

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA (NOUN)

**YOR 211 SURVEY OF THE LITERATURE OF YORÙBÁ
(ÀGBÉYÈWÒ LÍTÍRÉŞÒ ÀPILÈKỌ YORÙBÁ)**

LÁTI ỌWỌ

**ARINPE G. ADEJUMỌ
(B.A Hons. M.A Ph.D (Ifẹ))**

**Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan,
Ibadan, Nigeria.**

Course content - Survey of the Literature of Yorùbá

Course title and description – YOR 211: This is a literary survey of written works in Yorùbá:

Prose, Poetry, and Drama

Course writer: Professor Arinpe G. Adejumo

Course Editor: Professor M.O.A. Olateju

ÀKÓÓNÚ KÒÒSÌ

Vice Chancellor's Message

Forward

Ìfààrà sí Kòòsì Yíí

Àkóónú

Módùlù Kìn-ín-ní - Ìfààrà sí Ewì Àpilẹ̀kọ Yorùbá

Ìpín kìn-ín-ní - Ìfààrà sí ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá

Ìpín kejì - Ìgbénde àti idàgbàsókè ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá

Ìpín kẹta - Itúpalẹ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá

Ìpín kẹrin – Àfikóra itúpalẹ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá I: Şóbówálé Şówándé àti Déínrelé Adétimíkàn Obasá

Ìpín karùn-ún – Àfikóra itúpalẹ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá II: Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìşòlá

Ìfààrà sí eré onítàn Yorùbá

Ìpín kìn-ní-ín- Ìfààrà sí eré-onítàn Yorùbá

Ìpín kejì - Ìgbénde àti idàgbàsókè eré onítàn Yorùbá

Ìpín kẹta - Itúpalẹ eré onítàn Yorùbá

Ìpín kẹrin - Àgbéyèwò eré-onítàn *Efúnşetán Aníwúrà* tí Akínwùmí Ìşòlá àti *Réré Rún* tí Oládèjọ Òkédíjì kọ

Ìpín karùn – un- Àgbéyèwò eré onítàn *Alàgbà Jẹremáyà* tí Oyetúndé Awoyelẹ kọ

Módùlù kẹta-Ìfààrà sí itàn àròşọ Yorùbá I

Ìpín kìn-ín-ní - Ìfààrà sí itàn àròşọ Yorùbá

Ìpín kejì - Ìgbénde àti idàgbàsókè itàn àròşọ Yorùbá

Ìpín kẹta - Ìpínsísòrí itàn àròşọ Yorùbá

Ìpín kẹrin – Àfikóra itúpalẹ itàn àròşọ: Àgbéyèwò itàn àròşọ *Ògbójú Ode Ninú Igbó Irúnmọlẹ*

Ìpín karùn-ún- Àfikóra itúpalẹ itàn àròşọ Àgbéyèwò itàn àròşọ *Ó Le Kú*

Ìfáàrà sí Kòṣì yìí

A pín kòṣì yìí sí módù mēta, bèè ni a pín módù kòṣkan sí ipín mārùn-ún.

Nínú módù kìn-ín-ní, ipín kìn-ín-ní ni a ti wo ohun tí ewi àpilèkò jé, a sàyèwò ohun tí àwọn onímò sọ nípa ewi àpilèkò Yorùbá a mēnu ba ijọra àti iyàtò ewi alohùn àti ewi àpilèkò Yorùbá, a sì tún pín ewi àpilèkò Yorùbá sí isòrí, kí a to wò àbùdá àti kókó ohun tí ewi àpilèkò Yorùbá jẹ mọ.

Nínú ipín kejì módù kìn-ín-ní yìí kan náà ni a ti mēnu ba igbènde àti idàgbàsókè ewi àpilèkò Yorùbá, a sì wo ipa àwọn iwé iròyìn àtijó lórí kíkò ewi Yorùbá. Bákan náà nínú ipín kejì yìí, a wo àwọn akitiyan ibèrè kíkò ewi bí i títúmò ewi gèèsì sí Yorùbá, síse àdákò ewi alohùn Yorùbá sínú iwé, àti kíkò ewi àpilèkò Yorùbá sínú iwé iròyìn fún àwọn Ègbá àti Yorùbá. Nínú ipín kejì yìí kan náà ni a ti wo bátàni isòwò-gbé-ewi kalè ni ibèrè pèpè. Lára àwọn bátàni tí a yè wò ni kíkò ewi ni ilàna tí ó fara jọ ewi ilè òkèrè, kíkò ewi ní ilàna tí ó fara jọ ewi alohùn Yorùbá.

Nínú ipín keta módùlù kìn-ín-ní yìí ni a tún ti se àgbéyèwò ilò èdè gégé bí irinsé tí àwọn akéwì máa n ló láti gbé ewi wọn kalè lónà tí yóò gbà dùn, ti yóò sì dùn dáadàa léti. A mēnu ba àwọn iyàtò tó wà láarin èdè ewi àti èdè ojoojúmọ, a sì se àfàyo àmúlò àwọn ọ̀nà-èdè nínú ewi àpilèkò lóríṣíríṣi.

Ní ipín kẹrin módù yìí ni a tún ti se ifikóra itupalè ewi àpilèkò Yorùbá. Ewi Sóbòwálé Sówándé ni a fi se àwòta bí a se é tú ewi palè. A mēnu ba ẹni tí Sóbòwálé Sówándé jé, a sì sọrò nípa ihun, kókó-òrò àti ilò èdè nínú ewi rẹ.

Ní ipín karùn-ún ni á tún ti se àfikóra ewi àpilèkò Yorùbá. A sàyèwò ewi Adébáyò Fálétí. A mēnu ba ẹni tí Fálétí jé. A sì wo kókó-òrò, ihun àti ilò-èdè nínú ewi rẹ.

Ní módù kejì èwè a se ifáàrà sí eré-onítàn Yorùbá. Ipín mārùn-un ni a pín módù yìí sí. Ní ipín kìn-ín-ín ni a ti mēnu ba ohun tí eré-oníse Yorùbá jé kí a tó wá sàlàyé èrò àwọn onímò nípa eré-oníse Yorùbá. A tún yè àwọn onímò nípa eré-oníse Yorùbá wo, àwọn ibàtàn eré-onítàn mēta tí sàlàyé ni; eré-oníse, eré-onítàn àti tiátà. A tún yiiri àbùdá eré-onítàn Yorùbá wò ní pátó, a sì mēnu ba èyà eré-oníse/eré-onítàn Yorùbá.

Ní ipín kejì módù kejì yìí ni a ti wo igbènde àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá. A mēnuba akitiyan ipilè lórí kíkò eré-onítàn Yorùbá. A sàlàyé igbìyànjú akókó láti kọ eré-onítàn silè nínú iwé iròyìn àtijó. Bákan náà ní a sọrò nípa igbènde àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá, a sì káádí ipín yìí nípa wíwo ipínsísòrí eré-onítàn Yorùbá.

Nínú ipín keta módù yìí ni a ti sọrò nípa itupalè eré-onítàn Yorùbá. A mēnu ba àwọn èròjà fún itupalè bíi àhunpò-itàn, ibùdó itàn, ifiwàwèdá, kókó ọ̀rò tó máa n jeyọ nínú eré-onítàn àti ilò-èdè nínú eré-onítàn.

Ipín kẹrin módù kejì ni ó jẹ mọ àfikóra itupalè eré-onítàn. Eré onítàn *Efúnsetán Aníwùrà* tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ àti *Réré Rún* tí Oládèjọ Òkédijí ni a ló fún àwòtan síse átupalè ní ipín yìí.

Ipín karùn-ún tí ó jẹ iparí módù kejì tún jẹ ifikóra bí a se é tú eré-onítàn palè. Àgbéyèwò eré-onítàn àfèdásèfè *alàgbà Jeremáyà* tí Oyètádé Awóyélé kọ ni a tú yèbèyèbè.

Ní módù keta tí ó jẹ èyí tí ó gbèyin, ni ipín kìn-ín-ní rẹ, a sọrò lórí itàn àròsọ Yorùbá. A mēnu bá ohun tí itàn àròsọ Yorùbá jẹ àti ojúwòye àwọn onímò nípa itàn àròsọ Yorùbá. A wo òfin tó de kíkò itàn àròsọ ọ̀lórò geere àti àbuadá ità àròsọ. A se àyèwò àwọn èyà itàn àròkọ Yorùbá, a sì sọrò nípa ipínsísòrí itàn àròsọ Yorùbá.

Nínú ipín kejì módù keta ni a ti sàlàyé lórí igbènde àti idàgbàsókè itàn àròsọ Yorùbá. A sọrò nípa akitiyan kíkò itàn àròsọ Yorùbá láti ipilè. A wo ipa tí iwé iròyìn kó nínú igbìyànjú láti kọ itàn

àròsọ Yorùbá. A tún sọrọ lórí àwọn iwé ìtàn àròsọ Yorùbá àkókó, ìtàn àròsọ Fágúnwà àti ìtàn àròsọ onílàà Fágúnwà. A sì kádíí ìpín yíí nípa míménuba ipò ìtàn àròsọ lóde òní.

Ìpín kẹta módùlù kẹta ni a ti sọrọ lórí irúfẹ̀ ọ̀nà ìmútànsọ nínú àgbékalẹ̀ ìtàn àròsọ Yorùbá. A mènuba irúfẹ̀ asoṣatàn méjì ti àwọn ònkòwé ìtàn àròsọ máa n ló a sì mènuba ba nínú ète tí ònkòwé lè fi gbé ìtàn to n sọ rọ̀ gégé bí ọgbón onílẹ̀tá, ala, ọ̀rọ̀ àdamsò, pipadaséyìn, gbígbé isèlẹ̀ kalẹ̀ bí iran, ìtàn-nínú-ìtàn, àpẹ̀júwe àti isonísókí.

Nínú ìpín kẹrin módù yíí ni a ti ẹ̀ àgbéyẹ̀wò ìtàn àròsọ *Ọ̀gbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irínmọ̀lẹ̀* tí D.O. Fágúnwà kọ. A sọrọ nípa Fágúnwà, a sì wo ọgbón isòtàn nínú ìtàn àròsọ yíí. B́akan náà ni a ẹ̀ ọ̀rọ̀ kókó ọ̀rọ̀, àhunpọ̀ ìtàn, ifiwàwẹ̀dá àti ilò èdè nínú *Ọ̀gbójú Ọ̀ḍẹ̀ nínú Igbó Irínmọ̀lẹ̀*.

Ìpín karùn-ún tí ó parí módù kẹta ni a tún ti ẹ̀ ifikóra itupalẹ̀ ìtàn àròsọ. Ìtàn àròsọ *Ó Le Kú* tí Akínwùmí Ìṣọ̀lá kọ ni a fi ẹ̀ àwòta. A sọrọ nípa ìtàn igbésí ayé Ìṣọ̀lá, a sì mènuba àwọn **èún** tó gbé ìtàn àròsọ *Ó Le Kú* ró. Àwọn ẹ̀rún tó ẹ̀ pàtàkì tí a mènuba ni àhunpọ̀ ìtàn, ibùdó ìtàn, ifiwàwẹ̀dá, kókó ọ̀rọ̀ àti ilò èdè nínú ìtàn àròsọ.

Àfojúsùn Kòòsì Yíí

Àfojúsùn kòòsì yíí ni sísè àgbéyèwò àti àtupalẹ̀ lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá yébéyébé.

Lítírẹ̀sọ̀ Yorùbá jẹ́ iṣẹ́ onà tí a fí èdè tó jinlẹ́ ẹ́ fún idárayá, ikónilẹ̀kọ̀, àti sísè lámèétó iwà àti iṣe àwọn ènìyàn àwùjọ̀. Èso àwùjọ̀ ni lítírẹ̀sọ̀ nítorí pe àwòta àwùjọ̀ tí ó bíí ni ó máa n ẹ́ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà. Àwọn onímò tilẹ̀ gbà pé dínjí àwùjọ̀ ni lítírẹ̀sọ̀ jẹ́. Ànfààní tí lítírẹ̀sọ̀ ni lórí fífo àwùjọ̀ mó, gbígbé àṣàrò àti mímú idàgbàsókè bá àwùjọ̀ kò lónkà. Ní àwùjọ̀ Yorùbá isòrí méjì tó gbòòrò ni a lè pín lítírẹ̀sọ̀ sí. Lítírẹ̀sọ̀ alohùn àti lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀. Àtẹ̀nudẹ̀nu ni lítírẹ̀sọ̀ alohùn, àmọ̀ ohun tí a rò tí a sì kọ̀ sílẹ̀ fún kíkà mùtúmùwà ni lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀. Èyà lítírẹ̀sọ̀ alohùn pọ̀, bẹ̀e náà ni a tún rí èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀. Agbòndan méta tó gbòòrò ni a lè pín lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ sí: ewi, eré-onítàn àti itàn àròsọ̀. Àwọn agbọn mètẹ̀tẹ̀ta yíí ni ó sì wúlò fún idàgbàsókè àwùjọ̀ lápapọ̀. Fún idí èyí, ó ẹ́ pàtàkì láti ni ìmò kíkún nípa àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ yíí, nítorí náà nínú kòòsì, yíí àyèwò àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá ni a óò gbòn yébéyébé. Orúkọ̀ kòòsì yíí ni “Àgbéyèwò lítírẹ̀sọ̀ Àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá fún kòòsì yíí, ọ̀nà méta tó gbòòrò ni a pín lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá sí. Ìpín kííní ni ifààrà sí ewi àpilẹ̀kọ̀. Yorùbá. Ìpín kejì sì jẹ́ ifààrà sí eré-onítàn Yorùbá tí ipín kẹta sì jẹ́ ifààrà sí itàn àròsọ̀ Yorùbá. Ó yé kí o mò pé onírúurú nńkan ló rò mó ididelẹ̀ àti igbènde àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. Fún idí èyí, ni ipín kin-in-ní tí tí dé ikẹta ni a ó ti ẹ́yèwò èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ kòòkan. B́akan náà ni a tún ẹ́yèwò àtúnpin èyà isòrí lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ kòòkan. Èdè jẹ́ èròjà fún sísè àgbékalẹ̀ lítírẹ̀sọ̀, idí niyí tí àyèwò èdè (àmúlò èdè) nínú èyà lítírẹ̀sọ̀ kòòkan ẹ́ wáyé nínú kòòsì yíí. Àbùdá tó n ya èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ kòòkan sòtò. Yàtò fún idí èyí, àyèwò àwọn àbùdá àdámò àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ kòòkan tún pọ̀ dandan. Gbogbo àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ tí a mẹnù bà ni a sí ẹ́ àfikóra itupalẹ̀ wọn, kí ọ̀ye bí a ẹ́ le ẹ́ ẹ́ àgbéyèwò iwé lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ bí iwé ewi, eré-onítàn àti itàn àròsọ̀ lè bá yé akẹ̀kọ̀ yékéyéké. Lẹ́yin idálẹ̀kọ̀ lórí kòòsì yíí akẹ̀kọ̀ yòò tí lè tífún àti èdò àwọn èyà lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá mètẹ̀tẹ̀ta.

Ojúṣe Akékòò

Ojúṣe akékòò ni pé kí ó ka àwọn idánilékòò yí finífiní. Ó tún ọ̀n dandan kí akékòò kí ó ka àwọn iwé lítíréṣọ̀ tí a mú lò fún àyèwò nínú idánilékòò lóri ewi, itàn àròṣọ̀ àti eré-oníṣe ni àkádunjú. Léyìn èyí akékòò gbòdò se àmúṣe àwọn iṣẹ́ ṣíṣe tí ó wà ní òpin ipín kòòkan. À ní fọ̀kànsí pé kí akékòò wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibéèrè tó wà ní iṣaájú idánilékòò fún igbáradì . Bákan náà gbogbo ibéèrè tí ó wà nínú iṣẹ́ ṣíṣe ní òpin idánilékòò ni akékòò gbòdò dáhùn kí òye idánilékòò kí o le ye yékéyéké.

ÌWÉ LÍLÒ ÀTI ÌTÓKASÍ ÌGBÉLÉWỌN

Oríṣíí ọ̀nà ìgbéléwọ̀n méjì ló wà.Ìṣẹ́ ṣíṣe tí olùkọ́ yòò fí ọ̀wọ́ sí àti ìdánwò alákoṣílẹ̀.Èyí dá lóri ìṣẹ́ àmúṣe tí yòò jẹ́ dídájọ́ ní ibámu pẹ̀lú àsikò àdápada.Ìṣẹ́ àmúṣe jẹ́ ìdá ọ̀gbọ̀n nínú ọ̀górùn-ún.Ìrètí wà pé ìmọ́ tí o bá gbà nínú ẹ̀kọ́ yìí yòò wúlò fún ìṣẹ́ àmúṣe àti ìdánwò fún àṣeyege.

ÌGBÉLÉWỌN TÍ OLÙKỌ́ YÓÓ MÁÀKÌ (TMA)

Ìṣẹ́ ṣíṣe wà ní ọ̀pin ìpín kọ̀ọ̀kan.À n fọ̀kànsí pé kí akẹ̀kọ̀ọ́ wá ìdáhùn sí gbogbo àwọ̀n ibèèrè tó wà níbẹ̀. Gbogbo àwọ̀n ìṣẹ́ ṣíṣe yìí ni a ó yẹ̀wò tí máàkì yòò sì wà fún mẹ̀ta tó bá dára jù. Yòò jẹ́ ẹ̀yọ́ kan ni módùlù kan. Módùlù kìn-ín-ní dá lóri ewi àpilẹ̀kọ́, ìkejì dálóri eré onítàn nígbà tí ikẹ̀ta dá lóri ìwé ìtàn àròṣọ́.

Ìṣẹ́ ṣíṣe àti ìgbéléwọ̀n yìí ni o máa fí ṣọ̀wọ́ papọ́ sí olùkọ́ ṣáájú ọ̀jọ́ tí a bá dá. Bí ìdí pàtàkì bá wa láti má ṣe dá ìṣẹ́ náà jọ́ kí ọ̀jọ́ torí pé, ó nílátí fí tó olùkọ́ létí ẹ̀ni tí ó le pinnu láti sún ọ̀jọ́ náà síwájú. Ìdí pàtàkì ni ó lè mú kí olùkọ́ ṣe bẹ̀ẹ̀.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ ÀTI ÒŞÚNWÒN

Ìdánwò àşekágbá fún kòṣì yìí ‘ifáàrà sí lítírészò àpilèkò’ jẹ àádòrin máàkì (70%) láàrin wákàtí méjì. Àwọn isẹ́ sísẹ́ àti igbéléwòlùn olùkó yóò jẹ ifòyegbe irú ibéèrè tí o máa ba pàdé nínú ìdánwò. Gbogbo ipín kòṣìkàn kòṣì yìí ló yẹ ní gbígbòn yẹbẹyẹbẹ. O le lo ànfààní àsikò tó wà láàrin iparí kòṣì yìí sí igbà tí ìdánwò yóò bèrè láti ẹ atúnnyèwò ẹkó. Wíwá ìdáhùn sí àwọn ibéèrè lábẹ́ isẹ́ sísẹ́ àti èyí tí olùkó yóò yèwò náà yóò ẹ irànlówó.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àtẹ̀ isàlẹ̀ yíí ṣàlàyé bí máàkì gbígbà yóò ṣe wáyé.

Ìgbéléwòn	Máàkì
Iṣẹ̀ àmúṣe 1-3 Méta tó ba dára jù ni a ó ṣe àkòsílẹ̀ máàkì rẹ̀.	Ogójì (40%)
Ìdánwò àṣekágba	Ogóta (60%)
Àròpò	Ogórùn-ún (100%)

MÓDÙ KÌN-ÌN-ÌN

Módùlù Kìn-ín-ní - Ìfààrà sí Ewì Àpilèkọ Yorùbá

Ìpín kìn-ín-ní - Ìfààrà sí ewì àpilèkọ Yorùbá

Ìpín kejì - Ìgbénde àti idàgbàsókè ewì àpilèkọ Yorùbá

Ìpín kẹta - Ìtupalẹ ewì àpilèkọ Yorùbá

Ìpín kẹrin – Àfikóra itupalẹ ewì àpilèkọ Yorùbá I: Şóbówalé Şówándé àti Déńrelé Adétimíkàn Obasá

Ìpín karùn-ún – Àfikóra itupalẹ ewì àpilèkọ Yorùbá II: Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìşòlá

Ìpín kìn-ín-ní - Ìfààrà sí ewì àpilèkọ Yorùbá

Àkóónú

1.0. Ìfààrà

2.0. Èròngbà/Àfojúsùn

3.0. Ìbèèrè Ìşaájú

4.0. Ìdánilékòó

4.1 Kín ni lítírèşò àpilèkọ Yorùbá?

4.2 Ohun tí àwọn onímò sọ nípa ewì àpilèkọ Yorùbá

4.3 Ìjọra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilèkọ Yorùbá

4.4 Ìpínsísòrí ewì àpilèkọ Yorùbá

4.5 Èyà ewì àpilèkọ Yorùbá

4.6 Àbùdá ewì àpilèkọ Yorùbá

5.0 Ìşonísókí

6.0 Isẹ Síşe

7.0 Àwọn ìwé itokasí fún kíkà

1.0. **Ìfààrà**

Nínú idánilékò kìn-ín-ní yìi ohun tí yòò jẹ wá lógún ni àlàyé lórí ohun tí lítírèşò àpilèkọ Yorùbá jé. A ó tún sòrò lórí ohun tí ewì àpilèkọ Yorùbá jé. Bákán náà ni a o tún şe àgbéyèwò ohun tí àwọn onímò ìşaájú sọ nípa ohun tí ewì àpilèkọ Yorùbá jé. A ó jíròrò lórí ìjọra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilèkọ Yorùbá, ipínsísòrí ewì àpilèkọ Yorùbá, èyà ewì àpilèkọ Yorùbá àti àbùdá ewì àpilèkọ Yorùbá.

2.0. **Èròngbà/Àfojúsùn**

Léyìn tí o bá ka idánilékòó yìi ní àkàyé, O ó lè şe àlàyé kíkún lórí

(i) Ohun ti lítírèşò àpilèkọ Yorùbá jé.

(ii) O ó tún lè şe àlàyé kíkún lórí ohun tí ewì àpilèkọ Yorùbá jé. O ó sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwọn onímò ìşaájú fún ewì àpilèkọ Yorùbá.

(iii) O ó ní òye lórí ìjọra àti iyàtò ewì alohùn àti ti àpilèkọ Yorùbá,

(iv) Ìpínsísòrí ewì àpilèkọ Yorùbá, èyà ewì àpilèkọ Yorùbá àti àbùdá ewì àpilèkọ Yorùbá. Eléyí yòò ran ó lówó láti ní imò kíkún lórí ohun tí a n pè ní ewì àpilèkọ Yorùbá.

3.0 **Ìbèèrè Ìşaájú**

(i) Şàlàyé ipò ewì lówùjọ Yorùbá

(ii) Jíròrò lórí ohun tí o mò nípa ewì àpilèkọ Yorùbá.

4.0 Ìdánìlẹ̀kọ̀

4.1. Kínni lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá?

Lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá ni a lè pè ní iṣẹ̀ ọ̀nà tí a tinúdá, tí ó jẹ̀ mọ̀ ilò ojú inú, tí a fí ń tọ̀ka sí irírí ọ̀mọ̀ èniyàn ní àwùjọ̀, eléyí tí a fí èdè tó lẹ̀wà tó sì wuyì gbé kalẹ̀. Láwùjọ̀ Yorùbá, lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn ti wà sáájú lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ nítorí pé, ‘*kí àgbàdọ̀ tó dáyé kin ní kan ni adìyẹ̀ ń jẹ̀.*’ Ìmọ̀ mọ̀-ón-kọ̀, mọ̀-ón-kà ló ẹ̀ okúnfà lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. Lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn ni èyí tí a fí ẹ̀nu ẹ̀ ti ó ti wà láti iḡbà iwáṣẹ̀ bí ààlọ̀ àpamọ̀, ààlọ̀ àpagbè, ẹ̀kún iyàwó, orin etíyerí, ijálá abbl. Eléyí ni àwọn Yorùbá máa ń fí le ara wọn lówó láti iran kan dé iran miiran nítorí pe kò sí ní àkọ̀silẹ̀. Ohun tó ẹ̀ pàtàkì jù ni wí pé oríṣi lítírẹ̀ṣọ̀ méjì ló wà, lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn àti lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. Ọ̀nà méta ọ̀tọ̀tọ̀ ni lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá pín sí, ewi, itàn àròṣọ̀ àti eré onítàn. Gégé bí orúkọ̀ rẹ̀ àkọ̀silẹ̀ ni ó máa ń wà, ó sì jẹ̀ mọ̀ ìmọ̀ mọ̀-ón-kọ̀-mọ̀-ón-kà. Ara àbùdá lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá ni wí pé a máa ni olúwa, èyí ni ẹ̀ni tó ẹ̀dà rẹ̀ pèlú ọ̀fin pé ẹ̀nikẹ̀ni kò gbọ̀dọ̀ da ohunkohun kọ̀ láti inú rẹ̀ láigba àṣẹ̀ lówó ònkòwé. Ònkòwé lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ a máa gba iṣàkọ̀lẹ̀ (royalty) lórí adéhùn ọ̀n àti iléesè aṣewéta.

4.2 Ohun tí àwọn onímọ̀ sọ̀ nípa ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá?

Ọ̀nà méta pàtàkì ni lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ gégé bi iṣẹ̀ ọ̀nà tí a fí ń wò àwùjọ̀ tàbí ya àwòrán isèlẹ̀ àwùjọ̀ sọ̀kàn àwọn ònkàwé pín sí. Okan pàtàkì lára ọ̀nà méta yíí tí í ẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá tí ó jẹ̀ iṣẹ̀ ọ̀nà àtinúdá akéwì, tí ó jẹ̀ mọ̀ àròjinlẹ̀, idúrówòye, ilò ojú inú, tí a fí ń tọ̀ka sí irírí ọ̀mọ̀ ẹ̀dá ní àwùjọ̀ yálá lórí ọ̀rọ̀ ẹ̀sin, isèlú, ọ̀rọ̀ ajé tàbí oko òwò, eléyí tí a gbékalẹ̀ pèlú èdè tó jùre tó sì lẹ̀wà ni yóò jẹ̀ wá lógún nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ yíí.

Ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá ni àkọ̀silẹ̀ kan tí ó kún fún èrò ijìnlẹ̀ lórí ohunkóhun tí ó bá ti inú èniyàn wá, tí ó múni lókàn, tí a kọ̀ sílẹ̀ lónà tí ó fí àròjinlẹ̀ àti idúrówòyẹ̀ hàn, tí èdè inú rẹ̀ sì jinlẹ̀ tí ó sì dún ju bí a se ń sọ̀ èdè lásán lọ. Ó tún jẹ̀ síṣe àgbékalẹ̀ èrò akéwì lórí kókó-ọ̀rọ̀ kan pèlú síṣe àmúlò ijìnlẹ̀ èdè àti ọ̀rọ̀ oḡbón Yorùbá.

Oríṣíríṣí oríkì ni àwọn onímọ̀ ti fún ewi àpilẹ̀kọ̀. Akínjọ̀gbìn (1969:9) ṣàlàyé lórí ohun tí ewi jẹ̀ nígbà tí ó sọ̀ pé:

Ewi ni orúkọ̀ àjùmọ̀jẹ̀ tí a fún ẹ̀yà àkọ̀silẹ̀ kan tí a máa ń fí ohùn didùn sọ̀ tí a sì máa ń fí ohùn didùn kà ... Ewi ni èrò ijìnlẹ̀ lórí ohunkóhun tí a sọ̀ tàbí tí a kọ̀ lónà tó múni lókàn tí èdè rẹ̀ sì dún ju bí a ti ẹ̀ ń sọ̀ ọ̀rọ̀ lásán lọ.

Bákan náà ni Adébòwálé (1999:54) ki ewi báyíí pé:

Ewi jẹ̀ àṣàyan ọ̀rọ̀ tí a mọ̀- ọ̀-mọ̀ tó pọ̀ lónà tí ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ yóò fi múni lókàn. Ewi sì tún jẹ̀ ọ̀nà pàtàkì tí àwọn ẹ̀dá fi le gbé ẹ̀dun okàn wọn àti èrò inú wọn jáde.

4.3 Irúfẹ̀ Ewi

Ohun tí o yẹ̀ fún àyèwò níhìn-ín ni oríṣi ewi tí ó wa láwùjọ̀ Yorùbá. Agbòndan méjì tó gbòòrò ni a lè pín ewi Yorùbá sí. Ọ̀látúnjì (1982) ti pín sí ewi alohùn àti ewi àpilẹ̀kọ̀.

Ewi alohùn:

Ewi alohùn ni ewi tí ó wà nínú oṗọ̀lọ̀ àwọn ọ̀mòrán. Ohùn ẹ̀nu ẹ̀nikan ní sí í gbà dé ẹ̀nu ẹ̀nikẹ̀jì. Ó lè ti ẹ̀nu ọ̀gá dé ẹ̀nu ọ̀mọ̀ iṣẹ̀, ó sì lè tẹ̀nu bàbá tàbí iyá dé ẹ̀nu ọ̀mọ̀. Ojú agbo iseré ni a ti máa ń ẹ̀ é bákan náà ni àwọn ọ̀sùnsùn afọ̀ tàbí olùgbọ̀ yóò wà ní ikàlẹ̀ nígbà tí a bá ń ẹ̀ é. Ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀

ìgbà àjoni gbogbo àwùjọ ni. Àpẹẹrẹ ewi alohùn ni: oriki, orin, ẹsẹ ifá, rárà, iyèré ifá, ẹsà egúngún, ẹkún iyàwó àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ọ

Ewi àpilẹ̀kọ:

Ewi àpilẹ̀kọ ni ewi tí a fi inú rò tí a wá kọ sínú ìwé tí a sì tẹ jáde tàbí gbé jáde fún aráyé láti kà tàbí láti gbọ sẹ́tí. Àpẹẹrẹ ewi àpilẹ̀kọ ní Àkójopò Àròfò Sóbò Aróbíodù tí Àlùfáà Moses Lìjádú tẹ jáde. Bákan náà ni a rí ewi Ìṣòlá, *Àfàimò àti Àwọn àròfò Mìràn*, Ọlátúndé Ọlátúnjì, náà tẹ àkójopò ewi Adébáyò Fálétí jáde, ó pè é ni *àwọn Ewi Adébáyò Fálétí*. Kì í ẹ̀ títẹ̀ jáde bi ìwé nikan ni a fi máa ń gbé ewi àpilẹ̀kọ jáde, a lè ká a sínú fónrán CD, kí a sì máa gbọ ọ lóri rediò tàbí kòmpùtá, a tún lé wò ó lóri ẹ̀rọ tẹlifísàn. A tún tí ń gbè ewi àpilẹ̀kọ jáde lóri ẹ̀rọ ayélujára bí íntánẹ̀tì, ikànni ibánisòrò tórò-fón-kálé bí “kíló-ń-ṣẹ̀lẹ̀ (whatts app) àti Yúú tuubù (You tube). Wàyí o, bí ó tilẹ̀ jẹ pé ewi alohùn àti àpilẹ̀kọ yàtò, iwònúbònú a máa wà nínú méjèjì nígbà mìrán. Báyii, a ó ménuba ijora àti iyàtò wọn.

Ìjora ewi alohùn àti ti àpilẹ̀kọ Yorùbá

- i. Èdè Yorùbá tó jinlẹ̀ tó sì dùn létí ni a fi ń ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ irúfẹ̀ ewi méjèjì.
- ii. Àwọn méjèjì ló ń kòni lógbón nílẹ̀ Yorùbá.
- iii. Àwọn ewi méjèjì ló má ń lo àkànlò èdè ayàwòrán bí àfiwé tààrà, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, àfidípò, ifohùnpèniyàn, asodùn àti adàpẹ̀.
- iv. Ìrírí àwùjọ ni ewi alohùn àti ti àpilẹ̀kọ fi ẹ̀ àtẹ̀gùn. Inú èrò, iṣe àti àṣà, isẹ̀lẹ̀ àwùjọ àwọn omọ Yorùbá ni kókó ọ̀rọ̀ inú àwọn méjèjì ti máa ń jẹ jáde.

Ìyàtò ewi alohùn àti ti àpilẹ̀kọ Yorùbá

- i. Ewi alohùn jẹ àfòhùnṣe nígbà tí ti àpilẹ̀kọ jẹ àkòsílẹ̀.
- ii. Ewi alohùn kò ní olúwa, àjoni ni nígbà tí ewi àpilẹ̀kọ jẹ èyí tí ó ní olùṣedá.
- iii. Ojú agbo isèré ni wón ti máa ń kẹ ewi alohùn nígbà tí ewi àpilẹ̀kọ jẹ kíko sílẹ̀ sínú ìwé.
- iv. Ewi alohùn a máa jẹ kí ojú jẹ ànfàáni bí wọn ẹ̀ ń ẹ̀ nígbà tí ó jẹ pé kò sí irú ànfàáni yí fún ẹ̀ni tó ń ka ewi àpilẹ̀kọ.
- v. Ètò ikòṣẹ̀ lè wà fún ẹ̀ni tí ó fẹ̀ máa ẹ̀ ewi alohùn nígbà tí kò sí ètò èkòṣẹ̀ kan daindain fún ẹ̀ni tó fẹ̀ máa kọ ewi àpilẹ̀kọ, kiki àròjinlẹ̀ àti àtinúdá ònkòwé/akéwì ni.
- vi. Àkòkò isèdà àwọn méjèjì kò papò rárà, agbo isèré ni wón ti ń sèdà ewi alohùn nígbà tó jẹ wí pé idúrówòye ònkòwé ni o ń ṣokùnfà ewi àkòsílẹ̀.

Àbùdá ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá

1. Ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá a máa ń wà ni ilà kúkúru kúkúru gégé bí ilàna ikòsílẹ̀ rẹ̀.
2. Ìgbòhùnsókè-gbòhùnsódò a máa wáyé níbi tí ó bá yẹ kí èdè ewi le dùn létí ni &&&& mímòmò ẹ̀ni èyí láti ọwọ̀ akéwì.
3. Ewi àpilẹ̀kọ a máa ní àkólé nítorí pé àtinúdá akéwì ni. Èyí a máa ran ònkàwé lówó láti le tètè mọ kókó tàbí àkóónú ewi. Sùgbón nítorí pé èdà ọ̀tò ni akéwì, ibi tí ònkàwé fojú sí, ọ̀nà ti akéwì le má bá ibẹ̀ ọ̀. Àpẹẹrẹ ewi Adébáyò Fálétí ‘*Adébimpẹ̀ Ọ̀jédòkun*’ àkólé yí kò tètè jẹ ká mọ isẹ̀lẹ̀ tó ẹ̀lẹ̀.
4. Èdè ewi a máa yàtò sí èdè ojoojúmọ̀ nípasẹ̀ ilò ọ̀nà èdè bí àwítúnwí, àsodùn, ifòròdàrà, àfidípò, àfiwé tààrà, ifòròyàwòrán, ifohùngbohùn, isohùndèniyàn, èdà-òrò, ifiròmòrisí àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ọ̀.
5. Ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá a máa ní àfàdùn àti iwòhùn tó dára tó dùn-ún gbọ̀ létí.
6. Ewi àpilẹ̀kọ lè dùn bí orin, torí pé orin pàápàá jẹ ẹ̀ka kan nínú ewi Yorùbá.

4.4 Àwọn ònà ìgbékalẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá

Ewi àpilẹ̀kọ̀ onítàn

Akéwì le gbé ewi rẹ̀ kalẹ̀ ní ilàna itàn síso. Irúfẹ̀ àwọn ewi onítàn yìí kò wópò nínú ewi àwọn ònkòwé ẹ̀gbẹ̀n gbajúgbajà akéwì àpilẹ̀kọ̀ tí ó fẹ̀ràn láti máa fí ewi i rẹ̀ sọ itàn ni Adébáyò Fálétí jẹ. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ewi onítàn tí Adébáyò Fálétí kọ̀ sílẹ̀ ni ‘*Oníbodè Lálúpon*’, ‘*Ojọ̀ Ìláyẹ̀fun*’, ‘*Èdá kò láròpin*’, ‘*Sàsórẹ̀*’, ‘*Alágbára ilé àti alágbára oko*’, ‘*Adébímpé Ọ̀jédòkun*’, ‘*Ìgbéyàwó kan ní iletò wa*’ àti ‘*Agbódórogun*’. Nígbà miiran àwọn akéwì máa n fí itàn sọ̀rì àwọn akoni. Èyí ni fifi ilàna ẹ̀píiki kọ̀ ewi. Itàn inú ewi báyii máa n gùn gan-an. Àpẹ̀rẹ̀ ni ewi onítàn *Teledaálàṣe* àti *Eṣin Atirojà* tí Ọ̀lánípẹ̀kun kọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ miiran ni *Àkùkọ̀ Olóròrò Ewà* àti *Èwù Àgbà* tí T.M. Ilésanmí kọ̀

Ewi àpilẹ̀kọ̀ alálàyé

Ewi àpilẹ̀kọ̀ alálàyé a máa ẹ̀ aláyé àwọn kókó ọ̀rò tí akéwì mẹnubà nínú ewi rẹ̀. Irúfẹ̀ àlàyé báyii le jẹ̀ àlàyé lórí ẹ̀niyàn, ẹ̀ranko tàbí ohun tí kò lẹ̀nu rára, àpẹ̀rẹ̀ irú ewi báyii ni àwọn ewi Akínwùmí Ìsòlá, ‘*Afàimò*’, ‘*Mo ju Ayé lọ*’, ‘*Àjoké*’, ‘*Títìlọ́lá*’, ‘*Ọ̀láníkẹ́ẹ̀*’, ‘*Ìkìlọ̀*’, ‘*Oyinyin*’ àti ‘*Èwe iwòyi*’; àwọn ewi Túnjì Opádòtun bii ‘*Aṣẹ̀ṣẹ̀ yọ̀ ọ̀gómò*’ àti ‘*Oforo*’; àwọn ewi Afọ̀lábí Ọ̀lábímtan ‘*Owo*’, ‘*Èkọ̀*’, ‘*Ọ̀ba Lolo*’ àti *Adárúdurúdu*. Àwọn ewi Láwuyi Ogúnníran ‘*Má rómí Pin*’, ‘*Ìrẹ̀pọ̀*’ àti *Ayé tótó*, àwọn ewi Àtárí Àjànàkú ‘*Àwòrán Ìgbà*’ àti *Orogún*; àwọn ewi Dénrelé Ọ̀basá ‘*Tanimèhìn*’, ‘*Ìfẹ̀ Eto*’ àti *Pèlẹ̀pèlẹ̀*; àwọn ewi Yémisí Adébòwálé ‘*Bọ̀mode Lásọ̀ bí Àgbà*’, ‘*Akóbàtàfẹ̀gbẹ̀*’; àwọn ewi Àrìnpé Adéjùmò ‘*Orí ló dá mi Lábo*’, ‘*Asòfinrúfin*’, ‘*Afìbisólóre*’, ‘*Àkùkọ̀ Gàgàrà*’, ‘*Ààbò*’, ‘*Agbára Abo*’, ‘*Ilé Àwòyanu*’, ‘*Ipò Eṣẹ̀gẹ̀*’ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Ewi àpilẹ̀kọ̀ onilànà orin/ohùn ilù

Àwọn ewi àpilẹ̀kọ̀ kan wà tí ó jẹ̀ ilàna orin tàbí ohun ilù ni a fí gbé wọn kalẹ̀ láti ibèrẹ̀ dọ́pin. Àpẹ̀rẹ̀ irúfẹ̀ ewi yìí ni àwọn ewi Fálétí tí ó pe àkórí rẹ̀ ní ‘*Írínisí*’. Ohun tí ó tún yẹ̀ kí a kíyèsí ni pé kí í ẹ̀ iwòhùn orin nìkan ni Fálétí n ló, a tún máa lo ohùn ilù. Àpẹ̀rẹ̀ èyí wáyé nínú ewi ‘*Oníbodè Lálúpon*’ àti ‘*Èdá Kò Láròpin*’. Bákan náà a rí àpẹ̀rẹ̀ lílo ilàna orin nínú àròfò Sóbò Aróbíodu tí ó gbé ka ilàna orin àrùngbè. Èka-èdè Ègbá ni wón máa n fí kọ̀ irúfẹ̀ ewi yìí sílẹ̀. Sóbòwálé Sowándé tí inagijẹ̀ rẹ̀ n jẹ̀ Sóbò Aróbíodu’ Alásàrò ọ̀rò ni ó gbajúmò jù nídi irú ewi yìí ní kíkọ̀. Àwọn miiran ni Oyèsilẹ̀ Keribo, Oloyede Sonuyi, Olúségun Sówándé. Yàtò sí Sóbò Aróbíodu, à tún rí àwọn akéwì tó n lo ilàna orin sọ̀sì láti ẹ̀ ìgbékalẹ̀ ewi wọn. Afọ̀lábí Johnson gbajúgbajà nínú síṣe èyí. A sì tún rí àwọn akéwì tó sàmúlò ilàna orin miiran láti gbé ewi wọn kalẹ̀.

Àwọn àfojúsùn ewi àpilẹ̀kọ̀

Ìkìlọ̀

Ònkòwé akéwì le kilò iwà, isesí tàbí nìkan miiran fún àwọn ònka ewi rẹ̀. Irú àwọn ewi yìí pọ̀ jántirẹ̀rẹ̀ láwùjọ̀ Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀ ‘*Èlẹ̀ Ọ̀sièlẹ̀*’ nínú *Aṣọ̀ Ìgbà* tí Dúró Adéléké kọ̀ ló fí kilò fún àwọn ọ̀dòbínrin pé kí wón máa fèwe sòsì. Bákan náà ni Túnjì Opádòtun lo ewi ‘*Ìwé Kíkà Lodù*’ nínú *Wá gbọ̀* láti kilò fún àwọn akékòó pé kí wón múra síṣe, kí wón sì mójútó ẹ̀kọ̀ wọn nítorí ẹ̀ni tí kò kàwé yòò gbòdo.

Ìmòràn

Nígbà miiran akéwì àpilẹ̀kọ̀ máa n fí imòràn fifúnni ẹ̀ àfojúsùn ewi rẹ̀. Ohun tí akéwì bá lérò pé yòò ẹ̀ ọ̀sunsùn afọ̀ rẹ̀ lóore, yòò sọ̀ fún un. Bí àpẹ̀rẹ̀ Oluyémisí Adébòwálé nínú ewi rẹ̀ ‘*Farabalẹ̀ Gbadé*’ nínú ‘*Ìgbà Lo nígbàa Kà*’ gba àwọn ọ̀dòbínrin nímòràn láti má da àwòlú-pàrà-

yankọ-pàrà, kì wọn má sọ ara wọn di bọ̀lù ti tajáteran ọ̀kùnrin nì gbà kiri. Dípò èyí, ó gbà wọn ni iyànjú pé kí wọn fi sùúrù yan ọ̀kọ. Ó ní:

Sùúrù lẹ̀rọ̀ ọ̀hun gbà
Sé onísùúrù ní kúkú fún wàrà kìnìùn
Bá a fi wàdìwàdì jẹun, ata á sá pá ni lóri
Bá a farabalẹ̀ jẹun, ọ̀kàn á sì balẹ̀ wòò
Èmi ló dé tá í fí í kánjú
Èmi ló dé tá ò fi farabalẹ̀
Sé torí adé a fẹ̀ gba yìi nàà ni'
Ọ̀rẹ̀ rántí pé apẹ̀jẹun kí jẹ̀ bàjẹ̀
Ọ̀jú tí yòò sì báníyàn kalẹ̀,
Ìyẹn kí í tààrọ̀ ẹ̀se bàibàì
Ọ̀wò diẹ̀ diẹ̀ lará nì fẹ̀
Má kánjú yan adé
Má kánjú gba adé
Mà sì kánjú dé adé
Ohun gbogbo ló lásikò ò
(Adebowale 1998:49-54)

Ifẹ̀hónú-Hàn

Ewì àpilẹ̀kọ afẹ̀hónú-hàn a máa dá lóri fífí ẹ̀hónú hàn lóri isẹ̀lẹ̀ kan tàbí òmìíràn ní àwùjọ. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ewì báyii ni àwọn ewì Dúró Adélékè 'Oníkàn yìi Rọ̀ra' 'Ọ̀go Ni Àbófò Ni' 'Àsù Fọnmú' 'Irukírú Ọ̀lópàá'. Nínú 'Oníkàn Yìi Rọ̀ra' Adélékè fi ẹ̀hónú hàn lóri bí àwọn ẹ̀yà Hausa ẹ̀se nì rẹ̀ àwọn ẹ̀yà yòókù tó wà lórilẹ̀-èdè Nàìjíríà jẹ̀, lójú tirẹ̀ èyí kò tònà. Ídì niyí tó fi lahùn pé bóyá ní àjosepò tó nì wáyé láàrin àwọn ẹ̀yà mètẹ̀tẹ̀ta tó wà lórilẹ̀-èdè yìi le mú èso rere jáde; ó fi ẹ̀hónú hàn nígbà tó kádíi èrò rẹ̀ pé:

Akú ò ní fẹ̀
Kedú kò ní gbà
Ajá kan ò fẹ̀ ẹ̀sàtòkùn ẹ̀kun
Akú àti kedú ò joyè abẹ̀sin káwọ̀ mó
Ọ̀fọ̀n-ọ̀n ti tò si gbẹ̀giri
Kélẹ̀kọ̀ kẹ̀kọ̀ è lówọ̀
Kí kóowá gba sarè baba è lọ
Ọ̀ran-an-yàn kọ̀ lasepò
(Adélékè 1997:52)

Àtàrí Àjànàkú nàà fi ẹ̀hónú hàn sí bí àwọn olóri ijọba ẹ̀se nì rẹ̀ àwọn mẹ̀kúnnù tí wọn nì ẹ̀se ijọba lé lóri jẹ̀ nínú ewì tó pé ní 'Ọ̀pá Ịbọ̀n' nínú *Orin Ewúro*. Ó fi àwọn olóri ré láti fi ẹ̀hónú rẹ̀ hàn ó ní:

Ewé kan ò lẹ̀ gbè yín
Òòsà kan ò lẹ̀ gbè yín
Nítórí èrù kò bodò yín
Títí ó fi wọ̀ gbogbo mẹ̀kúnnù lọ
Ibi ó wù yín ẹ̀ sá dé
Bó wù yín ẹ̀ rẹ̀gbásẹ̀ eré mi
È báà sì wàjà odò
Kí gbogbo asunràrà ilẹ̀ yìi
Ó máa fepo ra yín lára
Ibi kẹ̀ù nàà ni yòò dálẹ̀

Ibi kèùùù
(Àtárí Àjànàkú 1998:9)

Ọ̀rọ̀ Ifẹ̀

Áfójúsùn ewi nígbà míràn máa n jẹ mó ọ̀rọ̀ ifẹ̀. Nínú ewi àpilẹ̀kọ nígbà míràn, akéwì máa n sọ̀rọ̀ ifẹ̀ tí ó ní sí obínrin kan tàbí kí o fi ewi rẹ kansára sí i lórí ewà tí Elédùmarè fi jínkí irú obínrin bẹ̀. Akínwúmi Ìṣòlá fẹ̀ràn láti máa kọ irú ewi yí. Àpeṣẹ̀ láti inú iwé *Áfàimò àti Àwọn Àròfò Mìràn ni 'Títìlọ́lá'*

*Ewà níní pógún
Ewà níní pógbòn
Ewà níní yàtò síraa wọn
Àṣowódá yàtò sàbùdá
Àmùtòrúnwá yàtò sí tafeporara.
Aní Títì lẹwà ó yàtò,
Títì lẹwà, ó yọ gedegbe.
K'á dúdú, ká tún máa dán!
Ká búrìn, búrìn, ká dá gòjò gòjò...
(Ìṣòlá 1978:26)*

Ìdàrò

Ewi tún máa n jẹmọ̀ idàrò àwọn ẹni ire tó ti rẹwàlẹ̀ àsà. Àwọn ẹniyàn tí wọn fi amì má ni gbagbé silẹ̀ kí wọn tó lọ ni ewi yí wà fún. Àpeṣẹ̀ láti inú *Áfàimò 'Ikú Olásùpò Ojédòkun'* àti nínú *Wá gbọ̀ 'Ikú Òyébámijì Mustapha'* láti ẹnú Láwuyì Ogúnníran

*Bòfò bá dàgbáàràgbà tán
Eégún níí túfò rẹ sẹ́tí omọ aráyé
Rediò Ọyọ ló kọ túfò ọ̀rẹ̀ mi
Àgbáàràgbà ọ̀fò tó múlẹ̀ rọ̀ gilàgilà
Rediò ló kọkọ̀ wí
Pé, ikú ti módòdó èyẹ̀ lọ.
Pé, ikú pa Mustapha.
Tí n kọ wọn lédè ni rọ̀gbàrọ̀gbà
(Ogúnníran 2001:16)*

Ìgbósúbà fúnni tàbí ikansáarásínì

Akéwì a máa fi ewi yín ẹni tí ó n perí rẹ bóyá nítorí àseyọ́rí kan tàbí òmìràn. Akéwì lè wo itàn edá kan láti èyìn wá kí ó wá kọ ewi oríyìn fún irú ẹni bẹ̀ kí ó ba lè jẹ̀ iwúrí fún àwọn ẹ̀lòmìràn. Iṣẹ̀ takuntakun tí irú ẹni bẹ̀ ti ẹ̀ ní ó má n sokúnfa irú ewi yí; àpeṣẹ̀ ni *'Eyí Táyọ'* nínú *Ìgbà Lonígbaà Kà* àti *'Alàbà Dàràbà'* nínú *Wá gbọ̀*.

*Bí a bá sísẹ̀ títì,
Dandan ni ká sinmi.
Mo kí ọ̀gá mi Omọ́táyò,
a-rìn-rìn-gbèrè-bí ẹni ègbé n dùn.
Ègbè kò dùn wón,
Olá ọba òkè ni wón n lò kiri.
Mo kí yín kú orúire.
Ọ̀pò ẹniyàn ló fẹ̀ ẹni irú èyí,*

Tí ikú ti mú wọn lẹk'ọjó tó pé....
(Adébòwálé 1998: 30)

...Àlàbá dọ̀jògbòn
Àlàbá dàràbà
Olúgbóyèga gàkàsò imò
Ó débi òténté
Gbóyègá gbágbè níyì
Agbè dèyìn wá gbé Gbóyèga
Oyin kán sí mi létè wàyí
Èni je kíkàn nàà ní je dídùn
Ayé kì í tọ lọ bí ọ̀pààbòn
Olúgbóyèga ọ̀mọ Àlàbá
Mo bá ọ yò
Mo bá ọ dúpé...

(Àtàrí Àjànàkú 2001:110)

Ìdánilékò yìi ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò ohun tí ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá jẹ. Ó mẹnba ẹ̀ka mẹnba pàtàkì tí ị̀şẹ̀ ọ̀nà aláwòmó lítírẹ̀şò àpilẹ̀kọ Yorùbá pín sí. Bákán-nàà ni ó tún ẹ̀ ẹ̀láyé lórí ohun tí àwọn onímò ti sọ síwájú lórí ohun ti ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá jẹ àti irúfẹ̀ ewi tó wà. A wo iyàtò àti ijọra ewi àlohùn àti ti àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ẹ̀ ẹ̀láyé lórí àwọn ohun tí ó pa wọn pò àti èyí tó yà wọn sọtò gégé bí àbùdá tí a mò mò wọn. Ìdánilékò yìi ẹ̀ ẹ̀yèwò àbùdá àwọn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá gégé bí ilà kúkú, ilò ọ̀nà-èdè, àkólé, àfádùn àti iwọ̀hùn, igbóhùnsókè-sódò àti ilàna dídùn bí orin. A tún jíròrò lórí ilàna igbèwì kalẹ̀ bí igbèkalẹ̀ onílàna onítàn, aláláyé àti orin/ohùn ilù. A tún mẹnba diẹ̀ nínú àfojúsùn ewi bí ị̀şẹ̀ ikilò, gbìgbànimòràn, fifi èhónú hàn, síşọ ọ̀rò ifẹ̀, síşẹ̀ idàro àti gbìgbé ọ̀sùbà fúnni

5.0 Ịşẹ̀nísókí

Nínú idánilékò yìi, a jíròrò lórí ọ̀nà mẹnba tí ị̀şẹ̀ ọ̀nà aláwòmó àpilẹ̀kọ Yorùbá pín sí, a gbìyànjú láti tepele mò èyí tó jẹ̀ idánilékò yìi lógún ti í ẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ẹ̀ ẹ̀láyé ohun tí ewi Yorùbá jẹ̀ àti oríkì tí àwọn onímò isaájú ti fún èyà àpilẹ̀kọ yìi, a tún mẹnba irúfẹ̀ ewi tó wà. A sí ẹ̀ ẹ̀yèwò àwọn ohun tí a lè rí tóka sí gégé bí iyàtò àti ijọra ewi alohùn àti ti àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ẹ̀ ẹ̀láyé àbùdá tó pa wọn pò àti àbùdá àdàni ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn, a jíròrò lórí àwọn ọ̀nà tí a lè gbà şàgbèkalẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá. Àwọn ọ̀nà tí a lè gbà şàgbèkalẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá ni lílo ilàna onítàn, aláláyé, orin/ohùn ilù. Bákán nàà ni a mẹnba àfojúsùn ewi bí ikilò, imòràn, ifẹ̀hónúhàn, idàro àti ọ̀rò ifẹ̀.

6.0 Ịşẹ̀ Àmúrelé

1. Şàláyé kíkún lórí ohun tí ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá jẹ.
2. Lo ọ̀sùnwọn oríkì tí àwọn onímò isaájú fún ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá, kí o fi sèdá oríkì tirẹ̀.
3. Şàláyé àwọn kókó pàtàkì tí a le rí dimú kí a tó le pe àkọ̀sílẹ̀ kan ní ewi àpilẹ̀kọ.
4. Kín ni àwọn iyàtò tí ó wa láàrin ewi alohùn àti ti àpilẹ̀kọ Yorùbá?
5. Jíròrò lórí àwọn onírúurú ọ̀nà tí akéwì le lò láti gbé ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá kalẹ̀.
6. Şàláyé lórí àwọn àfojúsùn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá.

7.0 Àwọn Ìwé Ìtókasi

- Adébòwálé O. (1998) *Ìgbàlonígbàákà*. Lagos: Capstone Publication.
- Adébòwálé, O (1999). *Ọgbón Ọ̀nkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.
- Adéjùmò, A. (2007). *RòóoRe*. Ìbàdàn: D.B. Martoy Books.
- Adélékè, D. (1997). *Asọ Ọ̀gbà*. Abéòkúta: Visual Resources Publishers.
- Adélékè D.A (2001). *Wá gbó*. Abéòkúta: Visual Resources Publishers
- Akínjògbìn, A. (1969). *Ewì Ọ̀wòyí*. Glasgow: Collins.
- Àtari Àjànàkú (1998) *Orin Ewúro*. Ibadan: Sam Bookman
- Finnegan, R. (1979). *Oral Poetry*. London: Cambridge University Press.
- Ìsòlá, A. (1978). *Àfàimò àti àwọn Àròfò Mìrán*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Líjàdú, M. (1974). *Àwọn Àròfò Sóbò Àróbíodu*. Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Ltd.
- Ọbasá, D.A. (1979). *Àwọn Akéwì Apá kinni*. Ìbàdàn University press limited.
- Ogundeji, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.
- Ọlábímtán, A. (1974). A Critical Study of Yorùbá Written Poetry 1948 – 1984. Ph.D Thesis, University of Lagos, Lagos State.
- Ọlátúnjí, O. (1982). *Adébáyò Fálétí: A Study of His Poems*. Ibadan: Heinemann Publishers.
- Ọlátúnjí, O. (1982). *Ewì Adébáyò Fálétí. Apá Kinni*. Ìbàdàn: Heinemann Publishers.
- Ọlátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: University Press Limited.

Ìpín kejì - Ìgbènde àti Ìdàgbàsókè Ewì Àpilẹ̀kọ Yorùbá

Akóónú

- 1.0. Ìfààrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀
  - 4.1. Akitiyan ibèrè ewi àpilẹ̀kọ
  - 4.2. Ipa àwọn iwé iròyìn àtijó
  - 4.3. Ewì àpilẹ̀kọ onílàna lítírẹ̀ṣọ alohùn àti ti ilẹ̀ òkèèrè
  - 4.4. Ewì àpilẹ̀kọ onílàna orin sọ̀ṣì àti ewi ilẹ̀ òkèèrè
  - 4.5. Ewì àpilẹ̀kọ onílàna lítírẹ̀ṣọ alohùn àbáláyé àti orin àrùngbè
- 5.0. Ìkààdí
- 6.0. Ìṣonísókí
- 7.0. Isẹ̀ àmúrelé
- 8.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ìfààrà

Nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ní a o ti ṣe àlàyé kíkún lórí akitiyan ibèrè pèpè lórí ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ó ṣe àlàyé lórí àwọn ewi Gẹ̀ṣì tí a tùmò sínú iwé àti àwọn ewi alohùn Yorùbá tí a dà kọ sínú iwé. A ó ṣe àlàyé lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó lórí idàgbàsókè ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ó wo ipa tí àwọn iwé iròyìn bí iwe iròyìn fún àwọn Egbá àti Yorùbá, Akéde Èkó, Iròyìn Yorùbá, Èkó Àkète, Eléti Ofẹ kó lórí ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ó ṣe àlàyé lórí àwọn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá tí ilàna wọn fara jo lítírẹ̀ṣọ alohùn àti ewi ilẹ̀ Òkèèrè. A ó jíròrò lórí àwọn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá tí ilàna wọn fara jo orin sọ̀ṣì àti ewi Gẹ̀ṣì. A ó ṣàlàyé lórí àwọn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá tí ilàna wọn fara jo lítírẹ̀ṣọ alohùn àbáláyé Yorùbá. àti orin àrùngbè. A ó mẹnuba igbìyànjú àwọn akéwì títí di òde òní.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilẹ̀kọ̀ yìí tán dáràdára, o ó le ṣe nṁkan wònyí àlàyé kíkún lórí akitiyan ibèrè lórí kíkọ ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá.

*Àwọn igbésè tó rò mó idàgbàsókè ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá bíi títúmò ewi Gẹ̀ṣì sínú iwé àti ṣìṣe àdàkọ ewi alohùn Yorùbá sínú iwé.

*Wàá le ṣe àlàyé kíkún lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó nínú dídide àti idàgbàsókè ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá.

*O ó lè ṣe àlàyé àwọn ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá tí ilàna wọn fara jo lítírẹ̀ṣọ alohùn àti ewi ilẹ̀ Òkèèrè.

*Wàá lè ṣe àlàyé kíkún lórí igbìyànjú àwọn akéwì bíi Sóbò Aróbíodu nípa kíkọ àwọn ewi onílàna lítírẹ̀ṣọ alohùn àbáláyé Yorùbá sílẹ̀ gégé bi igbésè kan nínú idàgbàsókè kíkọ ewi àpilẹ̀kọ Yorùbá.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Sòrò sókí lórí ibáṣepò tí ó le wáyé láàrin ewi àti àpilẹ̀kọ kan tí o ti kà rí
- (ii) Lójú tìrẹ, ipa wo ni o rò pé àwọn onímò kó nínú ṣìṣe àdàkọ àwọn ewi alohùn Yorùbá sílẹ̀ ní ibèrè pèpè?

4.0 Ìdánilékò

4.1 Akitiyan ibèrè ewi àpilèko

Títúmò ewi Gèèsi sí Yorùbá

Òkan nínú ònà tí akitiyan ibèrè pèpè lórí kíkò ewi sílè ní èdè Yorùbá pín sí ni şíşe ítúmò ewi Gèèsi sí èdè Yorùbá. Gégé bí iwádíí Olábímtan (1974: 284 - 285) ó hàn gbangba pé àkòsilè ewi àkókó ní èdè Yorùbá wáyé ní odún 1984 (First Yorùbá Primer) *Íwé kíkà Àkókó* láti ọwọ Henry Townsend. Àkólé ewi náà ni ‘*Ta ni şe Jésu?*’ Ewi Gèèsi ‘Who is Jesus’ ni ó tùmò sí èdè Yorùbá tí ó sọ di ‘*Ta ni şe Jésu?*’

Ewi náà níyì:

Ta ní şe Jésù?
Ta ní şe Jésù tí Oyìnbó ñsìn?
Ta ní şe Jésù tí ó jìyà kú?
Ta ní şe Jésù tí a kò sì mó?
Jésù l’Olórùn tó dá aiyé yìi
Jésù l’Okúnrin t’ó gb’èşè wa lọ
Òun làlàáfíà t’ó la ijà wa.
Òun ni ìsinmi fún iyọnu wa.
Òun li ó gbani là lówọ Èsù
Òun náà li ó ti şégun ti ikú
Òun náà li ó sì là’na ti iyè
Fún elèşè bi iwọ òun èmi
Jésù oun náà li Ó şe ọrè wa
Jésù t’ó fẹ wa ju ọrè aiyé
Jésù Olórùn àlàáfíà wa.
Jésù Olúwa la gbékè wa lé.

Bí a bá wo iwọhùn àti ihun ewi yìi ó hàn pé àyídà Oyìnbó ni Townsend şe. Ìlànà ibèèrè àti idáhùn ni akéwì yìi lò şùgbọn ihun gbólóhùn Gèèsi ni ihun tí wón fi gbé gbólóhùn ewi náà kalè. Işé iwádíí tí Afólábí Olámbitán (1974:13) şe fihàn pé yàtò sí Townsend, elòmíràn tó tún tú ewi Gèèsi sí èdè Yorùbá tí ó sì tẹ é jáde nínú iwé iròyìn fún àwọn Ègbá ni Bonar, àkólé ewi tí ó kọ ní ‘*Jé òtító*’. Èdà ewi yìi ní èdè Yorùbá jáde ní ọjọ kọkànlélógún oşù kẹfà odún kan náà nínú iwé iròyìn kan náà. Ewi náà ní èdè Yorùbá ni:

Jé Òtító
Ìwọ jé òtító fúnrare,
Bíwọ o bá kọ ni l’òtító.
K’okàn rẹ kòkún, Bíwọ
Ó bá dé okàn elòmíradn
Ó ñfé okankíkún
Láti fi ọrò s’été lí síşọ
Rò l’òtító, èrò rẹ
Kí òò si jé onjẹ aiyé;
Sọ otító, gbogbo ọrò rẹ
Yìò jé igi eléèso;
Wà l’òtító aiyé rẹ o si
Jé irántí igbàgbó ñlá.

Èrí láti inú iṣẹ Olámbítán ti fi hàn pé èdà Gèṣì ewi yí ní Bonar kókó gbé jáde ní ojó kinní osù kefa 1867 nínú iwé iròyìn fún àwọn Egbá. Láti ibi àkólé ewi náà ni a ó ti mò pé Gèṣì ni wón fi ronú nígbà tí wón n kọ ọ. Akólé ewi yí ki bá dára kí ó jé ‘Jé olótító’ dipò ‘*Jé òtító*’ bakan náà ni ọrò yí rí pèlú ipèdè ‘*Láti fi ọrò sètè lí síso*’ dipò ‘Kí ẹnu rẹ lè gba ọrò ní kíkún’

4.2 Sísẹ àdàkọ ewi alohùn Yorùbá sínú iwé

Kòsì àniàni nípa pé kí èkọ mímò-òn-kọ mò-òn-kà tó dé àwùjọ Yorùbá ni ewi alohùn Yorùbá ti gbajúgbajà nítorí ẹwà àti adùn edè inú rẹ, èyí ló gún àwọn tètèdè onímò mò-òn-kọ mò-òn-kà ní késé inú láti jígìrì sí kíkọ àwọn ewi alohùn Yorùbá sílẹ. Dídún àti dídún àwọn ewi alohùn Yorùbá ni ó pe Henry Townsend níjà tí ó fi bèrẹ àkójọ ‘orin li ohùn edèYorùbá’ tí ó sì kọ wọn sílẹ ni ọdún 1848. Nígbà tí ó di ọdún 1849, Samuel Ajáyí Crowther ẹ àkójọ àwọn ọwe Yorùbá. Adétimìkàn Ọbasá náà bèrẹ àkójọ àwọn ọrò Yorùbá kí ó tó tẹ wọn jáde ní ọdún 1927. Gégé bí èrò Akínyemí (2017:6), Ọbasá fúnrarẹ sọ pé:

Ó di ọdún mọkànlélógbòn nísisiyí (AD 1896)

Tí mo ti bèrẹ sí saáyan kíkójo àwọn ọrò

Ọgbòn atayébáyé ti àwọn baba nílá wa tíí máa

hàn jáde nínú orin, ègè, rárà, ijálá.

Ìpèsà, àròfò, oríkì, ilù, fèrè àti àgbékà ọrò wọn.

Àwọn ewi alohùn yí ni o fi ẹ itisẹ fún ewi àpilẹkọ rẹ. Yàtò sí Ọbasá akitiyan àdàkọ ewi alohùn ti bèrẹ lójó tó ti pẹ ni ilẹ Yorùbá. Àpẹrẹ irú àwọn igbìyànjú yí hàn nínú oríkì inú *Iwé Itàn Ibàdàn àti Diẹ Nínú Àwọn Itàn Ilú Agbègbè Rẹ Bì Íwó, Ọsogbo àti Ìkirun* tí Ọba I.B Akínyelẹ kọ ní ọdún 1911 tí àwọn Egbé Àgbà Ó Tán tẹ jáde. Bakan náà ni E. M.Líjádú ẹ àkójọpọ àwọn àròfò Aríbilósò ní ọdún 1886. Aríbilósò (1780-1848) jẹ olóri àrùngbè tó gbajúgbajà nígbà ayé rẹ. Líjádú tún ẹ àkójọpọ àròfò Šóbò Aróbíodu tí ó kọ lááarin ọdún 1902-1930

Akitiyan idàgbàsókè ewi àpilẹkọ mìíràn ni igbìyànjú tí àwọn onímò ijìnlẹ nínú edè Yorùbá ẹ láti ẹ àkójọpọ àti àdàkọ àwọn ewi alohùn àbáláyé Yorùbá sílẹ. Àpẹrẹ irú ewi alohùn àdàkọ báyii ni *Ijìnlẹ Ohùn Enu Ifá* apa kinní àti apa keji tí Wándé Abímbólá gbà kọ sílẹ ní ọdún 1978, *Èkún Iyàwọ* tí Dénji Ládélé àti Dèjọ Fáníyí gbà kọ sílẹ ní ọdún 1979. *Àròfò Ọkú Pípè* tí Àmào gbà kọ sílẹ ní ọdún 1983. Yémitàn ẹ àgbàkọ *Ijálá Aré Ode* ní ọdún 1963. Adebóyè Babalólá ẹ àgbàkọ Orin Ode fún Àseye ní ọdún 1973. Bádé Àjùwọn gba *Ijálá Eré Ode* àti *Ìrèmojé Eré Ísìpà Ode* kọ sílẹ ní ọdún (1981) *Iwé Egúngún* ni Olúdàre Ọlájubu gbàkọ sílẹ ní ọdún 1972. Fábúnmi M.A. ẹ àgbàkọ *Àyájọ Ijìnlẹ Ohùn Ifẹ* ní ọdún 1972. Títí di òní igbìyànjú a n ẹ àdàkọ ewi alohùn Yorùbá kò dúrò. Lóde òní a rí àpẹrẹ Odù ifá ti Ayọ Salami (2002) kọ sílẹ. Bakan náà ni S.M. Raji ẹ *Àdàkọ Ijìnlẹ Ofò, Ọgèdè* àti *Aásán* (1991) àti *Ègè dídá* (2018). Èyí tùmò sí pé ọpọn ewi àpilẹkọ Yorùbá n sún síwájú lójoojúmọ.

4.3. Ewí àkọkọ nínú iwé iròyìn fún àwọn Egbá àti Yorùbá

Àkòsílẹ àdàkọ ewi gèṣì ‘Be True’ tí ó tùmò sí ‘*Iwo Jé Òtító*’ di títẹ jáde nínú iwé iròyìn yí ní osù kefa ọdún 1860. Àrākúnrin kan tí ó n jẹ Bonar ló kọ ewi yí sínú iwé iròyìn yí. Àtẹjáde ewi yí wáyé ní ojó kinní osù kefa ọdún 1867 ní edè gèṣì, nígbà tí èdà rẹ ní edè Yorùbá jáde ní ojó kọkanlélógún osù kefa ọdún 1867. (wo idánilẹkọ kéjì fún ewi yí).

Ewí àkọkọ nínú iwé iròyìn ti Townsend dá sílẹ ní ọdún 1859 (osù kejilá ọdún 1860). Ewí àpilẹkọ àkọkọ nínú iwé iròyìn jáde ní osù kejilá ọdún 1860 tí Townsend dá sílẹ. Àkólé ewi yí ni ‘Igbà Arò àti Igbà Ayọ. Ewí náà lo báyii:

Ìgbà arò ati ayò
Lowọ rẹ li ó wà
Ìtùnú mi towó rẹ wá
Ó sì lọ láṣẹ rẹ
 5 *Kí láiyé àti ẹkún rẹ?*
Adùn kíkòrò ni
Gba tí mo fẹ ka ìtánná
Mo bẹ ẹgun ẹsúsú
Pípé ayò kò sí níhì
 10 *Óróró dà l'óyin*
Larin gbogbo àyíà
'Wọ ma jẹ gbogbo mi.

Gégé bí èrò Olábímtán a kò mọ ẹni tí ó kọ ewi yí, sùgbón ó kọ ewi náà ní irántí Olóògbé Arthur Francis Allen. O ṣe pàtàkì láti mẹnù bá ewi yí nígbà tí a bá n sòrò ìgbénde àti ìdàgbàsókè ewi àpilẹkọ Yorùbá. Ewi yí n sàlàyé lóri irí ayò àti ìbànújẹ ti ó kún inú aye, kò sí ayò kíkún nínú ayé. Àpẹrẹ míràn tí Ogúnshínà (1980) tún mẹnù bà ni ewi tí Vincent kọ ní irántí A.C. Willoughby gégé bi ó ṣe wà nínú àtẹjádé *Yorùbá Gbòde*, 1980:

A! A.C. Willoughby
O kú iṣẹ ọmọ
Ikú dóro
Ikú ọmọ ní payétalẹ
Ọmọ ọmọ ọsìn
Ajúbí má juwò
Ikú dóró...

Ní àfikún, Ọpòlọpọ àwọn akéwì Yorùbá tó gbajúgbajà ló bèrè sí ní kọ ewi wọn sínú àwọn iwé iròyin Yorùbá àtíjọ, àwọn bí ewi Sòrèmékún nínú (*Akéde Èkó*). Àwọn ewi Dénrelé Ọbasá nínú (*Iwé Iròyin Yorùbá*). Àwọn ewi Afólábí Johnson (*Èkó Àkète*) àti àwọn ewi G. A. Sówùni nínú (*Eléti Ọfẹ*). Ní ọsòṣẹ ni irú àwọn ewi yí maa n jade nínú àwọn iwé iròyin yí.

4.4. Àwọn ewi àpilẹkọ tí ilàna wọn fara jọ ti ilẹ̀ òkèrè

Gégé bí èrò Adébáyọ Babalólá, àwọn ewi àpilẹkọ Yorùbá kan fara jọ ewi ilẹ̀ Òkèrè nípa ilò ráimù oníbejì àti oníbeta, gígé ewi si ègé - ègé àti ètò iwòhùn sílèbù, eléyi ló jẹ kí àwọn ewi wọn ṣeé kọ lórin níbamú pèlú iwòhùn orin sòṣi. Afólábí Johnson sì jẹ ọkan lára àwọn akéwì tó gbajúgbajà jù nínú lílo ilàna yí. Nínú iwé iròyin *Eléti Ọfẹ* ni ó ti maa n gbé àwọn ewi rẹ jáde. Díẹ lára àwọn ewi rẹ tí ó kọ sínú iwé iròyin yí ni 'Ojú Kòkòrò', 'Ìwà Rere', 'Ìtélòrùn', 'Èrà', 'Ọpẹ', 'Èkó', 'Èdè Ẹni', 'Ṣe é Lẹ̀kan', àti bèè bèè lọ. Afólábí Johnson dí gbajúmọ akéwì nínú àwọn iwé iròyin bii *Èkó Ìgbèyìn* àti *Akéde Èkó* nípa gbígbé àwọn ewi rẹ jáde ní gbogbo ìgbà, tí ó sì jẹ kí ó jẹ itewógbà fún ọpọ àwọn tí ó fẹràn láti maa ka iwé iròyin nígbà náà. Ó ṣe àtẹjádé àkójopọ àwọn ewi rẹ sínú iwé kan eléyi tí àkólè rẹ n jẹ '*Àròfò Afólábí Johnson*'. Àtẹjádé iwé ewi yí àti itewógbà rẹ ló gún un ní kẹsẹ inú láti tún ṣe àtẹjádé àkójopọ àwọn ewi tí ó pè ni '*Kò Sẹhin Olúwa*' ní ọdún 1931. Ó tó àádòta-ó-lé-eyọ kan àwọn ewi tó wà nínú iwé náà.

Akéwì míràn tí ó tun ṣiṣe tó jẹ mọ irú ilàna iṣowó-kọ-ewi tí ilẹ̀ Òkèrè ni A.K Ajísafé. Iṣẹ takuntakun ní Ajísafé ṣe nínú ìdàgbàsókè ewi àpilẹkọ Yorùbá. Èyi tó gbayi tó sì gbé ogo rẹ yọ bí

akéwì ní ewì rẹ̀ tí àkólé rẹ̀ n jẹ́ ‘Aiyé Àkámara’, tí àtẹ̀jádé rẹ̀ kókò jáde ní ọ̀dún 1929. Ewì àpílẹ̀kọ̀ yíí gbayì púpò láàrin àwọn tó le ka èdè Yorùbá láyè àtíjọ̀ tí wọn fi pe iwé yíí ní ‘Igbákeji Bíbélí’.

Àwọn ewì àpílẹ̀kọ̀ tí ilàna wọn fara jọ orin sọ̀sì ati ewì ilẹ̀ òkèèrè

Láti ara akítíyan àwọn ajíyìn-rere tí wọn sìsẹ̀ lórí kíkọ̀ èdè Yorùbá sílẹ̀ ní igbiyànjú kíkọ̀ àwọn ewì onílàna orin sọ̀sì àti ewì ilẹ̀ òkèèrè tí jẹ́ jáde. Èrèdìí eléyíí ní ọ̀nà láti fa ọ̀pọ̀ ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Yorùbá sínú èsìn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jèsù àti láti kọ̀ wọn ní èkọ̀ iwà ọ̀mọ̀lúàbí, èkọ̀ ọ̀rọ̀ inú Bíbélí àti èkọ̀ ilàna èsìn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jèsù. Igbiyànjú àkókò yíí ní ó jẹ́ ilàna orin ilẹ̀ ijòsìn àwọn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jèsù àti ilàna àti ihùn ewì ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì. Irúfẹ̀ àwọn ewì yíí wọ̀pọ̀ ní nńkan bí ọ̀dún 1848 sí 1900.

Ètò iwóhùn inú àwọn ewì yíí bá tí ètò àti isowókọ̀ ewì ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì mu eléyíí tó jẹ́ kí ó rọ̀rùn láti fi iwóhùn orin sọ̀sì gbé wọn jáde lẹ̀nú. Ilàna ètò ègè-ègè ní wọn n ẹ̀ ẹ̀ àmúlò láti fi kọ̀ irúfẹ̀ ewì yíí. Àpẹ̀rẹ̀ irú ewì yíí jáde nínú iwé iròyìn tí Henry Townsend dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1860 tí ó pe orúkọ̀ rẹ̀ ní ‘Iwé Iròyìn fún àwọn Ègbá àti Yorùbá’.

Nínú iwé iròyìn Ègbé Olùfẹ̀ Ilẹ̀ Ìbí Wọn, S. J. Moore kọ̀ ewì tí ó pe àkólé rẹ̀ ní ‘Ogbón’. Ilàna orin sọ̀sì ní wọn fi gbé ewì yíí kalẹ̀:

*A! gbogbo enyin aráiyé
 È hó yè k'ẹ̀ẹ̀ sì yò.
 Ogbón táwọn bàbáńla wa,
 Tí nwa kiri l'èyí.
 Wàhálà wọn pọ̀ l'ápòjù,
 Nítórí àìlògbón.
 Àìniye owó ní nwon kò rí.
 (Olábímtan, 1974:287)*

Àpẹ̀rẹ̀ m̀íràn ní ewì èyí tí E. M. Líjádú kọ̀ ní irántí olóògbé David King Audu ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọ̀ Ègbé Olùfẹ̀ Ilẹ̀-Ìbí Wọn ní ọ̀dún 1884. Ewì yíí di títẹ̀ jáde nínú iwé iròyìn ‘Iwé Iròyìn àti Ilẹ̀ Ísura Èkó. Ewì nàà lọ̀ bá yíí:

*Nígbà pípọ̀ l'áiyé òsì wa yíí
 Láàrin wàhálà, ègún àtiso
 Awọn eni t'a fẹ̀ranjù níhin
 Ní kí I pé jaw a 'lẹ̀ ní kí í pé lọ.
 Lọjọ̀ kò pé, arakúnrin mi náà.
 Èni tiwà rẹ̀ bèrẹ̀ orin yíí
 Nşilerí sílẹ̀ f'ópọ̀ 'dún tí mbọ
 Şùgbón k'òsù tó yípo ó tí lọ
 (Olábímtan, 1974:21)*

A tún le rí irú àpẹ̀rẹ̀ ewì bá yíí nínú ewì tí Adéoyè Deniga kọ̀ láti fi kí Herbert Maculay kú àbọ̀ láti ilú ọ̀ba ní ọ̀dún 1925 tí wọn fi ohùn orin ‘Wá bá mi gbé’ kọ̀ (Èrí láti inú Ògúnsínà, 1980:40). Olábímtan (1974:291-297) tún mẹnuba akítíyan David Akinolá lórí irú àwọn ewì yíí. Ó sì fi ewì ‘Ògbómòşó Ajílété’ ẹ̀ àpẹ̀rẹ̀

Ògbómosó Ajilété
Sí ògo rẹ la fẹ korin
Ìwọ táa tẹ sáàrín òdàn
Òkan nínú ilú akin.

4.5. Ewì àpilẹ̀kọ tí a gbé ka ilàna lítírésọ alohùn Yorùbá

Olóogbé Josiah Şobòwálé Şówándé eni tí àlàjẹ rẹ́ n jẹ́ Şóbò Aróbíodu jẹ́ òkan lára àwọn tó şe àmúlò ilàna orin àrùngbè Ègbá tàbí orin orò láti şe agbékale ewi rẹ́. Èlómíràn tí ó tún gbajúmò nídi irú ewi olórin oro àkókò yíi ni Oyèsílẹ́ Keribo. Işé àwọn irufé akéwi báyii gbòde tí ó sì gbilẹ́ láàrin ọdún 1901 si 1920. Gégé bí a ti so síwájú, ilàna lítírésọ àbáláyé ni ihun àwọn ewi yíi tẹ̀lẹ́ şùgbón ọ̀rò tí ó jẹ́ mó ẹ̀sin ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jẹ̀sù pò nínú àkóónú àwọn ewi náà (Ọlátúnjí 1982).

Ògúndẹ̀jì (1991:33-34) tilẹ́ fihàn pé ònà méjì ni àwọn akéwi tó wà lábẹ́ isòrí yíi n gbà şe agbékale ewi wọn ní ibámu pẹ̀lú agbékale ewi alohùn tí wọn n mú ló. Wọn a tẹ̀lẹ́ bátàni àti iwọ̀hùn ewi alohùn náà. Nígba miiran àwọn akéwi yíi tún máa n şe àmúlò ogbón àtinúdà ti wọn. Nínú àpẹ̀rẹ́ isàlẹ́ yíi, ilàna lílé àti gbígbe tí orin àrùngbè n ló gégé bi bátàni ni Şóbò Aróbíodu tẹ̀lẹ́. Bí eni tí ó n dá orin orò ni ó n dá àròfò náà:

Orin: *Ogunj'orò, Ogun mà j'Orò*
Aruwe ş'Agon, Ogun j'orò
Iba Ode Gaá ará Ilujugbe
Aruwe ş'Agon, Ogun j'Orò
Ode ar'okò tan' ná GB'Ilawo lo
Aruwe şAgon, Ogun j'Orò
Iba Ar'àgbà-rójú-jà líjò ogun
Aruwe ş'Agon, Ogun j'Orò
Iba Oşunwede Aniwe, omọ Olufoko,
Aruwe 'Agon, Ogun j'Orò
Iba Elekede Ile Aworò omọ Oliyemọ
Aruwe ş'Agon, Ogun j'Orò
(Ọlátúnjí 1982:72-73)

Àpẹ̀rẹ́ ọ̀rò Şóbò Aróbíodu miiran tí Ògúndẹ̀jì (1991:34) mẹnubà ni ó tún wà ní isàlẹ́ yíi:

Iná kan jó l'Itókú Oba nyò şẹşẹ;
K'a má r'ẹ̀hìn ọ̀la, k'aai fùwòkàn
Ìgbi iná dẹ́ jó l'ágbolé Oba, a gbọ lí a tiwa,
K'a ma, r'ẹ̀hìn ọ̀la, kái fùwà kàn.
Anẹ́ jo 'gbo mlẹ́, o jo t'Agon, o wògbàlẹ́;
K'a má r'ẹ̀hìn ọ̀la, kai fùwà kàn.
A kì fì bànújẹ́ yọ elékejì eni o,
K'a má 'rẹ̀hìn ọ̀la, k'i fùwà kàn.
(Ọlátúnjí 1982:67)

Nígba miiran àwọn akéwi máa n lo ogbón àtinúdà ti ara wọn lónà tí ó wuyi láti şe agbékale ewi wọn. Nínú ìgbékale yíi kò pọ̀n dandan kí ó lo ilàna bátàni ewi alohùn tí ó fẹ́ yálò bó şe wù ú ni ó le şe. Díẹ́ lára ònà tí ó lè gbé ewi kalẹ́ ni iwọ̀nyí

- Şíşe ifáàrà: Èyí lẹ́ jẹ́ kíkésí àwọn olùgbò tàbí ònkàwé

- Míménuba kókó ọ̀rò tí ó jẹ ewi lógún
- Sísẹ àlàyé lóri kókó ọ̀rò
- Sísẹ ibèèrè pèsijẹ lóòrèkóòrè
- Kíkọ orin: Orin le wáyé ní ibèrè àárín tàbí iparí ewi

Àpẹẹẹ kan láti inú ewi Sóbò ni:

*Ènyin ọ̀mọ̀dé Ìmàrò
 Mo n'ọ̀rò kàn sípa ikóbìnrinjo o
 Kò sí wàhàlà yí ju tikóbìnrinjo
 È kò dẹ bi mí lébi b'ó ti se i?
 Ìwọ 'yì ní ọ̀lá ikóbìnrinjo, bí o fẹ kí o gbọ
 Bí wéè fẹ í gbọ 'm'a wò ẹ líran ọ̀jọ̀ mbọ̀lẹ̀hin
 Èmi Sóbò Aróbíodu
 Mo n'áyà l'Óòròkí, mo ni l'Ódòò, mo ní l'Íjàyè.
 Dede wọn rée mo kò sílẹ̀ poo, kò dẹ kù kàn.
 Ènyin ọ̀mọ̀dé Ìmàrò
 Ilérisi Jèsù dúró gangan, kò kàn yẹ
 Orin: Èní bá tọ̀ Jéésù lọ,
 Èní bá tọ̀ Jéésù lọ;
 Olíyèn á gbadé ọ̀go.
 (Líjadú ati Babalọ̀lá 1974:62-63)*

5.0. Ìsọ̀nísókí

Nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yí, a ti jíròrò lóri igbìyànjú àti akitiyan àwọn onímò ní ibèrè pèpè láti kọ àwọn ewi alohùn Yorùbá sílẹ̀ fún kíkà, a se àgbéyèwò ewi Gẹ̀ẹ̀sí tí a tùmò sínú iwé àti àwọn ewi alohùn Yorùbá tí a dà kọ sínú iwé gégé bi igbésẹ̀ ibèrè pèpè ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. A ménuba akitiyan iwé iròyìn Henry Townsend tí o dásílẹ̀ ni ọ̀dún 1867, lwé Iròyìn Àwọn Ègbá àti Yorùbá, àti àwọn iwé iròyìn miiṛàn. A se àgbéyèwò àwọn ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá kan tó fara jọ ewi ilẹ̀ Òkèèrè. A ti se àgbéyèwò àwọn ewi kan tó fara jọ orin sọ̀sì àti ewi àwọn ilẹ̀ Òkèèrè. A tún tọ̀pinpin ilàkàkà àwọn akéwì tó sísẹ̀ takuntakun ní abala yí, àwọn bii: Henry Townsend, S. J. Moore, E. M. Líjadú àti David Akinọ̀lá. Nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yí, a ti jíròrò lóri àwọn ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá tó gbàralé ilànà lítírésẹ̀ alohùn Yorùbá, bẹ̀ẹ̀ ni a jíròrò lóri àwọn akéwì tó sísẹ̀ tó pegedé ní abala yí páapáa jùlọ̀ gbajúgbaja akéwì ti orúkọ̀ rẹ̀ n jẹ̀ Sóbò Aróbíodu.

6.0. Isẹ̀ Sise

1. Sàlàyé ipa tí àwọn onímò kó nínú sise àdàkọ̀ àwọn ewi alohùn Yorùbá sílẹ̀ ní ibèrè pèpè?
2. Jíròrò lóri ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijọ̀ kó lóri igbènde àti idàgbàsókè ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá.
3. Se ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé lóri ipa tí Afọ̀lábí Johnson àti A.K. Ajísafẹ̀ kó nínú idàgbàsókè ewi onílànà ewi àbáláyé Yorùbá àti ti gẹ̀ẹ̀sí.
4. Kín ni ipa tí àwọn ajíhìnre kó nínú kíkọ̀ àwọn ewi tó jẹ̀ onílànà orin sọ̀sì àti ewi ilẹ̀ Òkèèrè sílẹ̀ láyé àtijọ̀?
5. Se ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé lóri akitiyan Sóbò Aróbíodu lóri igbènde àwọn ewi tó didélẹ̀ láti inú lítírésẹ̀ alohùn.

Àwọn iwé itọ̀kasí fún kíkà

- Abimbola, W (1968). *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ẹnu Ifá*. Apá Kínní. Collins: Glasgow.
- Abimbola, W (1969). *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ẹnu Ifá*. Apá Keji. Collins: Glasgow.
- Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírẹ̀ṣọ̀ àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.
- Àjùwòn, B. (1981). *Ìrẹ̀mọ̀jẹ*. Ibadan: University Press Ltd.
- Akínyelẹ̀, I.B. (1911). *Ìwé Itàn Ìbàdàn Àti Diẹ̀ Nínú Àwọn Ilú Agbègbè Rẹ̀ Bii Ìwó, Oṣogbo àti Ìkìrun*. Ibadan: Egbé Àgbàdátán.
- Akínyemí Akíntúndé (2017). “D.A. Obasa (1927-1945): a poet, culture, activist, and local intellectual in colonial in Nigeria”. International African Institute. Vol. 87, No 1, pp1-15
- Àmàó, A. (1983). *Àròfò Òkú Pípè*. Lagos: Longman Nigeria Plc.
- Babalọ́lá, A. (1973). *Orin Ode fun Aseye*. Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Limited.
- Fábùnmi, A. (1972). *Áyájó: Ohùn Ẹnu Ifẹ̀*. Ìbàdàn: Oníbon-òjẹ Press.
- Ládélé, D. àti Fáníyì, D. (1979). *Èkún Ìyàwó*. Lagos: Longman Nigeria Plc.
- Líjàdú, E. M àti Babalọ́lá, A. (olóòtú) (1974). *Àwọn Àròfò Orin Sóbò Aróbíodù 1902 – 1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.
- Líjàdú, M. àti Babalọ́lá, A (olóòtú) (1974). *Àwọn Àròfò-orin Sóbò Aróbíodu 1902 -1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.
- Ògúndèjì, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan*.
- Ògúnsínà, B. (1980). “:Ipa tí Ìwé Ìròyìn Yorùbá Ayé Atijó Kó Nínú Ìdàgbadsókè Lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá”. Yorùbá Gbòde 2.
- Ọlabimtan, E. A. (1974). A Critical Study of Yorùbá Written Poerty, 1848 – 1948. Ph.D Thesis. University of Lagos, Lagos State.
- Ọlájubù, O. (1972). *Àkojopọ̀ Iwì Egúngún*. Lagos: Longman Nigeria Plc.
- Ọlátúnjì, O.O. (1982). *Sóbò Aróbíodù (Alásàrò Òrò)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd. Ọlátúnjì, O.O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: University Press Ltd.
- Raji, S.M. (1991). *Ìjìnlẹ̀ Oṣẹ̀, Ògèdè àti Àásán*. Ibadan: Onibonje Publishers.

Raji S.M. (2018). *Ègè didá*. Ibàdàn: Extension Publishers.

Salami Ayò (2002). *Ifá: A complete division*. Lagos: NIDD Publishers

Ìpín keta - Ìtupalẹ̀ Ewì Àpilẹ̀kọ Yorùbá àti Ìlò Èdè

Akóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀
- 4.1. Àwọn ohun tí à n wò tàbí àwọn èròjà itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá
- 4.2. Ìṣowólò èdè nínú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá
- 5.0. Ìkààdí
- 6.0. Ìṣonísókí
- 7.0. Isẹ̀ àmúrelé
- 8.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ní a ó ti ṣàlàyé lórí àwọn èròjà itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ó gbìyànjú láti tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mọ̀ àwọn èròjà bíi ihun ewì, ìmò nípa akéwì, kókó pàtàkì inú ewì, ìlò èdè àti àṣà Yorùbá inú ewì. Bákanná, ohun tí yóò tún jẹ̀ wá lógún nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ní ọ̀nà ìṣowólò-èdè nínú àwọn ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá. A ó ṣe àgbéyẹ̀wò ìlò èdè gégé bíi irinsẹ̀ pàtàkì fún akéwì àpilẹ̀kọ. A ó sọ̀rọ̀ lórí àwọn ọ̀nà èdè bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdàrà, àṣorégèè, gbólóhùn adógba, ibéèrè pèsìjẹ, ìlò owe ati bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

2.0. Èròngbà/Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilẹ̀kọ̀ yìí tán ní àkàyé, o ó lè mọ̀ àwọn èròjà fún itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá tàbí àwọn nnkan tí à n wò nínú itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá. Ní àfikún, léyìn tí o bá ti ka idánilẹ̀kọ̀ yìí tán ní àkàyé, wáà lè ṣe àlàyé tó yéni lórí kínni èdè ewì tùmọ̀ sí, irú àwọn ọ̀nà èdè tó wọ̀pọ̀ nínú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdàrà, àṣorégèè, gbólóhùn adógba, ibéèrè pèsìjẹ, ìlò owe ati bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka ewì àpilẹ̀kọ kan tí o bá wù ọ̀ kí o sì pàtẹ̀ kókó ọ̀rọ̀ inú ewì náà
- (ii) Ṣe àkọ̀silẹ̀ àwọn àṣà Yorùbá tí o jẹ̀yọ̀ nínú àwọn ewì tí o kà.

4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1. Àwọn èròjà fún títú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá palẹ̀

- i. Ìmò nípa akéwì
- ii. Ìhun ewì
- iii. Kókó ọ̀rọ̀ inú ewì
- iv. Ìlò èdè ewì
- v. Àṣà Yorùbá tó súyọ̀ nínú ewì

Ìmò nípa akéwì

O gbódò kókó mọ̀ irú ẹ̀ni tí akéwì jẹ̀, ìmò nípa akéwì yóò jẹ̀ kí ewì rẹ̀ yé ònkàwé dáadáa. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ní itàn ìgbésí ayé akéwì maa n fara hàn nínú ewì tí o bá n kẹ̀. Fún àpẹ̀rẹ̀, àìkàwé lọ títí Ṣobowálé Ṣowáandé tí o sọ̀ ọ̀ di aláàbò ẹ̀kọ̀ ní kò jẹ̀ kí o ní ìgbéga fún ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún tí o fi ṣisẹ̀ ọ̀ba. Àwọn olórò ló maa n sá tẹ̀lẹ̀ láti wòran wọn. Èdùn-ọ̀kàn ni ààbò ẹ̀kọ̀ yìí jẹ̀ fún-un, o si má n fi kéwì fún àwọn m̀ìrà̀n láti fi ṣe àríkọ̀gbọ̀n. Ṣóbò ṣàlàyé nínú ewì rẹ̀ pé:

*Èyin ọ̀mọ̀dé Ìmà̀rò
È wá wóṣẹ̀ mi nílẹ̀ ọ̀ba, ó pàpòjù*

*Kò síhun méji iyí n ẹ se mi
 Bí àidúró-lọ-sí-sùkúrù re...
 Ijọ èniyàn kò dúró lọ sí sùkúrù re, ó bọgiri
 Ẹ kò dẹ bimí lébi bo ti se i?
 Ẹbò ẹẹse gbodún méfà nilé ọba
 Owó rẹ kò gòkè.*

Lijádú Mose (1974:30)

Ihun ewi

Ihun ewi n ọka sí ààtò tàbí títo àwọn isẹlẹ inu ewi náà ní sísẹ-n-tẹlẹ lona tí ewi náà fi yéni yékéyéké tí ó sì wuyi láti kà láimú irẹwẹsi lówó. Àrògún ẹ pàtàkì nínú ihun ewi. Ewi dàbí ilé tí à n kó tí a gbòdò fi ètò sí. Kò sí ofin tó de bí a se lè tò ó, àmó akéwì gbòdò gbé ewi rẹ kalẹ lona ti èrò rẹ náà yòò fi hàn. Ọye ohun ti akéwì n fi ewi sọ sí gbòdò hàn láti ibèrẹ títi dé ọpin rẹ. Onísẹ lámèètó náà gbòdò yẹ igbékálẹ àti ààtò ewi wò.

Kókó ọrọ inu ewi

Kókó ọrọ inu ewi ẹ pàtàkì púpọ nínú síse atupalẹ ewi àpilẹkọ Yorùbá, kókó ọrọ ni ohun tí ewi dálé bí; ifẹ, iwà ọdálẹ, itójú ilé, ẹwà, ọrọ omo, àìgbóràn àti bèẹ bèẹ lọ. Ọpọlọpọ igbà ni ewi máa n ni oyún itumọ tàbí itumọ tó farasin, gbígbọ ijínlẹ èdè ló lè jẹ kí kókó irú ewi bá yí yé èniyàn.

Ilo ede ewi

Ìlò èdè ẹ pàtàkì púpọ nínú síse atupalẹ ewi àpilẹkọ Yorùbá. Èdè ewi a máa jínlẹ ju èdè tí á n ló lójoojúmọ lọ. Èdè tí ó jínlẹ tí ó sì múni lókàn ni èdè ewi jẹ. Akéwì gbòdò sá àwọn ọrọ ló ni. Àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán gbòdò kún inu ewi fọfọ ni, kí irú ewi bèẹ tó dùn létí tàbí láti kà. Irú àwọn èdè bíi; àwítúnwí, àsoḍùn/àsorégèé, àfidípò, ifohunpèniyàn, ifèniyànpoḥun, gbólòhùn adógba, firósínròjẹ, firómòrisí, iforòdàrà, àfiwé tààrà, àfiwé ẹlẹlọ ni akéwì fi máa n dáṣọ ró ewi rẹ. Nígbà miiran, akéwì máa n yapa kúrò nínú ihun girámà Yorùbá nínú ewi rẹ. Àmò-ọn-mò ẹ ní iyapa yí, ètè àti bu ẹwà kún ewi ni. Àpẹẹrẹ àmúlò èdè tó jínlẹ hàn nínú ewi Fálétí isàlẹ yí:

(i) *Nijọ tó palábéré, tó fabéré jóná,
 Tó pẹlẹlẹ, tó fẹlẹ ya gbereṅgede bi aṣọ
 Tó yàkíṣà téré, tó fi di idi àdán,
 Tí Lákáayé kò tí kò la ẹsẹ pépéye.
 Olátúnjí (1982:2)*

(ii) *Òkú idérégbè tí n bẹ léjìkà
 Ètè òkè nípon bí ọgiri àbátá
 Olátúnjí (1982:1)*

Nínú ewi àkókó, ‘abéré’ ni Fálétí fi dípò ẹyà ara ipamọ ọkúnrin tí gbogbo èniyàn mò sí ‘okó’ nígbà tí ó fi ‘ẹlẹ’ dípò ‘òbò’. Nínú ewi keji ‘òkú idérégbè’ ló fi dípò ‘ilù’.

Àṣà Yorùbá inu ewi

Àṣà Yorùbá tí ó farahàn nínú ewi náà tún pè fún àkíyèsí nígbà miiran tí a bá n ẹ itupalẹ ewi àpilẹkọ Yorùbá. Kíi se gbogbo igbà ni àṣà máa n jẹ jáde sùgbọn tí ó ba farahàn, a gbòdò ọka sí irú àṣà beẹ.

4.2. Ìṣowọlo-èdè nínú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá

Ohun tí èdè ewì jẹ

Èdè ewì ni a máa n ló láti kọ ewì àpilẹ̀kọ. Èdè ewì ní èdè tí a ló lónà ti ó jínlẹ̀ jù èdè tí à n ló lójoojúmọ̀ lẹ̀, eléyí tí a ti pa láró tí ó sì ti yapa sí bí a ẹ̀ ń ló èdè láti fi sọ̀rò. Ó jẹ̀ èdè tí awọn àkànlò èdè ayawórán kún inú rẹ̀ denu. Èdè ọ̀lónà ni, iyapa sí èdè ojoojúmọ̀ ló bíi. Èdè tó jínlẹ̀ ni òhun ni akéwì máa n ló láti bu ẹ̀wà kún ewì tó n kọ̀ tí yóò sì jẹ̀ kí ewì náà yàtò tí ọ̀rò geere tí a fí n sọ̀rò lójoojúmọ̀. Díẹ̀ lára àwọn ọ̀nà tí akéwì lè ẹ̀ àmúlò èdè nínú ewì nìwònyí:

Àfiwé tààrà

Àfiwé tààrà ni kí a fi ohun méji wé ara wọn, kí irú àfiwé bẹ̀ẹ̀ sì hàn. Ìjọra tàbí iyàtò àárín àwọn ohun tí a fi we ara wọn gbòdò hàn ketekete ni. A máa n lo àwọn atọ̀ka àfiwe bí, jù àti tó.

Ó hu bí ajá

Ó lówó ju sẹ̀kerẹ̀lẹ̀

Ìlú dáké rọ̀ró bi itẹ̀ òkú

Àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀

Àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ ni àfiwé tí a ti n fi ohun kan wé ohun kan lónà ẹ̀rọ. Àbùdá tí ohun kín-in-ní ní ní a o fi wé àbùdá ti ohun kejì.

1. Ẹ̀lẹ̀dẹ̀ ní iyá Sadé - a fí bí obìnrin náà ẹ̀ ń bímọ̀ wé bí ẹ̀lẹ̀dẹ̀ ti ma n bímọ̀ léraléra
2. Ajá ní ọ̀mọ̀débínrin yẹ̀n – a fí ọ̀mọ̀débínrin wé ajá nítorí ìṣekúṣe tó n ẹ̀
3. Ẹ̀sin ni Kíkẹ̀lọ̀mọ̀ lóri pápá – a fi Kíkẹ̀lọ̀mọ̀ wé ẹ̀sin nótorí eré sísá, ó lè sáré bi ẹ̀sin láirẹ̀ẹ̀

Àwítúnwí

Àwítúnwí ní ọ̀nà èdè tí a fí n tún fóniimù, sílẹ̀bù ọ̀rò, odidi ọ̀rò, akùdẹ̀ gbólóhùn àti odidi gbólóhùn wí nínú ewì Yorùbá. Ìlò àwítúnwí a máa jẹ̀ kí ohun tí akéwì n wí tàbí kókó ọ̀rò tó fẹ̀ kó mú àwọn ònkàwé lókàn, yóò sì yé wọn yékéyéké nípa itẹ̀nùmọ̀. Oríṣíríṣi ní àwítúnwí tó wà.

Àwítúnwí ẹ̀lẹ̀yọ-ọ̀rò

Omo kò láyòlẹ̀: ẹ̀ni omó sin ló bímọ̀

Onígba n múgbá

Owó írú

Owó iyò

Àwítúnwí akùdẹ̀ gbólóhùn

Ayé kò ní fá wa lóri bí ẹ̀yẹ̀ gúnugún

Ayé kò ní wé wa lókùn bí ọ̀gà

Ayé kò ní so wá mólẹ̀ bí ọ̀bọ

Adẹ̀pòjù (1972:9)

Àwítúnwí odidi gbólóhùn

Ojoojúmọ̀ ni láàntètè dárán yánponyánrin

Ojoojúmọ̀ ni láàntètè dárán yánponyánrin

Ìfòròdàrà

Fífi ọ̀rò dára ní kí a fi ọ̀rò tí èdà wọ̀n jọ̀ra gbe ara wọ̀n ní ọ̀nà àrà. A lè fi sílẹ̀bù dára a sì le fi ọ̀rò orúkọ tàbí ọ̀rò ìṣe dára. Àpeṣe ọ̀fòròdàrà ni

- i. *Mo ra dòdò ní dòdò, mó fowó dòdò romo onídòdò ní dodo*
(Dòdò àti Íò ni a fi dára nínú àpeṣe yìi)
- ii. *Ó wáa kù dèdè*
Ki n wọ káà kẹrín dín lógún
Mo wá bá oníkàámògun
(Káà àti Ìkámògun la fi dára nínú àpeṣe yìi).

Ó káwó Ifá, ó fi lẹrì
Ó faṣo àkà bora
Pààkà méta ló jókòó ti
Oníkàámògun
(ká, àti pààkà la fi dára nínú àpeṣe èyí).

Àṣọ̀rẹ̀gẹ̀/Àṣọ̀dùn

Ọ̀nà èdè ayàwòrán ni àṣọ̀dùn jẹ, a tún le pè é ní àpónpo, èyí tó tùmò sí pé kí a sọ̀ nńkan ju bí ó ẹ̀ rí tàbí kí a dín bí o ẹ̀ tó kù. A máa n sáábà rọ̀yìn ìṣẹ̀lẹ̀ tàbí ṣàpẹ̀júwe nńkan ju bí ó ẹ̀ rí lọ̀

- i. *Ó filé pọ̀ntí*
Ó fọ̀nà roka
Ó fi gbogbo agbada dínran
- ii. *Ọ̀yà tí ọ̀ḍe pa kò ju èlírí.*

Ìbádógba Gbólóhùn

Ìṣe gbólóhùn adógba ni ìtẹ̀numọ̀. Àwọ̀n gbólóhùn adógba wọ̀nyí ní ilò ifòrò-gbé-ọ̀rò díẹ̀. Bákan náà ni ihun àwọ̀n gbólóhùn inú ewi náà le dógba ní ihun ọ̀rò àti ihun ibú.

Takọ tabo ní ṣiṣe ọmọ
Básèé abo ba n tọpọ ọsì
Bátò idí bá n tọpọ ọtún
Láéláé tàkọ tabo kò ní lè ṣabiamọ
(Balógun 2001:192).

(Ìlà 2 àti 3 ni gb. Adógba)

Ìbèèrè pèsìjẹ

Ìbèèrè pèsìjẹ ni ibèèrè ti ọ̀nkọ̀wé bèèrè èyí tí kò réti idáhún láti ọ̀ḍọ̀ ẹ̀nikankan. Àwọ̀n akéwì a máa lo ọ̀nà èdè yí láti fidí kókó ọ̀rò múlẹ̀ ní

Obínrin n rẹ̀rù!
Taa ni yóó gberù lówó obínrin?
Taa ni yóó gbobínrin lówó erù?
Obínrin n rẹ̀rù o!
Taa wá ni yóó ran obínrin lẹ̀rù díẹ̀
(Ìṣòlá 2001:147)

Gbólóhùn to wá ní ilà 2, 3 àti 5 ni gb. Afèbèèrè pèsìjẹ.

Ìlò owe

Ìlò owe a máa kúnnú ewi denu. Àwọn Yorùbá gbàgbó pé 'òwe leşin ọ̀rò, ọ̀rò
L'ẹşin ọ̀we, bí ọ̀rò bá sọ̀nù ọ̀we la ó fi wá a. Àpeere ọ̀we ni a fàlà sí nínú ewi isàlẹ̀ yìí

Sànnínú kò fẹ́ Kédú lóba

Sànnínú kò fẹ́ Akú lóyè

Ọ̀fón-ò̀n ti tòó gbègìrì kéléko kéko è lówó

(Adélékè 1997:52)

Ìfòhunpèniyàn/ Ìfèniyànpohun

Ìfòhunpèniyàn máa n wáyé nígbà tí a bá gbé iwà, işe tàbí àbudá omọ̀ èniyàn wọ̀ ohun tí kì í şe
èniyàn bí igi, ẹranko, tàbí ohun àfòyemọ̀, kì ó sì máa hùwà bi èniyàn. Àpeere:

Şòkòtò tó n şişẹ̀ àrán lóko ní í gbé

Ní idàkeji a lè fi èniyàn pe ohun. Èyí ni pé kì a gbé iwà tàbí àbudá ohun kan tí kì í şe èniyàn wọ̀
èniyàn lórùn. Àpeere hánde nínú ewi isàlẹ̀ yìí

Èniyàn boni lára ó ju aşọ̀

Èniyàn laşọ̀ mi, tí mo fi n bora.

5.0. Ìşonísókí

Nínú idánilékòó yìí, a ti jíròrò lórí àwọn ohun tí à n wò tàbí àwọn èròjà itupalẹ̀ ewi àpilẹ̀ko
Yorùbá. A şàláyé lórí ihun ewi, imọ̀ nípa akéwì, kókó ọ̀rò inú ewi, ilò èdè ewi àti àşà Yorùbá inú
ewi. A şe àyèwò ọ̀nà isowólò-èdè tí ó wópọ̀ nínú àwọn ewi àpilẹ̀ko Yorùbá. A ménuba àwọn ọ̀nà
èdè ayàwòrán bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdàrà, àşorégéé, gbólóhùn adógbà, ibèrèrè pèsìjẹ, ilò ọ̀we,
ifòhunpèniyàn àti ifèniyànpohun

6.0. Isẹ̀ Síşe

1. Şàláyé lórí àwọn ohun tí à n wò tàbí àwọn èròjà itupalẹ̀ ewi àpilẹ̀ko Yorùbá?
2. Şàláyé bí imọ̀ nípa akéwì şe wúlò fún itupalẹ̀ ewi àpilẹ̀ko Yorùbá.
3. Jíròrò lórí isowólò-èdè nínú ewi àpilẹ̀ko Yorùbá.
4. Ménuba diẹ̀ lára kókó ọ̀rò tí ó lè jeyọ̀ nínú ewi àpilẹ̀ko Yorùbá
5. Ka ewi àpilẹ̀ko Yorùbá kan, kì o sì jíròrò lórí ihun ewi náà

7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

Adébòwálé, O. (1998). *Ọgbon Ọ̀nkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Adélékè, D.A (1997). *Aşọ̀ Igbà*. Abeokuta: Visual Resources

Adélékè, D.A (2001). (Olóótú) *Wá gbó*. Abeokuta: Visual Resources.

Adépoju, L. (1972). *Ìrònú Akéwì*. Ìbàdàn: Onibon-òjé Book Industries.

Akínjògbín, A. (olóowòtú). *Ewì Ìwòyí*. Colins: Glasgow.

Balógun Adèrèmi, (2001). 'Àjose' nínú *Wá gbó*, O.I 192-194

Ìşòlá Akínwùmí (2001). 'Obinrin Ní Rerù' *Wá gbó* O.I 146-147

Líjadú, M. àti Babalólá, A (olóótú) (1974). *Àwọn Àròfò-orin Şóbò Aróbíodu 1902 -1906*.
Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme,
Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

- Ọlátúnjí, O.O. (1982). *Adébayò Fálétí. Ewì Adébayò Fálétí: Ìwé Kejì*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd
- Ọlátúnjí, O.O. (1982). *Adébayò Fálétí: A Study of His Poems*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd
- Ọlátúnjí, O.O. (1982). *Sóbò Aróbíodù (Alásàrò Òrò)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

Ìpín kerín-ín - Àfikóra Itúpalẹ̀ Ewì Àpilẹ̀kọ Yorùbá I: Şóbò Aróbíodu Akóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìşaájú
- 4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀
  - 4.1. Àgbéyẹ̀wò ewì àpilẹ̀kọ Şóbò Aróbíodu
- 5.0. Ìşonísókí
- 6.0. Isẹ̀ àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Níbi ni a ó ti şe àti isẹ̀ lámèèto àti itúpalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ Şóbò Aróbíodu òkan lára àwọn akéwì tó gbajúgbaja nínu ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá. Òkan lára àwọn tètèdè akéwì tó gùnlé àmúlò ewì alohùn Yorùbá fún igbékalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ ni.

2.0. Èròngbà/Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilẹ̀kọ̀ yíi tán ní àkàyé, wàá lè mọ̀ àwọn ohún tí a lè fi dá ewì Şóbò Aróbíodu mọ̀ láwujọ̀ àwọn akéwì yòókú. Ó ó lè mọ̀ ihun ewì rẹ̀, kókó ọ̀rọ̀ inú ewì rẹ̀, ilò èdè àti itàn ránpé nípa akéwì yíi.

3.0. Ìbéèrè Ìşaájú

- (i) Ka ewì kan nínu iwé *Àwọn Àrọ̀fọ̀ Şóbò Aróbíodu* tí Moses Lijadu kọ, kí o sì pàtẹ̀ kókó ọ̀rọ̀ tí ó jẹyọ̀ nínu ewì náà

4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1. Àgbéyẹ̀wò ewì Şóbò Aróbíodu

Ta ni Şóbò Aróbíodu?

Josiah Şóbòwálé Şówándé ni orúko akéwì yíi àlájé rẹ̀ sí n jẹ Şóbò Aróbíodu, Alásàrò ọ̀rọ̀. A bí akéwì yíi ní Aké, ní ilú Abẹ̀òkúta, ní nńkan bí ọ̀dún 1858. Orúko bàbá rẹ̀ a máa jẹ Şówándé, nígbà tí iyá rẹ̀ a máa jẹ Yemojẹ̀ Èfúdíyà. Omọ̀ bibí Itòkù ni bàbá àti iyá rẹ̀. Şóbò kò ka iwé lo títí tí ó fi gba isẹ̀ ọ̀ba. Àwọn olórò ló máa n sá tele kiri. Ilàna orin àrùngbè Ègbà, orin orò ni Şóbò şe àmúlò nínu ewì rẹ̀. A sì máa menuba iyá tí ààbò ẹ̀kọ̀ fi jẹ ẹ̀ lenu isẹ̀ ọ̀ba láti jẹ kí àwọn òńkawé rẹ̀ fi kọgbón. Ewì rẹ̀ tó gbayi lásikò yíi ló sọ ọ̀ di ilúmò̀óká láwujọ̀ Yorùbá. Omọ̀lẹ̀yìn Jésù ni, ó si lo sí ilé-ẹ̀kọ̀ àwọn Ajíyìnre C.M.S. Training School tí o wà ní ilú Ibarà. Ní ọ̀dún 1919 ni ó kókó gbe ewì rẹ̀ jáde ni títẹ̀ jáde. Lẹ̀yìn èyí ni igbiyànjú ti ọ̀dún 1921, 1924, 1928, 1929, 1934 àti 1936. Títí di akókò tí a wà yíi, kò sí bí a tí fẹ̀ sọ̀rọ̀ nípa idàgbàsókè ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá tí a kò ní menuba àwọn ewì Şóbòwálé Şówándé, nítorí pé wọn kò tí, wọn kò sì sá títí di òní (Ọlátúnjì, 1982).

Ìhun ewì Şóbò

Àwọn ewì Şóbò ní ilàna ètò ihun tíwọn, èyí tó ya ewì rẹ̀ sọtò. Ètò ihun ewì Şóbò a máa tẹ̀lé ihun àti igbésẹ̀ wònyí:

Kíkésí àwọn òńkawé/olùgbó
Sísọ kókó ọ̀rọ̀ ní şókí
Ìbéèrè pèsìjẹ

Àlàyé lórí kókó-òrò
Orin

Àpẹẹre:

Ènyin ọmọdé Ìmàrò
Mo n'órò kan sípa ikóbinrinjọ o
Kò sí wàhálà yí ju tìkóbinrinjọ
E kò dẹ bi mi lébi b'ó ti ẹ i?
Ìwọ 'yí ní ọlá ikóbinrinjọ, bí o fẹ kí o gbọ
Bí wée fẹ í gbọ 'm'a wò ẹ líran ọjọ mbọlèhin
Èmi Sóbò Aróbíodu
Mo n'áyà l'Òòròkí, mo ni l'Ódoo, mo ní l'Ijàyè.
Dede wọn rée mo kò silẹ poo, kò dẹ kù kan.
Ènyin ọmọdé Ìmàrò
Ilérí Jésù dúró gangan, kò kàn yè
Orin: Èni bá tọ Jéésù lọ,
Èni bá tọ Jéésù lọ;
Olíyèn á gbade ọgo.
(Líjadú ati Babalọlá 1974:62-63)

Kókó-òrò inú ewi Sóbò Aróbíodu

Gbajúmò ni Sóbò Aróbíodu, idí niyí tí ó fi jẹ pé kò fẹrẹ sí iṣẹlẹ tí ó n lọ lówùjọ tí kò kọ ewi àpilẹkọ lé lórí. Orin àrùngbè tí í ẹ orin orò ni ó pilẹ àròfọ Sóbò, idí niyí tó fi jẹ pé bí àwọn olórò ẹ máa n fi orin wọn kilò iwà, tí wọn sì máa n kiyèsí iṣẹlẹ tó n lọ lówùjọ ni Sóbò náà ẹ nínú ewi ẹ. Àwọn kókó ọrò tó farahàn nínú ewi ẹ ni ọrò nípa ikóbinrinjọ, iyí ẹkọ, ẹsìn ọmọ léyìn Jésù àti iṣẹlú àsikò tire, ijọba Gẹẹsì amúnisìn, iwúre àti idàrò.

i. Ẹsìn ọmọléyìn Jésù

Sóbowálé Sóbándé kọ ọpọlọpọ ewi ẹ lórí ọrò ẹsìn ọmọ léyìn Jésù tó dá lórí iwà tí àwọn ọmọléyìn Jésù Krísti igbà náà máa n hù àti àwọn iwa tí ó yẹ onígbàgbọ.

Nínú àwọn ewi ẹ lórí ọrò igbàgbọ nínú Jésù, ó ẹ àfihàn agbara àti iṣẹ Èmí Mímọ láti sọ èniyàn dí ẹni iràpadà àti àtúnbí. Ó ẹ àpẹjúwé ògbójú babaláwo Ajáyí Ọpara ẹni tí Èmí mímọ sọ dí onígbàgbọ tó sì n tẹlẹ Jésù.

Èdàré àti ọpe enia ré nperi Èmí Mímọ kí gùn 'nià.
B'o ba jẹ onígbàgbọ tarà
Ìwọn re k'o wi yèn lenu mọ, ki s'òrò àwàdà
Ọrọ Èmí Mímọ tótó hùn!
E bi mi lebi ipoti ẹ?
Ijọ Èmí Mímọ kọlu Ajayi Ọpara,
Ijọren ọtò:
Èburubù rẹ o ndi Ifa rẹ si kòtò k'ó ntò 'Màrò.
Èmí Mímọ tótó hùn!
Ajáyí bẹ akòko igi
Igi ọrẹrẹ
Ajayi bẹ Pòrogun alayànsi igi

*Dede Keferi igbó Oba re nm'enu,
Nwon nkùn yungba
Nwon A, à, à, tabi èpe re t'Ajayi Opara
(Olatúnjì, 1982:16)*

Ó tún mēnuba iwà àbùkù tí àwọn onígàgbó Ègbá igbà náà n hù. Ó tóká sí iwà èerí tí ó wópò ní àkókò náà láàrin àwọn onígàgbó bí iró pípa àti iwà àgbèrè.

*Dede Kiriyo k'ẹ máa gbó
Ìmàrò igbà yìi puró jù àwọn ẹni bi won lo:
B'Ìmàrò igbà yí bá pé òn ñlọ sí Saje,
Á la yọ lónà Oba
Ẹni nwón gbé l'Árédè á dik'ó má mēnu,
A di k'o ma bènà wò:
Bàrè Ìmàrò Èkó ñf'Árédè gb'òtá kiri
Lówó àle ikòkò.
B'Ìmàrò Èkó bá pé òn ñlọ s'Óyìgbò,
Á la yọ lí Muşin,
B'Ìmàrò Èkó bá pé òn nọ ş'Ókè Pópó
A yọ l'Éhìn-Gbèti (1929:8)
(Àfàyo nínú Olatúnjì, 1982:21)*

ii. Òrò Ìṣèlú

Kókó ọ̀rò mīràn tí Sóbò Aróbíodu n kọ ewi tàbí àròfò rẹ lé lórí ni ọ̀rò àwọn olóṣèlú ibílẹ̀ Ègbá àti àwọn tí Ìjọba Gèèsì amúnisìn. A-ṣòtún-ṣòsì mábabikan-jẹ ni Sóbò Aróbíodu tí a bá n sọ nípa ewi rẹ lórí ọ̀rò ọ̀sèlú, bí ó ẹ n gbé ọ̀subà fún àwọn olóṣèlú bẹẹ náà ni ó máa n bu ẹnu àtẹ̀ lù wón bí wón kò bá ẹ ohun tó tó fún àwọn m̀kúnnù. Olùgbèjà m̀kúnnù ní nítorí wí pé m̀kúnnù ni òun fúnra rẹ. Ìgbà mīràn wà tí ó ma n mēnu ba bí ọ̀sèlú ayé àtijọ̀ tí rí kí àwọn Ọ̀yìnbo tó dé. Nígbà tí àwọn ọ̀yìnbo dé, ifẹ̀ owó ló mu wón lókan, kí í ẹ ifẹ̀ ilosíwájú ará ilú. Àpẹ̀rẹ̀ ìjọbá amúnisìn

*Ọ̀yìnbo ko wa wun méji ju owó kiri
B'agbè kan bá ti ní kòkó a d'ìmùlẹ̀,
B'òrisà kan bá fẹ̀ di won l'ónà towób'enu
Á lú dàwọ. (1929:23)*

iii. Bíbu ẹnu àtẹ̀ lu àwọn iwà bí ikóbinrin jọ, imutípara, àgbèrè síṣe, ikòròjọ àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Nínú àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ yìí, a rí wàhálà tí ó rọ̀ mọ̀ mímutípara.

*Ìgbà l'ó n'aiyé:
Aiyé kò jẹ tiwa, ng kò tètè mò
Lígb'a ns'odún ẹ̀sí, mo yọ'tí mo dà bí ọ̀bọ;
Mò ñjà birà;*

*Ng kò tètè mò pé a kí í ṣodún gbàgbéra
Àṣẹhìnwá-àṣẹhìnbò olówóṣí ñfà mí kiri.
(Lijádú 1974:63)*

Bákan náà, nínú àyọ̀lò isàlẹ̀ yíí, ewu tó rọ̀ mọ̀ síṣe àgbèrè ni Sóbò ménubà
 Ènyin oṃodé Ìmàrò,
 È gbàràjọ̀ k'ẹ̀ sèdàrò mi o!
 Wàhàlà 'yí bá mi n' múu lé Oba, ó pàpòjù
 È kò dẹ̀ bí mi lè bíi b'ó ti se i?
 Àgbèrè rée se Sóbò ni 'lé Oba k'ó í d'èrò-ẹ̀hìn
 Àgbèrè ì ba si mi líbẹ̀,
 'M'á ti r'ówó r'ẹ̀sin 'm'á r'òpìjẹ̀
 (Líjàdù 1974:30)

iv. Mímẹ̀nu ba iyì ẹ̀kọ̀
 Ọ̀kan lára ewi tó jẹ̀ ẹ̀ lógún jù ni pàtàkì ẹ̀kọ̀. Lójú Sóbò oṃo tí kò bá dúró gba ẹ̀kọ̀, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀
 àbùkù ni yòò kàn lójó ọ̀la. Ìdí nìyí tí ó fi máa n' kígbe tantan pé
 Ẹ̀kọ̀ gbé 'ni nìyì, ọ̀gbón ngbé 'ni ga gògòrò
 (Líjàdú 1974:34)

Nínú ewi rẹ̀ kan, ó tẹ̀numọ̀ ọ̀n pé ẹ̀ni tí kò bá ti lọ̀ sí ilé iwé, iyà yòò jẹ̀ ẹ̀ dọ̀ba.
 Ó ní:

Ènyin oṃodé Ìmàrò,
 Èwáá wo 'sé mi ni 'lé Oba, ó pàpòjù
 Kó sí 'hun méjì iyì n'ṣe mí
 Bí à í dúró-lọ̀-ṣùkúruu 're.
 Ijọ̀ èniyàn kò dúró lọ̀ sí ṣùkúruu 're, ó bọ̀gìrì
 È kò dẹ̀ bi mi ;é bíi b'ó ti se i?
 Sóbò aṣṣe gb'odùn mífà ni 'lé Oba,
 Owó rẹ̀ kò gòkè.
 (Líjàdú 1974:30)

v. Sóbò a tún máa wúre fún àwọn èniyàn, ọ̀dún, ilú, àti ijọ̀ onígbaṅbọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ irú iwúre bẹ̀ẹ̀
 ni èyí tó gbà fáwọn ijọ̀ onígbaṅbọ̀;

Olùgbàlà ọ̀wọ̀n,
 Máa ma jẹ̀ k'abùkù wọ̀ Sòòsì Aké dandan
 Mo ni ibátan líbẹ̀, mo n'ọ̀mọ̀ líbẹ̀
 Mo sàà níkí 'ye ọ̀jọ̀ wá w'ògúnró lenu líjọ̀ ọ̀sẹ̀
 Má jẹ̀ k'ará Sòòsì Ìpóró ṣagbe,
 Dáábòbò wón lówó ikú ọ̀sán gangan
 Mom gb'adúrà 'yi torí Olígbaṅbọ̀ tilétoko
 Má jẹ̀ kí nwọn r'òrán a-nwọ̀dẹ̀ lí lé-ẹ̀wọ̀n;
 Má jẹ̀ k'adúrà 'yí padà lófo;
 'Torí Kristi Jèsù Olúwa wa.

(Líjàdú 1974: 77)

vi. Ìdàrò
 Sóbò tún máa n' fi ewi rẹ̀ dárò àwọn ẹ̀ni rere tí ó ti sùn. Àpẹ̀rẹ̀ irú ewi bẹ̀ẹ̀ ni ewi tí ó fi se irántí
 ẹ̀ni rẹ̀ Coker Àjọ̀bọ̀

È kú ì-bá-mi-dàrò-àwọn-ará-wa!
 Èdumàrè ‘yi dá ni sí kò máa jé k’á run!
 Ojò t’ójó, ojò kò t’ójó,
 Ojò kò t’ójó a nílo sin ‘kú Àjòbò, ijò rèn òtò.
 (Lijàdú 1974: 68-69)

vii. Ifèdásèfè

Ṣóbò tún máa n lo ewi rẹ láti tàbùkù iwà àgàbàgebè tí ó kún ọwọ àwọn èniyàn àwùjọ pèlú ète láti fọ àwùjọ mó. Bí àpẹẹrẹ nínú ewi sí ‘Àwọn Onígbàgbó Ìsisiyí’, Ṣóbò bu ẹnu àtẹ lu àwọn onígbàgbó tó máa n fi ẹnu sin Jèsù ni sọ̀sì, sùgbon ti wọn bá de kọ̀rọ wọn yóò máa se ohun tí ẹsin wọn kò gbà wọn láyè. Ó ní:

Onígbàgbó òtítọ kò nni ìgbàdí
 Sùgbon àsèkò ‘yio mo si nr’áayè kiri,
 Olígbàgbó kan bọra sílẹ́ nífẹ́ sanra lójú mi líyà Odó Ògun,
 Ìgbàdí yíi ó bọ sílẹ́ ju ‘gba, a kò ì ka àsùnrun;
 Dede àsùnrun mée rée ó fi gún a kò í ka àsùnrun;
 Ìgbii mo bi i lè bi b’ó ti se, ó f’èsì kàn;
 I, “B” èniyàn nìgbàgbó, bí kò nṣ’Ọsányàn kún un,
 Oliyẹn á jiyà pọ’
 Èrin rẹ pa mi titi, mi i, ‘Okonrin yi,
 Kò dájú bí o nkà ‘wé-orin; ó mà pọ o!
 (Lijàdú 1974: 55)

viii. Títokasí ìgbésí ayé rẹ

Ṣóbò a tún máa sọ̀rọ̀ púpọ̀ nípa ìgbésí ayé rẹ. Ìbí rẹ, irírí tó ti ní àti isèlẹ̀ tó ti sele si. Bí àpẹẹrẹ aawò tó wáyé láàárin Ṣóbò àti òkan lára àwọn mọ̀lẹ̀bí baba rẹ ni ó fi kọ ewi rẹ kan tí ó pe àkòrí rẹ ni ‘Sí Kíkọ Ilée Ṣóbò L’Áké’. Ṣóbò dúpẹ̀ lówọ̀ Ọba tó pètù sí aawò nàà, kò sì gbàgbé àti fi ibi tí ó bá isẹ̀ dé tó o létí. Ó ní:

Ọba, mo dúpẹ̀ ijọ̀rèn lígb’oo wá la ni lijà
 Ng kò tètè mò pè èniyàn rée dá’ná aawò,
 Èyí ẹ gb’áriwo rẹ lẹrimkàn.
 Àti jọ rèn wá, ẹ dẹ gb’òhùn tẹmi-ti-Ṣóyọ̀yẹ na?
 Asípa Ode, Eriki ràn?
 Mo ti nàwó lẹ̀bìrà, mo ti g’óparun;
 Àjàyí Òjọ gba sílẹ́ ó yun igi-àjà nù
 Ó ku owó ẹkù ki ng san, mo si sà n ‘kàn.
 (Lijàdú 1974: 35)

Ìlò Èdè nínú Ewì Ṣóbò Aróbíodù

Ìlò Èdè nínú Ewì Ṣóbò jẹ̀ èdè olónà, eléyí tí ó mọ̀n-ọ̀n-mò sà yàn fún lílò kí ewi rẹ le dún ún gbó létí. Àmọ̀, ilò èdè Ègbá nínú ewi Ṣóbò jẹ̀ òkan lára àbùdá tó ya ewi rẹ sọ̀tọ̀ gédéngbé. Ìgbóhùn sókè sódò ní ilànà ohùn àrùngbè ni bátàni ti iwòhùn ewi sí máa n bálo ní gbogbo ìgbà. Nínú èrò Olátúnjì Ṣóbò mò-ọ̀n-mò fi èdè Ègbá dára ni. Lára àwọn èdè Ègbá tí ó lò niwònyí:

Dede - gbogbo
 La - lọ
 Ijọ̀rèn - ijóyẹn
 Wun - hun

Ní àfikún Şóbò fẹràn láti máa şamúlò ifòròyàwòrán, àşorégèé, àwítúnwí, àfiwé elélòó àti àfiwe tààrà (kò sí ọ̀nà èdè tí a mẹnubà nínú idánilèkòọ kẹta tí a kò le ri nínú ewi Şóbò, gbiyànjú láti şe àfàyo nínú ewi rẹ).

Bákan náà, Şóbò máa n şe àmúlò èròjà alohùn bí: orin, ọfọ, oríki àti òwe láti gbé ewi rẹ kalẹ. Lára ète ti Şóbò tún máa n lò ni iyántànféré àti ipanilérin-ín.

4.0 Ìşonişókí

Ìdánilèkò yíi şe àgbéyèwò àwọn ewi àpilèkò Şóbò Aróbíodu. A şe àlàyé lóri ihun, kókó ọ̀rò ewi àti ilò èdè inú ewi rẹ. Á şe işe lámèétó itúpalẹ àwọn àpeşere ewi rẹ. Nínú idánilèkò yíi, a ti şe itúpalẹ lámèétó lóri àwọn ewi àpilèkò Şóbò Aróbíodu. A yé ewi rẹ wò níbi tó ti sòrò lóri ewu tó rò mó ikobinrinjo àti işe tí Emí Mímó lè şe fún onígbağbọ. A tún şe àlàyé ihun ewi Şóbò. Bákan náà ni a mẹnuba méjo nínú kókó ọ̀rò tí ewi rẹ máa n dále. A si wo ọ̀nà tí ó máa n gbà mú èdè lò. A mẹnuba pàtàki ilo èdè Ègbá nínú ewi Şóbò.

6.0. Isé Àmúrelé

1. Şe èkúnreré àlàyé lóri àwọn kókó ọ̀rò ti ewi Şóbò Aróbíodu dá lé lóri
2. Jíròrò lóri ihun ewi Şóbò Aróbíodu.
3. Şàlàyé ipa tí itàn igbésí ayé Şóbò ni lóri ewi rẹ
4. Ka ewi Şóbò Aróbíodu męta, kí o si jíròrò lóri àwọn ọ̀nà èdè tí Şóbò múlò nínú ewi náà
5. Fi ewi Şóbò şàlàyé iwọnúbọnú tí ó máa n wà láàrin ewi alohùn àti ewi àpilèkò

7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

Akínjògbín, A. (olóótú). *Ewi Ìwòyí*. Colins: Glasgow.

Líjadú, M. àti Babalọlá, A (olóótú) (1974). *Àwọn Àròfò-orin Şóbò Aróbíodu 1902 -1906*. Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ọlabimtan, E. A. (1974). A Critical Study of Yorùbá Written Poetry, 1848 -1948. Ph.D Thesis. University of Lagos, Lagos State.

Ọlátúnjì, O.O. (1982). *Şóbò Aróbíodu (Alásàrò Ọ̀rò)*. Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

Ìpín karùn-ún – Àfikóra Ìtupalẹ̀ Ewì àpilẹ̀kọ II: Àgbéyẹ̀wò ewì Adébáyọ̀ Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilẹ̀kọ̀
  - 4.1. Àgbéyẹ̀wò ewì Adébáyọ̀ Fálétí àti
  - 4.2. Àgbéyẹ̀wò ewì Akínwùmí Ìṣòlá
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isẹ̀ àmùrelé
- 7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ni a ó ti jíròrò àti ẹ̀ itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ̀ àwọn ilúmòòkà akéwì méjì. Àwọn akéwì tí a ó wo ewì wọn ni Adébáyọ̀ Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá.

2.0. Èròngbà/àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilẹ̀kọ̀ yìí tán ní àkàyé, o ó ti lè jíròrò lóri àwọn àbùdá tí a lè fi dá ewì àwọn akéwì yìí mọ̀ láwujo àwọn akéwì yòókú. Ó le ẹ̀ áfíwé ewì wọn, eléyí yòò jẹ́ kí o nímò si lóri síṣe itupalẹ̀ ewì àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá.

3.0.Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka ewì Adébímpé Ọ̀jẹ̀dòkun tí Adébáyọ̀ Fálétí kọ, kí o sì ẹ̀ àfàyo àwọn ewì alohùn tí ó jẹyọ̀ níbè
- (ii) Ka ewì Èwe Ìwòyí tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ, kí o sì pàtẹ̀ àwọn ọ̀nà èdè tí ó farahàn nínú rẹ̀

4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1. Àgbéyẹ̀wò ewì àpilẹ̀kọ̀ Adébáyọ̀ Fálétí

Ta ni Adébáyọ̀ Fálétí

Omọ̀bíbí ilú Ọ̀yọ̀ ni Adébáyọ̀ Fálétí, ọ̀dún 1930 ni àkọ̀sílẹ̀ gbà pé a bí i, oko Agbóyè ní ó sì gbé dàgbà. Ó lọ sí ilé iwé ni ilú Ọ̀yọ̀ àti Ọ̀gbómòsọ̀. Àwọn ewì Dénrelé Obasá jẹ́ ara ohun tí ó gún un ní kẹ̀sẹ̀ inú láti máa kọ̀ oríkì ọ̀dẹ̀ àti ẹ̀ranko àti àwọn ọ̀we sílẹ̀ ni ọ̀dun 1945. Ó lọ sí ilé èkọ̀ gíga girama ní Ìbàdàn Boys' High School, Ìbàdàn ní ààrin ọ̀dún 1951-1955. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ isẹ̀ ajé ni Fálétí tí ẹ̀ rí. Ó ẹ̀ isẹ̀ olùkọ̀ni àti àlùfàà kékeré ní Ọ̀tu (1946) àti ni Ìjìó (1947). Ó ẹ̀ isẹ̀ ayàwòrán àti eléré orí itàgẹ̀. Ó tún ẹ̀ isẹ̀ agbowó orí fún ijoba ibilẹ̀ Ìbàdàn àti akòwé oníkòkò (1948). Ọ̀nkọ̀we ni, ọ̀sìṣẹ̀ ilé isẹ̀ rédíò àti amohúnmáwòrán ni, ó si di ọ̀gá àgbà pátápátá̀ nídì isẹ̀ náà. Léyìn tí ó gba isinmi lẹ̀nu isẹ̀, ó si kàwé si i tí ó fi gboye ijìnlẹ̀ àkòkọ̀ B. A. nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì. (Ọ̀látúnjì 1982: xi – xvi). Adébáyọ̀ Fálétí dàgbere fáyé pé ọ̀dìgbòòṣe ní ojo ketàlélógún, oṣù keje, ọ̀dún 2017.

Ìhun Ewì rẹ̀

Onírúurú ọ̀nà tí Fálétí máa n gbà ẹ̀sàgbékalẹ̀ ewì rẹ̀: Kò sí ihun kan pátò tí a lè rí tọ̀ka sí bí a bá sọ̀rọ̀ lóri àwọn ewì Fálétí, ibi tí ó bá wù ú ló tí máa n bu ewì rẹ̀ kọ, àmọ̀ ó kúndùn láti máa fi ewì rẹ̀ sọ̀tàn. Ewì rẹ̀ tí ó kọ̀ láti fi sọ̀tàn ikú tó pa akikanjú ọ̀dẹ̀ kan nigbó ni 'Adébímpé Ọ̀jẹ̀dòkun (Ọ̀látúnjì 1982:39-44).

Ogbon tí Fálétí máa n ló láti gbé ewi rẹ kalẹ

Olátúnjì (1982:63-102) ti sàlàyé kíkún lórí ogbón ti Fálétí fi máa n gbé ewi rẹ kalẹ, a ó mẹnubà lára wọn.

i. Iṣíde ewi lónà tí yòò gbà fa olùgbó mọra:

Ní ọpọ̀ ìgbà ni Fálétí máa n gbe iṣíde ewi rẹ kalẹ lónà tí yòò gbà gbé ọkàn àwọn ònkàwé ewi sókè ténté. Bí àpẹrẹ, nínú ewi ‘Adébímpé Ọ̀jédòkun’ Fálétí fi ọrọ̀ iṣíde ewi yí kó ọkàn àwọn olùka ewi rẹ sóke ni, ó dá ètẹ̀ yí láti lè jẹ́ kí wọn ka ewi náà délẹ̀ láti le mọ̀ idí abájọ̀. Ó ní:

Ng ò tún fowó sòògùn mọ
Níjọ̀ tẹranko ti pòjédòkun erelú ọmọ jẹ
Adébímpé Ọ̀jédòkun erelú ọmọ
Èdidàré inú igbẹ̀
Ọmọ iyá lágbon

(Adébímpé Ọ̀jédòkun, o.i 39)

Eni tí ó bá mọ̀ àṣà àti iṣe Yorùbá yòò fẹ́ mọ̀ idí ti Fálétí fi sọ pé òun kò ni sòògùn nítorí pé ọkàn lára iṣe Yorùbá ni oògùn sṣṣe. Olátúnjì.(1982) nínú iṣe rẹ̀ se àlàyé pé Fálétí mọ-òn-mọ̀ lo ogbón yí ní láti fa ọkàn àwọn ònkewi mọra, kí wọn fi le ka ewi náà tán láti ibèrẹ̀ títi dé ọpin.

ii. Bíbá àwọn ònkàwé sọrọ̀ bí ẹnì rí wọn lójúkojú

Adébáyò Fálétí a máa kọ ewi rẹ̀ gégé bi ìgbà tí ó n bá àwọn èrò iwòran sọrọ̀ ni ojúkojú ni, èyí ló jẹ́ kí ó dá bíi pé itakuròsọ wáyé láarin ẹnì méjì tabí jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Àpẹrẹ̀ èyí hàn de nínú “Èdá Kò Láròpin níbi tí akéwì tí n kẹ́ sí ònkàwé kí wọn bá àwọn sí gbèsè tí àwọn ọmọ̀ Iyá ẹ̀degbàjọ̀ ti jẹ́.

È jòwó, ẹ̀ bá mi síwó ọ̀hún jàre
Kí a mọ̀ye tó jẹ́
Kí a to máa wí tiwa lọ
È ò rígbèsè bó ti n pọ̀ tó
È wá wo gbèsè bówó se n
gorí ara wọn
(Èdá kò Láròpin, o.i 11, 16)

iii. Gbígbè isẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ gégé bí iran;

Fífi èdè yàwòrán isẹ̀lẹ̀ ló tún jẹ́ kí ewi rẹ̀ dàbi ìgbà tí ènìyàn bá n wo iran. Fálétí máa n sàkànpò ètẹ̀ àpẹ̀júwe isẹ̀lẹ̀ àti gbígbè isẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ bí iran nígbà míràn. Àpẹrẹ̀ èyí farahàn nígbà tí Èkùn àti ọdẹ̀ fojú kanra nígbó Afúyẹ̀gege nínú ewi Adébímpé Ọ̀jédòkun. Ó ní:

Èkùn rọ̀dẹ̀ lóòòkán, ẹ̀kùn gbijà
Ó nàró ijà, ó mbò wá pàdé Adébímpé Ọ̀jédòkun
Erelú ọmọ̀
Ìgbà tAdébímpé pàdé ẹ̀kùn lónà
Gogogọ̀ sọ
È wá wèèmò
Níbi tọmọ̀ ọdẹ̀ gbé n bọmọ̀ ẹ̀kùn íwò jà!
È wá wèèmò
Níjọ̀ táládi fónna rù lónà Afúyẹ̀gege! ...
Adébímpé yò bínú, ẹ̀kùn yòjà
Ojú ẹ̀kùn koná

Ìrù ẹkùn n tú yerì!
Ahón ẹkùn n jù bele lenu.
(Adébímpé Ọjédòkun, o.i 41)

Àpeṣere ewi òkè yìí dábì eré tí èniyàn n wò gélé.

Bákan náà nínú ewi Adébímpé Ọjédòkun ìtākùròṣo wópò níbè. Ìbèèrè ohun tó fa sáábá bí akéwì gbé jáde ní ilà 30-31, ‘*Mo ní kí ló ṣekú pỌjédòkún,*’ nígbà tí idáhùn tẹ̀lé ibèèrè yìí gégé bí àlàyé lórí bí Adébímpé Ọjédòkun ṣe jẹ akoni oḍe ‘*Wọn a ní kẹ ránṣé pỌmọ̀ Íyálágbòn*’. Ìtākùròṣo wáyé láàrin àwọn tó n ṣe iròyìn fún akéwì tí isèlè yí selè lójú wọn àti Adébímpe Ọjédòkun fúnra rẹ̀ ní ilà 41 tí tí lọ sí isàlẹ̀ ‘*Ó ní è é ti jẹ̀ tẹran fi joko ọ̀rẹ̀ oun*’ idáhùn ‘*Ọ̀rẹ̀ rẹ̀ gan-an lẹranko pa jẹ̀*’.

iv. Ìlò èròjà alohùn:

Ìlò èròjà alohùn bí ọfò, orin, òwe, ẹṣe ifá náà tún jẹ ara ète tí Fálétí máa n mú lò. Adéjùmò àti Akinseloyin (2019) tilẹ̀ fi hàn pe oḡbón isòtàn-dewi Fálétí ní a lè wá lọ sí bí ó ṣe n ṣe àyída àwọn èròjà alohùn láti wá kókó èrò rẹ̀ gúnlẹ̀ nínú ewi. Yàtò sí èyí, onírúurú onà èdè bí àwítúnwí, àfiwé tààrà àti elẹ̀lọ̀ àfidípò èdà ọ̀rò, àti bẹ̀e bẹ̀e lọ̀ ní Fálétí máa n mú lò láti gbé ewi rẹ̀ kalẹ̀. Bí àpeṣere akitiyan àti igbíanjú akin Adébímpé Ọjédòkun nípa ilò ọfò láti ṣégun ẹkun ló fara hàn láti ilà 110 tí tí dé 114 ‘*Ó ní ọkà tó bá m̀ bẹ̀ lònà kó máa ká*’. Bákan náà, ẹṣe ifá tó sọ nípa àyànmò ní Fálétí fi ṣedá ewi ‘Sàsore’.

Kókó ọ̀rò inú ewi rẹ̀

Ewi onítán tí ó jẹ mọ̀ irírí ijínlẹ̀, akíyèsì àwùjọ, iwà ọmọ̀ eḍá èniyàn ni Adébáyọ̀ Fálétí fẹ̀ràn láti máa kọ. Ó tún kọ àwọn ewi m̀ìràn tó jẹ mọ̀ isèlú àti isèlẹ̀ àwùjọ. Kókó ọ̀rò inú ewi tí ó kọ lórí ilúmọ̀kà olòṣèlú kan ní ilú Ìbàdàn jẹ mọ̀ iku-‘*Ikú Adélabu*’. Ó tún kọ ewi lórí isèlẹ̀ ìjàmbá ọkò ojú irin tí ó selè lójiji ní odún 1957 níbi ti ọpọ̀ emi ti sòfò tí ó sì mi ilú titi ‘*Ìjàmbá Odò Ọbà*’.

- Bí a bá wo kókó ọ̀rò inú ewi ‘*Adébímpe Ọjédòkun*’ a ó ri wí pé ní iparí ewi yìí ni òye ohun tó fa sáábá bí ipède/ìṣíde ibèrè ewi yìí tó yé ni ‘*Ng kò tún f’owó s’òògùn mọ̀*’ àṣé ikú akoni oḍe tó kú ikú gbígbóna ni bí eni tí kò lóògùn. Á rí òye pé bí ikú bá dé, gbogbo oògùn, iwà akin àti agbára ni yòò di yepere níwájú ikú. Ó yani lenu pé ikú ibon ló padà wá pa Adébímpe nígbèyìn. Sùgbón akéwì jẹ ka mọ̀ pé ohun ijínlẹ̀ ní ọ̀rò ikú lórí eḍá, ó sọ wí pé:

*Adébímpé ní kí ẹ̀ mọ̀ kèé mọ̀,
Ó ní àìmàsìkò ló m̀ ba wa jà ọ̀jàre
Ó ní bí a bá mọ̀jọ̀ à á kú,
Ó ní bí a bá mọ̀jọ̀ à á rọ̀run-
Kí lọ̀ḍe n wá nínú igbó
Tọ̀ḍe gbégi lórí
Tọ̀ḍe gbégi lórí tó n pè é nìbon?
(Adébímpé Ọjédòkun, o.i 43)*

Ó tẹ̀sìwájú láti ṣàlàyé pé:

*Òwò àdà mọ̀ nii kádàà léyìn
B’ómùwè ti lè mọ̀ í wè tó,*

Bí ò bá tètè kù, odò ni yóò gbé e lọ
(Adé bímpé Òjédòkun, o.i 43)

- Kókó ọ̀rò tó tún máa n jẹyọ nínú ewi Fálétí ni ibágbépò ẹ̀dà àti àkàsí àwọn èniyàn àwùjọ Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀ ibásepò ti ó yẹ kí ó máa wà láàrin ọ̀rẹ̀ sọ̀rẹ̀ ni Fálétí n fi hàn nínú ‘Ọ̀jọ̀ Ìláyẹ̀fun’. Fálétí n fi ewi yìí sọ fún àwọn ònkàwé pé ifẹ̀ àisẹ̀tàn ló yẹ kó wà láàrin ọ̀rẹ̀.
- Èrò imọ̀ ijìnlẹ̀ lánwùjọ Yorùbá lórí oríṣíríṣi nńkan tún máa n jẹyọ nínú ewi rẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, Fálétí fi ewi Adé bímpé Òjédòkun polongo èrò Yorùbá lórí àyànmọ̀. Bákán náà ó jẹ kí á mọ èrò Yorùbá lórí ikú. Yorùbá gbágbò pé kò sí ẹ̀ni tí kò ní kú, bẹ̀ẹ̀ ni kò sí ẹ̀ni tó mọ irú ikú ti yóò pa òhun àti àkókò tí oun yóò kú. Ídí niyí tí àwọn Yorùbá fi máa n sọ pé: ‘Àtari ò mọ ibùsùn, ibá fọkọ̀ túnlẹ̀ ibẹ̀ ẹ̀.
- Fálétí tún bu ẹ̀nu àtẹ̀ lu àwọn iwà tí ó lòdì sí iwà omólúábí bíi ìgbéraga, ríro omọ̀nikẹ̀ji pin, òfófó síṣe, àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bí àpẹ̀rẹ̀ ó fi ewi ‘Èdà Kò Láròpin’ kilò fún àwọn ònkàwé pé a kò gbòdò ro enikẹ̀ni pin nítorí pé ẹ̀ni tí a rò pé kò le pàgọ̀ le kọ̀ ilé alárunu bí Elédumàrè bá fẹ̀. Ewi ‘Alágbára ilé àti Alágbára oko’ ni Fálétí sì ló láti bu ẹ̀nu àtẹ̀ lu ìgbéraga.

Fálétí tún fi àwọn ewi rẹ̀ pàrokò èrò rẹ̀ lórí akéwì àti ipò wọn lánwùjọ. Lákòókò, nínú ewi ‘Dídáké Akéwì’ ló n jẹ kí á mọ̀ pé Àkàndá ẹ̀dà ni àwọn akéwì. Nínú ewi ‘Oníbodè Lálúpon’ ni tirẹ̀ lo ti jẹ kí a mọ̀ pé akéwì nikan ni ó lè fún ewi rẹ̀ ní ìtumò, Fálétí ni sùgbọ̀n kò sẹ̀ni tó mèdè àyàn.

Sùgbọ̀n kò sẹ̀ni tó mèdè àyàn
Bí ẹ̀ni tó mọpa ẹ̀ lówó
Ẹ̀ni to gbómele lówó
Lo le mọhun tómele n sọ
(Oníbodè Lálúpon, o.i 5)

- Fálétí kò sàimẹ̀nu ba kókó ọ̀rò tó jẹ mọ obinrin nínú ewi rẹ̀. Pàtàkì obinrin lánwùjọ, ipa tí wọn n kó nínú ayé ọkọ, omọ̀ àti ẹ̀bí wọn sì farahàn nínú ewi rẹ̀.

Ìlò èdè inú ewi Faléti

Ọ̀kan lára ohun tí ó mú ewi Fálétí gbayì ni fifi èdè dára nínú ewi. Bí a ba ẹ̀ àyèwò àwọn ewi rẹ̀ a ó ri pé akéwì lo àwọn ọ̀nà èdè bí àfiwé tààrà, àwítúnwí ẹ̀dà ọ̀rò, ifidípò, ifòròyàwòrán àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Àfiwé tààrà

- Fálétí a máa lọ àfiwé tààrà láti lè pa àwọn ònkàwé rẹ̀ lẹ̀rìn ní. Àpẹ̀rẹ̀ láti inú ewi ‘Adé bímpé Òjédòkun’ níbi tí ó tí ṣàlàyé ìsesí omọ ọ̀dẹ̀ tó sèèsì yìnbọ̀n lú Adé bímpé:
Ọ̀dẹ̀ n gbọ̀n riri bi arúgbó dami nù lójú ọ̀dẹ̀.
Àfi kàrò! Tíbọ̀n dáhùn lówó ọ̀dẹ̀ a-gbọ̀n-bi-ọ̀gà
(Adé bímpé Òjédòkun, o.i 42)

Ó fi gbígbọ̀n ọ̀dẹ̀ tó yìnbọ̀n àkọkọ̀ wé arúgbó tí ọ̀wọ̀ rẹ̀ n gbọ̀n riri nígbà tí ó fẹ̀ da omi nù sí ita. Ó tún fi gbígbọ̀n rẹ̀ wé ti ẹ̀ranko ọ̀gà tí ó máa n gbọ̀n bí ó bá n rìn.

Bákán náà ni ó ẹ̀ àmúlò àfiwé tààrà àti ifòròyàwòrán láti ẹ̀ àpẹ̀júwe Oníbode nínú ‘Oníbodè Lálúpon’ Ó ní:

Bẹ̀ẹ̀ sì ni bá ò bá ni purọ̀
Tá ò ní gbẹ̀sẹ̀ ọ̀rìṣà
Oníbodè Lálúpon burẹ̀wà lókúnrin ojo
Orí rẹ̀ tẹ̀rẹ̀ níwá tẹ̀rẹ̀ lẹ̀yìn bí ilù ìgunnu

Ó rípo apá rípo esè bí ìmòdò
 Ètè òkè nípon bí ògiri àbátá
 Jòjòmèrì èrèké rè sun léra wòn mólè bí ilèké oba
 Ènu rè wá rí tìpìrì
 Bí ìgbà tí aláamò bá mọkòkò tán
 Tó wá fidí ikòkò òhún solè ní tútù
 (Oníbodè Lálúpon, o.i 3)

Àmúlò àfiwé tààrà àti ifòròyàwòrán yìi ni Fálétí lo láti fi idí inú àbísódi tí Oníbodé bí múlè.

Àwítúnwí
 Nínú ‘Adébímpé Òjédòkun’ àwítúnwí farahàn ni ila 14-16 níbi tó tí n bèrè lówó àwọn omọ ode irú ikú tó pa òrè rè:

*Mo níkúu ki ní í pọdẹ tí a kì í gbọ nílẹ?
 Mo níkúu ki ní í pọdẹ tí a kì í gbódèdè mò?
 Mo níkúu ki ló p’Adébímpé Òjédòkun?
 (Adébímpé Òjédòkun, o.i 39)*

Èdà òrò
 Akéwì lo èdà òrò nígbà tó n şàlàyé pe kí wòn má ti ì sinkú oṛẹ òun afi bí òun bá rẹhìn ẹranko tó pa Ináolájí:

*Ó ní ẹkún kò ì yá, ó dojọ òkú bá bọ oko
 Ó ló dojọ tọdẹ bá toko bọ láìrinnà
 (Adébímpé Òjédòkun, o.i 40)*

Èdà òrò yìi fara jọ pé Adébímpé sọ asotèlẹ ikú ara rẹ ni, ó parowà fún wòn kí wòn dá ẹkún dúró nàá, ki wòn le sún ẹkun nàá papọ torí nígbèhin òkú męta ló wólú wá, méji ní okú èniyàn ti wòn n dárò.

Òrò àtijó
 Ewì Fálétí kún fún àwọn ijínlẹ oṛọ tí ó ti n di ikàsi ní àwùjọ, àwọn òrò yìi fi ẹwa kún ewì ní. Bí a bá yọ wòn pé kí a fi òrò míràn rọpo, itumọ wòn yòò pòórà tàbí dín ẹwà ewì bèẹ kù.

Ìlà 147 ‘Wàkò’ - ká kò
 Ìlà 153 ‘Kòró’ - ní òjijì
 Ìlà 204 ‘Èşekùkù’ - itòsí ilé tàbí ibi tí kò jìnnà
 Ìlà 214 ‘Jàkùnmò’ - ẹkùn
 Ìlà 137 ‘Sebo’ - fi itọ funfun dí enú

4.2 Àgbéyèwò ewì Akínwùmí Ìşòlá

Ta ni Ìşòlá?

Òjọ kerinlélógún, oşù kejilá, ođún 1935 ní akọşílẹ fihàn pé a bí Israel Abódúnrin Akínwùmí Oròjídé-Ìşòlá ní abulé Lábòdè ní ẹbá Arúlogun ní ilú Ìbadàn. Samuel Oròjídé Ìşòlá ni bàbá rẹ n jẹ, nígbà tí iyá rẹ n jẹ Rebecca Adédoyin Ìşòlá. Onígbàgbó ijọ Elétò ni àwọn òbí rẹ. Ó bèrè ẹkó

alákòòbèrè ní Methodist Primary School, Lábòdé ní ọdún 1945-1946, ó sì lọ párí rẹ ní Methodist Primary School, Agodi, Ìbàdàn ní ọdún 1947-51. Ó ṣeṣíwájú nínú èkọ nígbà tí ó lọ ilé èkọ èkọṣé olùkòni onípò kẹta ní Methodist Teacher Training College, Ìfàkì-Èkìtì ní ààrin ọdún 1953 -54. Ó lọ fún èkọṣé olùkòni onípòkẹjì ní Wesley College, Elékùrọ Ìbàdàn tí ó sì gba iwé èrì olùkòni onípò keji ní ààrin ọdún 1957 sí 1958. Ó kẹkọọ ni Ilé Èkọ College of Arts, Science and Technology, Ìbàdàn ní ààrin ọdún 1961-62 níbi tí ó ti gba iwé èrì GCE, Advanced ILEVEL. Ní ọdún 1963 sí 1967 ni ó kẹkọọ gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó tún kẹkọọ gboyè Diploma nínú ìmò èda-èdè (Linguistics) ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó gba oyè ijìnlẹ èlẹ̀kẹ̀jì (M.A) nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Èkó ní ọdún 1978 ní ó kẹkọọ gboyè òmòwé nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó di ọ̀jògbòn nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ilé-Ifẹ̀, tí a mò sí Yunifásítì Qbáfẹmi Awólówò báyii.

Ìṣẹ̀ olùkòni ní ó yàn láàyo. Ó bèrè ìṣẹ̀ olùkòni ni Methodist Primary School, Olódó ní ọdún 1952 gégé bi tísà kékeré. Ó ṣiṣẹ̀ ní ilé iwé ijo Elétò ní Ìgbógílá ní Ègbádò láàrin (1955-56). Ilé-èkọ̀ ijo Mọ̀da (Modern School) ni ààrin ọdún 1958-1959). Wesley College Elékùrọ̀, Ìbàdàn gégé bi olùdánilékọ̀ kékeré (1960, 1962, 1963). Ó dí olùkọ̀-àgbà ní Yunifásítì Èkó àti Yunifásítì Ilé-Ifẹ̀. Akéwì ni Ìṣòlá, ònkòtàn àròsọ̀ ni, bèè ló jẹ̀ ònkòwé eré onítàn. Àwọn iwé rẹ̀ pò ni orí àtẹ̀ lóri ewì, eré onítàn àti itàn àròsọ̀. Diẹ̀ lára àwọn iwé tí ó kọ̀ ni *Aifàmọ̀ àti àwọn Àròfọ̀ mìrà̀n* àti bèè bèè lọ. Àgbà ònkòwé ni, ó dájú pe bí Onírèsé kò bá fíngbá mọ̀, èyí tó ti fín kalẹ̀ kò lè parun láéláé ní ọ̀rọ̀ Ìṣòlá. Ìlúmòóká ọ̀jògbòn onímọ̀ yìi dágbére fáyé pé ó dìgbà ó ṣe ní ọ̀jọ̀ àbaméta,ọ̀jọ̀ kẹ̀tádínlógún, oṣù keji, ọdún 2018.

Ìhun Ewì inú *Aifàmọ̀ àti àwọn Àròfọ̀ mìrà̀n*

Kò sí bátáni ihun kan pátò tí a lè gbé àwọn ewì Ìṣòlá ka, oríṣiríṣi ni bátáni tí a lè rí nínú àgbékalẹ̀ ewì rẹ̀ gégé bí àwọn akéwì ìgbàlódé ègbé rẹ̀. Akínwùmí Ìṣòlá a máa fi ewì sòtàn, a sì tún máa fi ewì rẹ̀ ṣàlàyé ọ̀rọ̀. A ó fi ewì '*E Fara Balẹ̀*' ṣe àwòta ìgbékalẹ̀ ewì Ìṣòlá. Ewì nàà lọ báyii:

Ojú tó fara balẹ̀ ní rí mú
 È fara balẹ̀
 Ìkánjú ò seé j'èja eléegun
 Èni tó fara balẹ̀ ní rí mú eégún
 È fara balẹ̀!
 Èni fara balẹ̀ a jẹ̀dò ìgbín
 Èni tí ó kanjú ló le
 Sòrẹ̀ abiyamọ̀
 Àmọ̀dún ò jìnnà kẹ̀ni má méèbù sunje
 Bágbà bá fara balẹ̀ yòò babéré

10 Bòmòdé ba fara balẹ̀
 A m'oríkì àgbà
 Ìkánjú ò mégbò jìnnà
 Omi gbígbóná ojoojúmọ̀ lẹ̀bọ̀
 A kì í sàré gàgbòn
 Èniyan ò gbọ̀dò fi
 Wàràwàrà dẹ̀sà ejò

15 Bómi ò gbóná, èbà ò tè
 A feni tí ó wa gààrí è mu
 È fara balẹ̀ (Ìṣòlá 1978:35)

Ìlà kìn-ní-ní tí tí dé ìkarùn-ún ní a lè pè ní itòka sí kókó ọ̀rò ‘*Ojú tó fara balè ní rímú*’ Àlàyé yìí ló tọ̀ka sí pàtàkì ifarabalẹ̀.

Ìlà 6 – 10 n ń sàlàyé lórí èrè tàbí ànfàání tó wà nídi ifarabalẹ̀ ‘*Eni fara balẹ̀ á j’èdò ìgbín*’. Àlàyé lórí ohún tí ikánjú lè mú wá ní ó wà láti ilà kọ̀kànlá tí tí de ìkẹ̀rindínlógún, nígbà tí ilà tí ó kẹ́yin je ifimúlẹ̀ kókó ọ̀rò ‘*E fara balẹ̀*’.

Ọ̀gbón ìgbéwí kalẹ̀ nínú ewì Akínwùmí Ìṣòlá

Ète ìgbéwí kalẹ̀ nínú ewì Ìṣòlá fara jọ̀ tí Fálétí. Ìṣòlá náà máa n lo ewì rẹ̀ láti gbé ọ̀kàn olùgbọ̀ rẹ̀ sókè ténté tí yóò fi nífẹ̀ àti ka ewì síwájú. Bá yí, a ó wo àwọn ète tí ó ẹ̀ kókó ní kọ̀ọ̀kan.

i. Àmúlò ìbèèrè pèsìjẹ:

Onírúurú ọ̀nà ni Ìṣòlá gbà mú ìbèèrè pèsìjẹ̀ ló láti fi pe àkíyèsí àwọn ònkàwé sí kókó ọ̀rò tí ó n fi ewì rẹ̀ sọ. Bí àpẹ̀rẹ̀ nínú ewì ‘Babaláwo Tó ń Dífá’ ó ní:

Kín lo tún dé o?
Bí gbogbo ẹ̀ bá ti gún régé
Wọn a tún gbéjọ̀ de...
(Ìṣòlá 1978:18)

Nígbà miiran, a máa lo ìbèèrè pèsìjẹ̀ láti wa kókó èrò rẹ̀ gúnlẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ èyí hàn de nínú ‘Kòkòrò Tó ń Jẹ́fọ̀’

Mo wí wí wi, o fàáké kọ̀rí
Mo fọ̀, fọ̀, fọ̀, ọ̀ n yẹ̀jìkà gèrè
Mo fọ̀ ọ̀ lẹ̀nà tí tí mo fọ̀ Faransé
O kọ̀tí-ikún, oò já a kun ra
O ni mò n sàsejù, mo n’yo ọ̀ lẹ̀nu jojo
Èbi mi ha dà?
Se ẹ̀jọ̀ mi ni?
Kòkòrò tó jẹ́fọ̀ jàrẹ̀ ẹ̀fọ̀
Ìwọn lewéko n darà mó
(Ìṣòlá 1978:24)

Ìṣòlá; nígbà miiran, máa n lo ìbèèrè pèsìjẹ̀ ní ìdàgbán-dàgbà láti wa kókó ọ̀rò kọ̀ọ̀kan gúnlẹ̀ nínú ihun ewì rẹ̀. Irufẹ̀ àmúlò ìbèèrè pèsìjẹ̀ bẹ̀ wáyé nínú ‘Mo ju ayé Lọ̀’. Èmẹjọ̀ ni ìbèèrè pèsìjẹ̀ wáyé nínú ewì yìí láti sàmì ìdí kókó èrò kan. ‘Nítorí Kín ni? wáyé ní ilà 4,9,15,21,23,29,34 àti 45, Akéwì lo ìbèèrè yìí láti fi hàn pé ó wa kókó èrò kan gúnlẹ̀.

ii. Bíba Òsùnsùn afọ̀ sọ̀rò lójúkoójú

Ète miiran tí Ìṣòlá tún máa n mú ló ni bíba olùgbọ̀/òsùnsùn-afọ̀ rẹ̀ sọ̀rò bí ẹ̀ni pé ó wà ni ikàlẹ̀. Ó ní:

Mo láya tán, mo bímọ̀ tán,
Mo fàjàngbòn lo beṛe
Nítorí kín ni?
E da mi lóhùn
Nítorí kín ni?
(Ìṣòlá 1978:15)

iii. Àmúlò èròjà alohùn

Àmúlò èròjà alohùn náà jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì lára ète tí Ìṣòlá máa n ló. Ó lè lo iwọ̀hùn àbí ihun ẹ̀yà lítírẹ̀sọ̀ alohùn tí ó bá fẹ̀ kọ̀ ewì lé lórí bí àpẹ̀rẹ̀, ilàna ihun ẹ̀sẹ̀ ifá ní Ìṣòlá gbé ewì rẹ̀ tí ó pè ní ‘À kì í Láhun Ká Níyì’ lé

Igbíó, abiso kítípí
Ogójì, àbinà gbàjà

Ọrò tí í bàgbà jẹ
 Kó tó okòò
 Arábánbí, ohun kín n kín
 Níí sọni dahun
 Ló dífá fọmọdẹ tó tẹlágba
 Tí ó gberù lórí àgbà...
 (Ìṣòlá 1978:40)

Bí a bá fi ojú ihun ẹṣẹ ifá wò ó gégé bí Abimbólá (1976) ti sọ, a òò rí i pé igbésè kííní àti ikeji tí ẹṣẹ ifá máa n ni ni Ìṣòlá gùnlé láti ẹ ifáàrà ewi òkè yíí.

iv. Itàtarè ịṣẹ àwọn Akéwì Isáájú àti lítírésò miíràn Akínwùmí Ìṣòlá máa n dáṣọ ró ewi rẹ nípa ẹṣẹ àmúlò àwọn ewi àwọn akéwì isaájú. Nígbà miíràn, ó máa n ẹ ẹyanròféré sínú bíbélí àti orin sọ̀sì láti gbé ọ̀yẹ kókó ọ̀rò tó fẹ sọ jade. Àpẹ̀rẹ akéwì isaájú tí Ìṣòlá ya èrò rẹ lo ni Ọdúnjọ, nínú ewi rẹ tí ó pè àkòrí rẹ ní ‘Owó ni Kókó’. Bákan náà nínú ewi yí, ó ẹ àyàbá sínú orin àti itàn inú bíbélí nígbà tí ó n ẹ̀afiwé ihà tí ọ̀lọ̀rò àti m̀èkúnnù máa n kọ sí isin gígùn lágùnjù nílẹ Ọ̀lọ̀run, ó ni:

Owó tó m̀onigbàgbò takú sí sọ̀sì
 Wón a ni Olúwa a kì yòò lọ
 Títí iwó ó b̀kún wa
 (Ìṣòlá 1978:62)

Itàn Jákòbù tó wòyá ijà pèlú Ángẹ̀lì Ọ̀lọ̀run títí ti Ángẹ̀lì Ọ̀lọ̀run fi yí orúkọ rẹ padà sí Israeli tí ó sì sùrẹ̀ fún nínú iwé Gẹ̀nẹ̀sìsì orí 32 ẹṣẹ 26 ni Ìṣòlá yan féré níbí. Ó sì tẹ̀sìwájú láti fi orin inú iwé mímó ẹ̀pẹ̀jùwe àwọn ọ̀lọ̀rò, ó ní

Bèè lonígbàgbò tó ríṣe kì í dúró
 Gbó wàásù
 Bó bá ti n pè wón á torin ọ̀nu
 ‘ojo ọ̀la yòò dára
 Kì yòò sí ǹkan
 Ojú rere rẹ kì í padà
 Kì yòò sí ǹkan
 (Ìṣòlá 1978:62)

v. Ọ̀rò Apanilẹ̀rin

Ètẹ miíràn tí ó tún fara hàn nínú ewi Ìṣòlá ni kíkẹwì lónà tí yòò fi lo ifòròdàrà pèlú ètẹ àtidẹrin-in pòsónú. Àpẹ̀rẹ ewi tí ifòròdàrà já bí káún ẹ máa n ja ilasa nínú ewi Ìṣòlá ni Àtamó Àtamọ I àti Àtamó Àtátamò II.

Kókó ọ̀rò tó jẹyọ nínú ewi rẹ

Ó féré máa sí isèlẹ̀ àwùjọ tí Ìṣòlá kì kọ ewi lé lórí, àwọn kókó ọ̀rò bí Ifẹ obínrin, ikilò iwà, idàrò akonì tó ti lọ. Kókó ọ̀rò ewi rẹ a máa dá lórí èrò ijìnlẹ̀ l̀awùjọ èniyàn. Àpẹ̀rẹ ni ewi ‘Àfàimò’ àti ‘Irò’. Bí a bá wo ewi ‘*E fara balẹ*’ a ó rí wí pé imòrán ni akéwì n gba àwọn ọ̀dọ̀ láti máa kánjú ẹ ohunkohun torí pé ‘ikánjú kò ẹ lábẹ̀ gbígbónà’ onísùúrù ló le rí erè jẹ láyẹ ‘*Bómi ò gbóná, èbà ò tẹ*’.

Ọ̀lábòdẹ (2008) tilẹ̀ ti fi àwọn kókó ọ̀rò tí ewi Ìṣòlá máa n dá lè pín ewi rẹ sí isòrí wònyí;

- i. Ewi tó jẹ mọ̀ ibà jíjú
- ii. Ewi tó jẹ mọ̀ idàrò

- iii. Ewì tó jẹ mọ ifé
- iv. Ewì tó jẹ mọ isèlè àwùjọ
- v. Ewì tó jẹ mọ iwéreṅde

Bí a bá wo àwọn ewì yìí, a òò rí i pé Akínwùmí Ìṣòlá máa n fẹwì rẹ gbaniníyànjú, igbéláruge àṣà àti iṣe Yorùbá sì jẹ é lógún. Ìhùwásí àwọn èwe Ìwòyí lo farahàn nínú ewì tó pé ní ‘Èwe Ìwòyí’. Bákan náà ni a rí i pé ikolura àṣà máa n wáyé dáadáa nínú ewì rẹ. Ó sì hàn gbangba pé ojú àmúwáyé Ìṣòlá hàn nínú ewì rẹ dáadáa. ‘Mo ju ayé Lọ’ ni Ìṣòlá fi hàn pé a kò gbọdò gba ipòkípò tí a ba wa láyè láàyè láti borí wa. Dípò bẹ̀, kí a rí isòro wa bí àtẹ̀mẹ̀rẹ̀, kí a sì máa sògo nínú ohun gbogbo torí pé a ju ayé lọ.

Ìlò èdè nínú ewì rẹ

Akéwì tó gbó èdè tí ó sì mọ èdè lò ní Ìṣòlá. Nínú *Àfàimò àti Àwọn Àròfò Mìrán* Akínwùmí Ìṣòlá sọ pé “Èdè tó wuyi ní satókùn fèrò”. Láti le fi èdè tó wuyi satókùn fèrò rẹ, kò sí irú ọ̀nà isowólò-èdè tí a kò le bá padé nínú ewì rẹ. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀nà èdè tó jẹ yọ niwònyí.

Àwítúnwí odidi ilà

Ìṣòlá lo àwítúnwí odidi ilà láti ibèrèrè ewì yìí dé òpin rẹ ní kí ohun tí ó n sọ lè yé àwọn ònkàwé rẹ. Àwítúnwí odidi gbólóhùn ni ọ̀nà isowólò-èdè tí Ìṣòlá fi ṣe àgbékalẹ̀ ewì yìí láti ibèrèrè dé òpin. Àwítúnwí odidi ilà yìí ni ó ló láti tẹ̀numọ̀ kókó ọ̀rọ̀ ewì náà lẹyin tí ó ti ṣàlàyé ànfáàní àti ewu tó rọ mọ àifarabalẹ̀.

È fara balẹ̀ - ilà kejì
 È fara balẹ̀ – ilà karún-ún
 È fara balẹ̀ – ilà ketàdínlógún

Bákan náà ni ó tún ṣàmúlò àwítúnwí aláakùdé nínú ewì kan náà
 Èni tó fara balẹ̀ ní r’ímú eégún - ilà kẹrin
 Èni fara balẹ̀ a j’èdò igbín
 (Ìṣòlá 1978:35)

Àsọdùn/Àsọrégèé

Ìlò àsọdun ní ọ̀nà isowólò-èdè tí Ìṣòlá ló láti bu ẹwà kún ewì rẹ yìí àti láti le pa awa ònkàwé lẹrin-ín, kò ṣeni tí kò mọ pé igbín kí ní èdò, ó kàn ló ó ni láti le bu ẹwà kún ewì rẹ
 ‘Èni fara balẹ̀ a j’èdò igbín’

Ìfọ̀rọ̀dára

Ìfọ̀rọ̀dára tún jẹ ọ̀kan lára ọ̀nà-èdè tí Ìṣòlá máa n múlò nínú ewì rẹ. Nínú *Àtámò Àtátámò I* ó ní:
 K’Àjàó má jàjà ò
 Kólórukọ méjì má jẹ ara wọn
 Àsàkẹ̀ ò gbọdò jẹ Sàkì
 Kí sàkì sàkì má baa dádíí

Àfiwé tààrà

Àfiwé tààrà tún jẹ ara ọ̀nà èdè tí ó jẹyọ nínú ewì Ìṣòlá. Ìlò ọ̀nà èdè yìí ló ló láti tàbùkù àwọn Èwe Ìwòyí tó n dojú àṣà bolẹ̀, ó ní:

Taa lomọ iwòyí n fójú òpè é wò?
 Wón ṣewe nínú bí ẹyọ

Wọn ẹ kókóse, bí eran ẹ́dégbẹ̀jọ
(Ìṣòlá 1978:57)

Àfiwé ẹlẹ̀lọ̀

Àfiwé ẹlẹ̀lọ̀ pọ̀ sùà nínú ewi Ìṣòlá Àfidípò yìi wáyé nínú ikilò, ó ní:

Àwọn idi òlórí tí poníjẹ

Òràn

Ikú

Gbèsè

Àwọn omọ sòde

(Ìṣòlá 1978:36)

Àwọn obinrin ni Ìṣòlá fi ikú, òràn, àti gbèsè dípò nínú àpẹ̀rẹ̀ òkè yìi.

5.0 Ìṣòlórí

A ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò ewi Adébáyò Fálétí àti Akínwùmí Ìṣòlá. A jíròrò lórí ogbón igbèwì kalẹ̀ nínú ewi àwọn akéwì méjèjì. A ṣàlàyé ihun ewi wọn. A tún ṣatótónu lórí kókó ọ̀rọ̀ tí ewi wọn máa n dá lé lórí. Bákan náà ni a jíròrò lórí onírúurú ọ̀nà-èdè tí ó máa n jẹyọ̀ nínú ewi wọn.

6.0. Isé Sísẹ

1. Jíròrò lórí ogbón ti Fálétí fi máa n gbé ewi rẹ̀ kalẹ̀.
2. Ṣàlàyé bíra tí Fálétí fi èdè dá nínú ewi rẹ̀
3. Mènu ba diẹ̀ lára ọ̀nà tí Akínwùmí Ìṣòlá gbà mú èdè lò nínú *Àfàimò àti Àwọn Àròfò miiṣà*.
4. Jíròrò lórí kókó ọ̀rọ̀ tí ó jẹyọ̀ nínú ewi 'È Fara balẹ̀' tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ
5. Ẹ̀ àlàyé Àròkò tí Adébáyò Fálétí fi ewi 'Adébímpé Ọ̀jédòkun' pa

7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

Adébòwálé, O. (1998). *Ogbón Ọ̀nkòwé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Adéjùmò A.G àti Akínṣelóyín F. (2019). "Intertextuality in selected narrative poem of Adébáyò Fálétí". *Yorùbá studies review*. Vol, No . o.i. 119-132.

Akínjógbin, A. (olóòtú). *Ewi Ìwòyí*. Colins: Glasgow.

Akínyemí Akintúndé àti Fálọ̀lá Toyin (2008). *Emerging Perspective on Akinwumi Ìṣòlá*. Trenton: Africa World Press.

Ìṣòlá, A. (1978). *Àfàimò àti Àwọn Àròfò Miiṣà*. Ibadan: University Press Limited.

Ògúndèjì, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ọ̀lábòdè Afọ̀lábí (2008). 'Akínwùmí Ìṣòlá's Àfàimò: A Prolegomana' nínú Akínyemí A. àti Fálọ̀lá T. *Emerging Perspective on Akinwumi Ìṣòlá*. Trenton: Africa World Press. O.i 229-246.

Ọ̀látúnjì, O.O. (1982). *Adébáyò Fálétí: A Study of His Poems 1954-1964*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

Ọ̀látúnjì, O.O. (1982). *Ewi Adébáyò Fálétí Ìwé Kinní*. Ibadan: Heinemann Educational Books (Nig) Ltd.

MÓDÙ KEJÌ

Ìfààrà sí eré onítàn Yorùbá

Ìpín kìn-ní-ìn- Ìfààrà sí eré-onítàn Yorùbá

Ìpín keji - Ìgbènde àti idàgbàsóke eré onítàn Yorùbá

Ìpín keta - Ìtupalè eré onítàn Yorùbá

Ìpín kerin - Àgbéyèwò eré-onítàn *Efúnṣetan Aníwúra* tí Akínwùmí Ìṣòlá àti *Réré Rún* tí Oládèjo Òkédìjì kọ

Ìpín karùn – un- Àgbéyèwò eré onítàn *Alàgbà Jẹremáyà* tí Oyetúndé Awoyelè kọ

Ìpín kinní - Ìfààrà sí eré-onítàn Yorùbá Àkóónú

- 1.0. Ìfààrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòọ
- 4.1. Ohun tí eré-oníṣe Yorùbá jé
- 4.2. Èrò àwọn onímò nípa eré-oníṣe Yorùbá
- 4.3. Àlàyé lórí eré-onítàn àti àwọn ibátan rẹ: Eré-oníṣe, eré-onítàn àti tiátà
- 4.4. Àbùdá eré-onítàn Yorùbá ní pàtó
- 4.5. Èyà eré oníṣe/eré-onítàn Yorùbá
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ìfààrà

Nínú idánilékòọ yí, ohun tí yóò jẹ wá lógún ni àlàyé lórí ohun ti eré-onítàn Yorùbá jé. Bákan náà ni a o tún ṣe àgbéyèwò ohun ti àwọn onímò ìṣaájú sọ nípa ohun tí eré-onítàn jé. Gégé bí a ti ṣàlàyé ṣaájú, eré onítàn ni yóò kan wá gbòngbò nínú kòòsi yí. Àwọn eré tó jé pé kíkọ ní a kọ wọn sílè fún àwọn òhàwé láti kà ní àkàgbádún àti àkàkògbon. Á ó fọ àfọmọ nípa lílo èdè ipèri láti ṣàlàyé iyàtò tó wà láàrin àwọn ilò ọrò ipèri méta tó jẹ mọ eré-oníṣe, ‘*eré-onítàn*’, *eré-oníṣe*’ àti ‘*eré-orí itàgé*’. Otító ni pé àwọn ọrò yí gbénulènu, síbè iyàtò kò ṣàl wà láàrin wọn. A ó sòrò lórí àbùdá eré-oníṣe àpilèkọ Yorùbá. A ó ṣe àyèwo ohun tí a lè ri ti a fi lè pé àkòsílè kan ni eré-oníṣe. A ó ṣàlàyé lórí àwọn èyà tàbí oríṣi eré-onítàn Yorùbá tí ó wópò lówùjọ. A ṣe àfihàn èyà mērin tó wópò ni àwùjọ Yorùbá. Àwọn ni, eré oládojúde (tragedy), èkúnderín (tragic-comedy) èrínḍekún (comic-tragedy) àti eré amérin-ín-wá (comedy).

2.0. Èròngbà àti Àfojúsun

Léyìn tí o bá ka idánilékòó yìí ní àkàyé, o ó ti lè ṣe àlàyé kíkún lórí ohun tí eré-onítàn Yorùbá jé. Wá a sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwọn onímò isaájú fún eré-oníṣe àti eré-onítàn Yorùbá. O ó si lè ṣe àlàyé kíkún lórí iyàtò tó wà láàrin ‘*eré-onítàn*’, *eré-oníṣe*’ àti ‘*eré-orí itàgé*’. Bákan náà, o tún lè ní ìmò kíkún lórí àkòsílè tí à n pè ní eré-onítàn. O ó si tún le ṣàlàyé lórí àbùdá àdámò rẹ . Wá a tún lè jíròrò lórí àwọn èyà eré-onítàn Yorùbá tó wà. Eléyíí yòò ran ó lówó láti ní ìmò kíkún lórí ohun ti eré-onítàn Yorùbá kòòkan dúrò fún.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Ṣàlàyé ohun tí eré-oníṣe jé ni àwùjọ Yorùbá
- (ii) Ṣaájú kíko lítírẹ̀ṣò Yorùbá sílẹ̀, àwọn ọ̀nà wo ni adwọn Yorùbá má n gbà ṣe eré-oníṣe?

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Ohun tí eré oníṣe Yorùbá jé

Eré-oníṣe (drama) jé ọ̀kan lára awọn ìṣòrí m̀eta tí a pín lítírẹ̀ṣò si. Eré oníṣe ní èka lítírẹ̀ṣò tí a gbékalẹ̀ nílàna itakúròṣo àti ìṣòròngbèsì láti sọ itàn kan tàbí òmííràn, nípaṣẹ̀ lílo ọ̀rò geere tàbí ewi tàbí àdàpò méjéjì eléyíí tí a kọ sílẹ̀, tí a sì ṣe ní orí itàgé fún àwọn òh̀wòran láti kọ wọn lẹ̀kòó, láti kọ wọn lógbòn àti láti dáwọn láráyá.

4.2 Ohun tí àwọn onímò sọ nípa eré-oníṣe

Oríṣírìṣì ojú ni àwọn onímò ti fi wo eré-oníṣe Yorùbá. Ògúnbíyí (1981) ṣàpàjúwe eré oníṣe gégé bí eré tí a fi n ṣe àlàyé tàbí àfihàn àjosepò láàrin àwọn èniyàn ni àwùjọ àti ohun tí Ọlórún dá. Nínú èrò World Book Encyclopedia nípa eré-oníṣe, ó ṣàlàyé pé eré-oníṣe jé iṣe ọ̀nà tí a fi n sọ itàn nípaṣẹ̀ lílo èdè àti iṣe àwọn akópa, ó fi kún un pé ọ̀pò eré-oníṣe ni ó máa n jẹ ṣíṣe, lórí itàgé nígbà tí àwọn akópa bá n sín àwọn oríṣírìṣì ipa tí àwọn èniyàn lè kó ní àwùjọ jé níwájú àwọn èrò iwòran. Ògúndèjì (2001:169) ní tirẹ̀ wòye pé:

*Eré-oníṣe ni awọn eré ti a fi ṣe àgbékalẹ̀ èyàn àti irírí wọn
ni àwùjọ Yorùbá tí a sì tún fi èdè Yorùbá kọ tàbí tí a fi èdè
Yorùbá gbé kalẹ̀.*

Eré-oníṣe ti wà lárúwọ̀ Yorùbá kí àwọn Ọ̀yìnbó amúnisìn tó dé sí àwùjọ Yorùbá. Àwọn Yorùbá ni ọ̀nà tí wọn máa n gbà da ara wọn láráyá, tí wọn sì fi máa n sinmi léyìn iṣe. Ọ̀kan lára ọ̀nà idárayá ni eré oníṣe jé. Àmò mímu tí àwọn Ọ̀yìnbó amúnisìn mú èkò mò-ọ̀n-kọ̀ mò-ọ̀n-kà̀ wọ̀ àwùjọ ló yí aṣọ̀ ọ̀gà eré oníṣe padà tí eré oníṣe fi di kíko sílẹ̀, eré-oníṣe tí a kọ̀ sílẹ̀ fún kíkà yìí là n pè ní eré-onítàn.

Nínú àlàyé Adébòwálé (1996:67) ó hàn gbangba pé ìmò mò-ọ̀n-kọ̀-mò-ọ̀n-kà̀ ní ṣe pèlú ohun tí à n pè ni eré-onítàn. Ó ṣàpèjúwe eré-onítàn bááyí:

Eré tí a mọ̀n-ò̀n-mọ̀ ẹ̀ se àgbékalẹ̀ rẹ̀ ní ọ̀nà tí yóò fí dá àwọn ò̀nkawé lárayá ní eré-onítàn. Gégé bí orúkọ ẹ̀yà lítírẹ̀şò yìí se fí hàn, ò̀nkòwé máa ń fí irú eré bẹ̀ẹ̀ sọ itàn ni.

Àwọn ẹ̀rí tó se kókó tí a rí ò̀mú nínú àlàyé àwọn onímọ̀ tí ó fún eré oníşe ni oríkì síwájú ni wí pé eré-oníşe ń dáníláráyá, ó ń kónilẹ̀kò, ó ń kóni lógbon àti àşà nípaşe şíşe hàn tábí kíkà itàn bẹ̀ẹ̀ nínú iwé.

4.3 Àlàyé lóri eré-oníşe, eré-onítàn àti tíátà

Eré oníşe (*drama*) ni a máa ń pe ‘eré onítàn nígbà tí a bá ń sọ̀rọ̀ lítírẹ̀şò tàbí gẹ̀gẹ̀ bí ẹ̀kọ̀ ìmọ̀. Àwọn eré tí ó bá ni àhunpọ̀-itàn ni a máa ń pe ní ‘eré onítàn’ (*play*) yálà ẹ̀yí tí a kọ̀ sínú iwé gégé bí àpilẹ̀kọ̀ tábí àdàkọ̀. Àwọn eré tí a se lóri itàgé tẹ̀lífisàn, sinimá tàbí rẹ̀díò náà lé tùmọ̀ sí ‘eré oníşe.’ Tíátà (*theatre*), eré orí itàgé ní gbògàn tàbí ni ita gbańgba. Eré tí ó ní itàn nínú ni à ń pe ní ‘eré onítàn’ tàbí eré tí a itàn hun pọ̀ ohun ni àwọn gẹ̀ẹ̀sì ń pe ní (*play*). Nínú èdè Gíríkì ni àwọn gẹ̀ẹ̀sì tí yá ọ̀rọ̀ kejì tí ó ń jẹ̀ *drameon*, (*drama*) ló. Itumọ̀ ọ̀rọ̀ yìí nínú èdè Gíríkì ni (*action*). Àyáló ni èdè tíátà náà láti inú èdè Gíríkì sí èdè Gẹ̀ẹ̀sì tí ó ń jẹ̀ *theatron*, tí ó wa di theatre ni èdè Gẹ̀ẹ̀sì. Gbogbo àwọn eré yìí, yálà eré onítàn ni o tàbí tíátà ní ó jẹ̀ eré tí a lè se tábí eré tí ó mú işe lówó.

Àkíyèsí pàtàkì lóri eré-oníşe, eré-onítàn àti tíátà Yorùbá

Àwọn nńkan pàtàkì kan wà tí a gbòdò se àkíyèsí wọn bí a bá ń sọ̀rọ̀ nípa eré oníşe, eré-onítàn àti tíátà:

- i. Itàgé tàbí ibi işere gbòdò wà.
- ii. İşeròńfèsì ni àwọn ọ̀şere máa ló láti se isínje
- iii. A gbòdò rí àwọn ọ̀şere
- iv. Á gbòdò rí àwọn èrò iwòran/olùgbò/ò̀nkawé
- v. İsinje tàbí idíbón gbòdò wáyé
- vi. İşe gbòdò wà kí a tó pé é ní eré-oníşe
- vii. İlò ifarasọ̀rọ̀, ilù, orín, ijó, isàré, ilò iná, àwòran àti ibi isèré.
- viii. Àmúlò èdè gbòdò jinlẹ̀

4.4 Àbùdá eré-onítàn Yorùbá ní pàtó

- i. Eré onítàn Yorùbá gbòdò ní kókó pàtàkì tí a le ò̀mú pé ó dálé.
- ii. Onírúurú ikọ̀lura ni yóò máa jeyọ̀, igbìyànjú láti yanjú ikọ̀lura ni yóò máa mú eré tẹ̀sìwájú
- iii. Eré onítàn Yorùbá gbòdò ní ọ̀pó itàn tí a hun pọ̀ lónà tó yánjú.
- iv. İşeròńfèsì láarin àwọn ẹ̀dá itàn se pàtàkì. Ọ̀rọ̀ àşogbà yìí ní àwọn akópa yóò máa sọ̀ gégé bí ò̀nkòwé se tò ó sílẹ̀.
- v. Ó di dandan kí ọ̀rọ̀ itónisónà wà láti le jẹ̀ kí àwọn ò̀nkawé máa fọ̀jú inú wo işe tó bá iseròńgbèsì mu

- vi. Eré-onítàn yòò ni olú-èdá itàn ti àhunpò itàn yòò dá lé lóri, òun ni àwọn amúgbálégbè èdá-itàn àti àwọn èdá-itàn bàmikúnjò yòò máa dóyì ká tíí itàn yòò fi dópín

4.5 Èyà eré-oníṣe/eré onítàn Yorùbá **Eré-oníṣe/eré-onítàn Oládojúdé (Tragedy)**

Èyà eré oníṣe/eré-onítàn oládojúdé jẹ èyí tí ó máa n ṣe àfihàn isèlè ibánújé tí ó dé ba olú èdá itàn nípasè àṣiṣe rẹ, àléebù iwà rẹ tàbí nípasè àkóbá àwùjò tàbí àyànmò rẹ. Irúfẹ eré yíí máa n bèrè dáadàa, lójijì ni àyípada yòò bá isèlè inú rẹ nípasè isubú olú èdá itàn. Olú èdá itàn máa n sààbà jábò wá sílẹ nínú irú ipo yówù kó wà. Ìpilẹ ọrò yíí ní àwọn onímò tópasẹ rẹ dé inú èdè Gíríkí ‘Tragodia’ tí àwọn Gẹ̀ẹ̀sì yálò tí wọn n pè ní ‘Tragedy’ tí àwọn Yorùbá tùmò sí Oládojúdé. Àpẹrẹ àwọn iwé eré onítàn oládojúdé ni Basòrun Gáà, Lísàbí Agbòngbò Àkàlà, Réré Rún àti Oba Kòso.

Eré-oníṣe/Eré-onítàn ẹkúndèrín (Tragic-comedy)

Eré-oníṣe/eré-onítàn ẹkúndèrín (Tragic-comedy) jẹ èyà eré tí ó máa n ní àkójopò èròjà inú itàn eré ládojúdé àti amérín-in-wá. Ọ̀pòlọ̀pò igbà ni ibánújé máa n bèrè irú eré yíí sùgbón tí yòò yorí síbí ayò tàbí ẹrín. Isèlè tíbí-tire máa n fẹgbékẹgbèe nínú eré yíí ni, isèlè aburú tàbí ibánújé ní ó máa n bèrè irú eré yíí, ọ̀jijì ní nńkan yòò yíí bírí tí yòò wá yorí sí rere tàbí ayò. Ó le jẹ pé orí ló kó olú èdá itàn yò nínú ewu tàbí ijànbá kan. Adùn ló máa n gbèyìn ewúro torí pé iparí irú eré yíí a máa mú ayò àti ẹrín lówó, bí ó ti lẹ jẹ pé ibánújé àti ayò ló máa n bèrè eré yíí tíí de ààrin, àwọn ònkàwé a máa bá olú èdá itàn yò ní iparí eré yíí. Àpẹrẹ àwọn eré onítàn tí a lè rí tókasi ní ipín yíí ni *Ilé tí a fi itọ̀ mọ̀* láti ọ̀wọ̀ Olú Dáramọ̀lá àti *Wọn Rò Pé Wèrè Ni* tí Adébáyò Fálétí kọ.

Eré-oníṣe/eré-onítàn ẹrínḍẹkún (Comic-tragedy)

Ìdàkẹ̀jì eré ẹkúndèrín ní eré ẹrínḍẹkún, àkójopò èròjà inú itàn eré ládojúdé àti amérín-in-wá ló máa n wá nínú rẹ. Ọ̀rò ẹrín ló máa n bèrè irú eré yíí sùgbón tí àṣiṣe olú èdá itàn yòò padà yí itàn nàà padà lójijì eléyíí tí yòò yorí sí ẹkún. Ohun tí ó ya ẹrínḍẹkún sọtò sí ẹkúndèrín ní wí pé isèlè ayò inú ẹrínḍẹkún a máa pọ̀ jù àjàlù ibi inú rẹ̀ lẹ̀, nígbà tí ó jẹ̀ pé isèlè àjàlù ibi inu ẹkúndèrín a máa pọ̀ jù ayò ibè lẹ̀. Ayò inu rẹ̀ kíí kalẹ̀.

Ere-oníṣe/eré-onítàn amérín-in-wá (Comedy)

Eré-oníṣe/eré-onítàn amérín-in-wá a máa kún fún idúnnú àti ayò láti ibẹrẹ tídí dé ọ̀pín. Ẹrín aríntàkítì ní láti ibèrè dé ọ̀pín. Àwọn isèlè amérín-in-wá ló kún inú rẹ̀ denu. Irú eré yíí a máa sàbà tóka sí iwà ibàjẹ̀ tí eléré n tókàa sí. Àpẹrẹ àwọn eré onítàn bèè ni *Abẹ̀ Ààbò* tí Akínwùmí Ìṣòlá kọ̀ àti *Gbékúidè* àti *Iṣẹ̀ Abẹ̀* tí Adégòkè Dúrójaiyé kọ̀.

5.0 Ìṣonísókí

Nínú idánílẹ̀kọ̀ọ̀ yíí, a ṣàlàyé lóri oríki tí àwọn onímò fún eré-oníṣe àti eré-onítàn Yorùbá. A tún ṣe agbèyewò eré oníṣe, eré onítàn àti tíatà, á ṣe àlàyé pé lótitọ̀ ni àwọn èdè iperí mètẹ̀tẹ̀ta

gbénuléra wọn, sibẹ̀ iyàtò farahàn láàrín wọn. A kò saláì wo kókó tí a gbòdò kiyèsí kí à tó le pe eré kan ní eréonítàn Yorùbá. A ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò àwọn ẹ̀yà eré-oníṣe/eré-onítàn àpilẹ̀kọ Yorùbá, a mẹnuba eré ọ̀ládọ̀júde, ẹ̀kúnderín ẹ̀ríndekún àti eré amẹ̀rín-ín-wá gẹ̀gẹ̀ bí àwọn eré-oníṣe/eré-onítàn tó gbajúmọ̀ jú ní àwọn Yorùbá. A sì jíròrò lóri àwọn àbùdá eré-onítàn Yorùbá.

6.0 Iṣẹ̀ Sísẹ̀

1. Ṣàlàyé lóri ohun tí eré-oníṣe Yorùbá jẹ.
2. Kínni àwọn àkíyèsí pàtàkì tí a gbòdò ẹ̀ nípa eré-oníṣe Yorùbá?
3. Ṣàlàyé lóri àwọn ẹ̀dè ipẹ̀rì mètẹ̀tẹ̀ta tí ó rò mọ̀ eré-oníṣe Yorùbá.
4. Jíròrò lóri àwọn ẹ̀yà eré-onítàn Yorùbá.
5. Jíròrò lóri oríkì tí àwọn onímọ̀ fún eré-onítàn Yorùbá.
6. Ṣàlàyé lóri àwọn àbùdá àdámọ̀ eré-onítàn Yorùbá.

5 Àwọn Ìwé Ìtọ̀kasí

Abíólá Ìrelẹ̀ and Oyin Ogunba (ed) (1978). *Black African Theatre*. Ibadan University Press.

Adébohùwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Iṣòlá, A. (1981). 'Modern Yorùbá Drama'. In Ogunbiyi, Y. (ed). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.

Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.

Ògúndèjì, P. A. (2001). *Eré Oníṣe Yorùbá*. Nínú Àjàyí, B. (Olóótú) (2001). *Ẹ̀kọ̀ Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Ẹ̀dá-Ẹ̀dè, Lítírésọ̀ àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ogundeji, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme*, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

Ìpín Kejì – Ìgbénde àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá

Àkóónú

1.0 Ìfaàrà

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

4.0 Ìdánilékò

4.1 Akitiyan Ìpilè lórí kíkò eré-onítàn Yorùbá

4.2. Ìgbìyànjú àkókò nínú iwé iròyìn àtijó lórí kíkò eré-onítàn

4.3. Ìgbénde eré-onítàn Yorùbá

4.4. Ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá

4.5 Ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá

5.0. Ìṣonísókí

6.0. Isé Sísè

7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ìfaàrà

Gégé bí a ṣe ṣàlàyé séyìn, eré-onítàn ní ó jẹwá lógún nínú kòṣì yí. Nínú ìpín yí, a ó ṣe àlàyé lórí ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijó kó lórí idàgbàsókè eré onítàn Yorùbá. A o jíròrò lórí ipa tí iwé iròyìn ‘*Eléti Ofẹ*’ kó nínú ìgbìyànjú àkókò. A o tún ṣe àgbéyèwò ìgbénde eré onítàn Yorùbá. A ó wo akitiyan àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn jẹ gégé bi àwòkòṣe fún àwọn tí ó kù bi S.A Babalolá àti J.F. Odúnjò. A ó wo àwọn ìgbìyànjú tí ó tún tẹlẹ àwọn akitiyan ìgbénde eré-onítàn Yorùbá. Bákán nàà ni a óò lè pín iwé onítàn Yorùbá sí ìsòrí.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí ó bá ka idánilékò yí tán dáràdára, o ó ti lè jíròrò lórí àwọn akitiyan tí ó pilè kíkò eré onítàn Yorùbá sílẹ. Wà á le ṣe àlàyé kíkún lórí; ipa tí iwé iròyìn àtijó kó nínú dídide àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá.

Bákán nàà ó le jíròrò lórí akitiyan àwọn àgbà ònkòwé tó síde irúfẹ èyà lítiréṣò àkòsilẹ yí.

O ó tún le ṣe àlàyé kíkún lórí akitiyan àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn kókò gbìyànjú láti tẹ eré onítàn sínú iwé fún kíkà. O ó sì le jíròrò lórí ipínsísòrí eré-onítàn Yorùbá.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

- (i) Sàlàyé méjì nínú ijọra tí ó wà nínú eré-onítàn àti eré-oníṣe Yorùbá?
- (ii) Sòrò sọkí lórí àwọn ìdí tí a fi le pe àwọn ètùtù àti ọdún ibílẹ̀ Yorùbá àti eré-oníṣe

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀

4.1 Akitiyan ipilẹ̀ lórí kíkọ̀ eré-onítàn

Sáájú kí àṣà mò-òn-kọ̀ mò-òn-kà tó dé sí àwùjọ̀ Yorùbá, eré-oníṣe tí ó wà ní èrè tí ó jẹyọ̀ láti inú àwọn ọdún ibílẹ̀, ètùtù àti eégún aláré. Àpilẹ̀ṣe ní àwọn eré wọnyí. Àmọ̀ mímu tí àwọn Ọ̀yínbó amúnisín mú àṣà mò-òn-kọ̀-mò-òn-kà wọ̀ àwùjọ̀ Áfíríkà ló bí eré-onítàn kíkọ̀ ní àwùjọ̀ Yorùbá. Èròngbà àwọn Ọ̀yínbó aláwọ̀ funfun, pàápàá àwọn ajíyínrere igbà náà sì ní bí wọn yóò ṣe fi eré-onítàn polongo èsìn igbàgbọ̀ ọ̀mọ̀lẹ̀hìn Kírísítì. Ní ọdún 1902 ní igbìyànjú àkókọ̀ láti kọ̀ eré-onítàn bèrẹ̀ nígbà tí D.A Oyedélé kọ̀ eré tí ó pe àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ ní ‘King Eléjìgbò and Princess Àbẹ̀jẹ̀ of Kontangora’. A tún rí igbìyànjú miiran láti ara akitiyan àwọn oníwè iròyìn tí wọn n ẹ̀ ṣe àtúnýewò àwọn eré-onítàn tí wọn sì n kọ̀ wọn jáde nínú iwé iròyìn wọn. Nínú iwé iròyìn igbà náà ní a tí kà nípa akitiyan àwọn ẹgbé *Glee Singers* t’Èkó tí wọn gbé ìdíje kalẹ̀ ní ọdún 1910 fún eré-onítàn kíkọ̀. Àwọn eré méjì tí ó gbégbá orókè ní Eré Olympus Moore tí àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ jẹ̀ ‘Asikà Bí Àparò’ àti eré I. B. Akínyelẹ̀ ‘*Àwọn Ìwàrẹ̀fà Méfà*’. Lẹ̀hìn èyí ní eré-onítàn ‘Pa Mi Nkú Obìnrin’ náà tún di àtẹ̀jádẹ̀ lósò̀sẹ̀ nínú iwé iròyìn Eléti Ofẹ̀ (Ogunṣina 1982).

4.2 Ìgbìyànjú àkókọ̀ nínú iwé iròyìn àtíjọ̀ lórí kíkọ̀ eré-onítàn

Nínú iwé iròyìn *Eléti Ofẹ̀* ní a tí kókọ̀ rí igbìyànjú àkókọ̀ tí a bá n sòrò eré-onítàn Yorùbá. Iwé iròyìn *Eléti Ofẹ̀* ló kókọ̀ tẹ̀ eré-onítàn àkókọ̀ tí àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ n jẹ̀ ‘Pa Mi Nkú Obìnrin’ jáde (Ogunṣina 1982). Èrì láti inú Ọ̀gúnṣínà (1982) fi hàn pé ní ojọ̀ kẹrinlélógún osù kẹta ọdún 1923 ní iwé iròyìn yí gbé eré kan tí àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ jẹ̀ méta ọ̀tọ̀tọ̀ jáde ‘*Rerin Die, Pa mi nku Obinrin*’ àti *Eni Maa kú Pàdẹ̀ eni maa pa á* jáde. Ọ̀sò̀sẹ̀ ní E. A. Akiántán tí ó jẹ̀ olóótú iwé iròyìn yí; tí ó tún jẹ̀ eni tí ó kọ̀ eré onítàn náà n gbé e jáde tí di ojọ̀ kẹrin, osù kẹrin ọdún 1923 tí eré náà wá sí iparí.

Ọ̀gúnṣínà ṣe àkíyèsí pé igbìyànjú lásán ní bí a bá wo àkọ̀lẹ̀ méta tí a fún eré yí.

Àhunpò itàn eré-onítàn yí kò pò rárá, o yé ènìyàn, ọ̀rò nípa ipa tí àwọn ẹ̀dá itàn náà kó ní ó jẹ̀ ònkòwé lógún. Ònkòwé lo ẹ̀dè tó jìire tó sì bú ẹ̀wà kún eré-onítàn náà (wo Ogunṣínà 1982:28-32).

4.3. Ìgbénde eré onítàn Yorùbá

Ní ọdún 1958 ní igbìyànjú miiran tún wáyé lórí ohun tí a lè pé ní eré-onítàn Yorùbá. Eré-onítàn tí ó jáde ní ‘*Pàṣán Sìnà*’ tí Ogbeni S. A. Babalọ́lá kọ̀. Léyìn igbìyànjú yí ní ọdún 1958 kan náà, J.F. Ọ̀dúnjọ̀ gbé ‘*Agbàlọ̀wọ̀meri Baalẹ̀ Jòntolo*’ sórí àtẹ̀. Nígbà tí yóò fi di ọdún 1960, ìdàgbadsókè tí dé bá bí àwọn ònkòwé Yorùbá ṣe jí gíri sí kíkọ̀ eré onítàn léyìn òmìnira. Ní 1964 ní Olánipẹ̀kún Èṣàn gbé eré-onítàn tí ó kọ̀ jáde sórí àtẹ̀, àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ n jẹ̀ ‘*Ká Sòótọ̀ Ká Kú*’. Eré

adánilekòò lònà táàrà ni gbogbo wòn jé. Ní odún 1965 ni Fálétí kọ iwé eré-onítàn tí ó pe àkólé rẹ ní *Wòn Rò Pé Wèrè Ni*, nígbà tí Olábímtán kọ *Olúwa Ló Mejó Da* ní odún 1966. Àwọn tó tún jáde ní ibèrè yìi ni. Akínwùmí Ìṣòlá (1967) *Efúnṣetan Aníwúra*, iwé eré-onítàn Olánipèkun tí Èsan kọ tí ó pè ní *Òrékeléwà* (1968).

Láàrin odún 1970-1979 eré onítàn Yorùbá kíkọ ti wá dí gbájúgbajà òpòlòpò àwọn ònkòwé ló bèrè akitiyan yìi ní pẹ̀rẹ̀. Láàrin odún mewa yìi iwé eré-onítàn méta ló jáde tẹ̀lẹ̀ra. Àwọn iwé eré-onítàn nàà ní *Jaiyéolá* tí Akínsolá Awósúsi kọ, *Gbékú Dè àti Iṣé Abẹ* tí S A. Dúrójaiyé kọ àti *Ilé Tí A Fi Itọ Mọ* tí Olú Dáramólá kọ. Léyin iyanjú yìi òpòlòpò àwọn ònkòwé ló wá tún jí gírì sí kíkọ àwọn eré-onítàn. Lára irú àwọn iyanjú yìi ní T.A.A Ladele *Ìgbà Ló Dé*, Oládèjọ Òkédìjì *Réré Rún* àti bèè bèè lọ.

4.4 Ìdàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá

Léyin odún 1973, àimoye iwé eré-onítàn ní ó ti wá lórí àtẹ̀ fún títa àti kíkà àwọn èniyan. Okan-ò-jokan ní àkọ̀le iwé eré-onítàn tí ó jáde ní àkókò yìi, àwọn ònkòwé tí ó gbájúmọ̀ jù ní àkókò yìi ni Olú Owólabí, Túnjì Opádòtún, Láwuyì Ògúníran, Oyètúndé Awóyalé, Lánrewájú Adépòjù, Túnbòsún Oládàpọ̀, Olúṣèsan Ajéwólé, M.A. Aderinkomi, Adésolá Olátéjù àti Temitópé Olúmúyíwá

Ìdàgbàsókè miiran tí ó tún dé ba eré onítàn Yorùbá kíkọ ní tí àwọn ònkòwébinrin tí wòn gbé igbiyanjú tíwọn nàà jáde. Àrà otún lèyí jẹ̀ nínú ìdàgbàsókè eré-onítàn tóri pé gbogbo àwọn tí a tí n yìiri igbiyanjú wòn wò láti èyin wá, ònkòwékúnrin ni wòn. Lára àwọn obinrin tí a mọ̀ tí ó ti kọ iwé eré-onítàn ni: Joláadé Fáwólé, tí ó kọ *KúSORÓ* (1983), Oluyemisi Adébòwálé, tí ó kọ *Ó Sèyí Tán* (1995), Àrinpé Adéjùmò, tí ó kọ *Afàgò Kéyin Àparò'* (1998), *Fadékèmi Adágbádá tí ó kọ Oniyangí* (2008) àti Martina Moronmúbo Adéribígbé, tí ó kọ *Orẹ mi* (2013).

4.5 Ìpínsísòrí eré-onítàn Yorùbá

Ònà mérin ni a lè pín àwọn eré-onítàn Yorùbá sí: eré-onítàn ajẹmótàn ojúayé, eré-onítàn akónilógbón, eré-onítàn afẹhónúhàn àti eré-onítàn afèdásẹfẹ̀ (Ìṣòlá 1981; Olátúnjì & Ògúndèjì 1986; Adéjùmò 2001). Ó yẹ kí a yán an pé iwònúbònú máa n wá nínú ipínsísòrí yìi nítorí pé kò sí eré-onítàn ti kii kóni lẹ̀kòò.

i. Eré-onítàn ajẹmótàn-ojú-ayé (Historical plays)

Eré-onítàn tó jẹ̀ mọ̀ itàn gidì ní ó jẹ̀ èyí tí o máa n jẹ̀ mọ̀ itàn orírún ilú kan tàbí àwọn èyà kan. Ó le jẹ̀ itàn tó rọ̀ mọ̀ akoni kan nínú ilú nàà tàbí itàn tí ó rọ̀ mó odidi ilú. Ònkòwé le ẹ̀ àmúlò fónrán kan soso, tí yòò si gbé e kalẹ̀ pelú imọ̀ àtinúdà ara rẹ̀. Irú àwọn eré onítàn bá yìi pò láwùjọ̀ Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ ni Adébáyò Fálétí *Basorun Gáa*; Akínwùmí Ìṣòlá *Efúnṣetan Aníwúra*, *Olú Omọ* àti *Efúnróyè Tinúubú*; Olú Owólabí, *Lísààbí Agbòngbò Àkàlà*; àti Láwuyì Ògúníran *Àarẹ̀ Àgò Aríkúyerí*. Itàn gidì tí ó selẹ̀ ni ilú Òyó, Ìbàdàn, Ègbá, àti Èkó ní ó jẹ̀ jáde nínú àwọn eré-onítàn yìi lólòkan-ò-jokan.

ii. Eré-onítàn akónilógbón (Didactic plays)

Eré onítàn akónilógbón ni eré tí ó jẹ pé afojúsun ònkòwé ni láti kọ àwọn ònkàwé ní èkó iwà omolúàbí (Ìṣòlá 1981). Irú àwọn eré-onítàn yìí a máa fún àwọn ònkàwé ni ànfààní láti lè ri ogbón kọ. Àwọn iwé eré-onítàn tó wà ní ipín yìí pọ púpọ ní àwùjọ Yorùbá. Àpẹẹrẹ niwònyí; Adébáyò Fálétí *Nwón rò pé Wèrè* ni; Àrìnpé Adéjùmò *Afàgò Kéyin Aparò*; Akínyelé Adétúnjí *Èèbù ikà àti Olúyemisi Adébòwálé O Sèyí Tán*.

iii. Eré-onítàn afèhónúhàn (Protest play)

Eré-onítàn afèhónúhàn ni eré tí ó n ẹ̀ ẹ̀ afihàn iwà tàbí isèlẹ̀ tí ó mú iréjẹ lówó láàrin ògá sí omo isẹ̀, agbanisíṣẹ̀ àti òsìṣẹ̀ ijọba àti àwọn aṣẹjọba òun àwọn tí wón n ẹ̀ ẹ̀ jọba lé lórí. Irúfẹ̀ iwé yìí kò wópò ní àwùjọ Yorùbá sùgbón a rí àpẹẹrẹ̀ díẹ̀ lára eré-onítàn tó sàfihàn ijọba àti àwọn òsìṣẹ̀ ijọba tí iyà n ẹ̀ ẹ̀ tí àwọn aláṣẹ̀ ijọba sì n gbádún pelú iwà bàmúbámú la yó, àwa ó mọ̀ pébi n penikòkọ̀kan. Àpẹẹrẹ̀ àwọn eré-onítàn bẹ̀ ni Oládẹ̀jọ̀ Òkédíjì *Réré Rún*; Akínwùmí *Ìṣòlá Ayé Yẹ Wón Tán* Adéniyí *Àkàngbẹ̀ Ayégún*, Adéṣolá Iná Ràn àti bẹ̀ bẹ̀ lọ.

iv. Eré-onítàn afèdásẹ̀fẹ̀ (Satirical plays)

Eré-onítàn afèdásẹ̀fẹ̀ ni èyí tí ònkòwé fí iwà tí kò tọ̀ lówújọ̀ sẹ̀fẹ̀ nínú iwé eré-onítàn rẹ̀. Irú iwà yìí le jẹ̀ iwà òkánjúà, iwà àjẹfowóbánu, iwà odàlẹ̀, àgbèrè, àsilò ipò àti bẹ̀ bẹ̀ lọ. Ní òpò igbà àwọn ònkòwé a máa fẹ̀sinsẹ̀fẹ̀, wón le fí isèlú sẹ̀fẹ̀, wón sì le fí ààtò ẹ̀bí àti ohunkóhun tí kò bá ti dúró bó ti yẹ kó rí sẹ̀fẹ̀. Àpẹẹrẹ̀ àwọn eré-onítàn afèdásẹ̀fẹ̀ ni Akínwùmí *Ìṣòlá Abé Àbò*; Afolábí Olábímtan *Olàòrẹ̀ Afòtẹ̀joyè*; Olátúnjí Babatúndé *Aṣírí Tú* àti Oyetúndé Awóyelé *Alàgbà Jeremáyà*.

5.0. Ìṣònisókí

Ìdánilékòọ̀ yìí ẹ̀ ẹ̀ àgbéyèwò akitiyan ibèrè pèpè lórí eré-onítàn Yorùbá. A ẹ̀ ẹ̀ àlàyé lórí igbiyànjú àwọn ẹ̀gbé Glee Singers L'Ékò àti akitiyan D.A Oyèdélé. A ẹ̀ ẹ̀ àgbéyèwò ipa tí àwọn iwé iròyìn Yorùbá kó nínú igbènde àti idàgbàsókè eré-onítàn Yorùbá. A tún sà̀yèwò ipa tí iwé iròyìn *Elétí Ofẹ̀* kó nínú igbiyànjú ipilẹ̀. A sì sà̀làyé igbènde eré onítàn Yorùbá. A wo akitiyan àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá tí wón jẹ̀ gégé bi àwòkòṣe fún àwọn tí ó kù bi S.A Babalólá àti J.F. Odúnjọ. A sì tún sà̀gbéyèwò idàgbàsókè tí ó dé bá eré-onítàn lèyìn àwọn igbiyànjú àkókọ. A tún yìiri ipínsísòrí eré-onítàn Yorùbá wò.

6.0. Isé Sísẹ̀

1. Jíròrò lórí akitiyan ipilẹ̀ lórí kíkọ eré-onítàn Yorùbá.
2. Sà̀làyé lórí ipa tí àwọn ẹ̀gbé Glee Singers kó lórí kíkọ eré-onítàn Yorùbá.
3. Kín ni ipa tí àwọn iwé iròyìn àtíjọ kó nínú kíkọ àwọn eré-onítàn Yorùbá sílẹ̀?
4. Ẹ̀ ẹ̀kúnréré àlàyé lórí idàgbàsókè to dé bá kíkọ eré-onítàn Yorùbá lèyìn odún 1973?
5. Sà̀làyé àwọn isòrí tí a lè pín eré-onítàn Yorùbá sí.

7.0. Àwọn Ìwé Ìtókasi

Adágbádá. O. (1997). *A critical study of Láwuyì Ogúnniràn's plays.*

M.A. Project, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

Adéjùmò Àrìnpé (2001). *Ìṣẹ̀fẹ̀ Nínú Àwọn Eré-Onítàn Yorùbá.* Cape Town Centre for Advanced Studies of African society.

Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírésò àti Àsà.* Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ìṣòlá A. (1981). "Modern Yorùbá Drama" nínú Ogunbiyi Yemi Olóòtú

Drama and Theatre In Nigeria. *A critical source Book.* Lagos: Nigerian Magazine, O.I. 399-410.

Ògúndèjì, P. A. (2001). *Eré Oníṣe Yorùbá.* Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdá-Èdè, Lítírésò àti Àsà.* Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ogundeji, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1980). 'Ipa Tí Àwọn Ìwé Ìròyìn Yorùbá Kó Nínú Ìdàgbàsókè Lítírésò Àpilẹ̀kọ Yorùbá'. *Yorùbá Gbòde.* Ìwé Àtìgbàdégbà Egbé Akómọlédè Yorùbá Ilẹ̀ Nàìjíríà. No. 5 o.i. 37-55.

Ògúnsínà, B. (1982). "Pa Mi Nkú Obìnrin". An Early Attempt at Yorùbá Play-writing nínú Nigerian Magazine: No 142: Olatunji & Ogundeji 28-32.

Ọlátúnjì, O. àti Ògúndèjì P.A. (1986) "Ipa Ti Eré Orí Itàgé Kó Lávùjọ Yorùbá

"Aáyan àwọn Ọmòrán Lóri Ìjìnlẹ̀ Yorùbá. Àpérò Keji ni Írántí J.F. Ọdúnjọ

Ọlabimtan A. (Olóòtú) Lagos: Ọdúnjọ Memorial Lecture Series. O.I. 57-89.

Ìpín kẹta - Itupalẹ̀ Eré-Onítàn Yorùbá

Àkóónú

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Àwọn èròjà fún itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá
  - 4.2 Ìlò èdè nínú eré-onítàn Yorùbá
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Isé Síṣe
- 7.0 Àwọn ìwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilékòó kẹta yí, ohun tí yóò jẹ wá lógún ni àwọn èròjà itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá. A o gbìyànjú láti tẹpẹ̀lẹ̀ mọ àwọn èròjà bíi àhunpò-itàn, ifiwawédà, ibudó itàn, àti kókó ọ̀rò tó n jẹyọ nínú eré-onítàn. A ó tún ṣe àgbéyèwò ọ̀nà isowólò-èdè nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. A ó wo ilò èdè gégé bíi irinṣe pàtàkì fún ònkòwé eré-onítàn.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékòó yí tán ní àkàyé, o ó le mọ àwọn èròjà fún itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá tàbí àwọn nnkan tí à n wò nínú itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá.

Bákan náà, wa á le ṣe aláyé tó yé lóri àwọn ọ̀nà èdè tó wópọ̀ nínú eré-onítàn Yorùbá bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdàrà, àṣorégè, gbólòhùn adógba, ibéèrè pèsijẹ, ilò òwe àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

- (i) Ṣàlàyé ohun tí o mọ nípa ipèdè méjì yí ní sókí: Àhunpò-itàn àti ibudó-itàn
- (ii) Mẹnuba méré nínú kókó ọ̀rò tí eré-onítàn kan tí o kà rí dálé lóri

4.0. Ìdánilékòó

4.1. Àwọn ohun tí à n wò tàbí àwọn èròjà itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá:

- i. Ibudó itàn
- ii. Àhunpò-itàn
- iii. Kókó ọ̀rò tó n jẹyọ nínú eré-onítàn
- iv. Ifiwawédà
- v. Ìlò èdè

Ibùdó ìtàn

Ibudó ìtàn ní agbègbè tàbí àyíká tí isèlè inú eré ti wáyé. Ònkòwé eré-onítàn ní yóò sèdá àwọn ibùdó ìtàn wònyí. Oríṣí ọ̀nà méjì ní a lè pín ibùdó ìtàn sí, ikínní ni ibùdó gbogbogbòó, ekéjì ní ibùdó ìtàn pàtó. Ìbùdó ìtàn ni ibi tí ònkòwé eré-onítàn gbé ìtàn rẹ̀ kà. Ilú Ọ̀yọ́ ni ibùdó gbogbogbòó fún eré-onítàn *Basòrún Gáà* tí Adébáyò Fálétí kọ, nígbà tí, ààfin, ilé ọ̀sòrún, ilé iya orí, ilé Ààrẹ Ọ̀yààbí àti oju oja ní ilú Ọ̀yọ́ jẹ̀ ibùdó ìtàn pàtó. Bákan náà nínú eré-onítàn *Efúnsetan Aníwúrà* ti Akínwùmí Ìṣòlà kọ, ilú Ìbàdàn ni ibùdó gbogbogbòó nígbà tí ilé ìyálóde Efúnsetán, ilé Akíngbadé, oko Efúnsetán, ilé ọ̀ba Látòòsà àti ojú oja jẹ̀ àwọn ibùdó ìtàn pàtó.

Àhunpọ̀ ìtàn

Àhunpọ̀ ìtàn nínú eré-onítàn tùmọ̀ sí oríkèéríkèé ìtàn inú eré tí a so pọ̀ mọ̀ ara wọn kí ìtàn tó wá di odidi. Òhun náà ló tùmọ̀ sí isèlè inú eré. Oríkèé mēta ni a lè pín àhunpọ̀ ìtàn sí, kò sì pọ̀n dandan kí àwọn isèlè inú rẹ̀ tò léra ní sísè-n-tèlè.

Ìbèrè ìtàn
Ààrín ìtàn
Ìparí ìtàn

Àwọn iròyìn kán a máa wáyé nínú eré-onítàn tí wọn sì ẹ̀ pàtàkì sùgbọ̀n tí wọn kò sí lára àhúnpo ìtàn, kí í ẹ̀ wí pé wọn seḽe gán-án nínú àhúnpo ìtàn. Irú iròyìn isèlè yìí ní à ñ pè ní iròyìn isèlè èyìn itàgè èyí tó túnbo fi oye isèlè inú ìtàn yéwa sii àti isesí àwọn ẹ̀dá ìtàn.

Ìbèrè ìtàn jẹ̀ bí ipàjùbà ìtàn, ibè ní a tí ñ bá àwọn ẹ̀dá-ìtàn pàtàkì pàdè tí a ó ọ̀ sì tí ẹ̀ alábápàdè ibùdó ìtàn. Ní ààrín ìtàn ni ònkòwé ti máa ñ tèsiwájú nínú ìtàn síso. Níbi ni yóò ti bẹ̀rẹ̀ sí ní gbé ọ̀kàn ònkàwé sókè, ọ̀kàn ònkàwé yóò wá pín yèlẹ̀yèlẹ̀ nípa ibi ti ìtàn yóò fòrí sọ, nípa isèlè tí yóò seḽe sí olú ẹ̀dá ìtàn àti àwọn tí ó ñ dọ̀dẹ̀ rẹ̀. Ọ̀gangan ibi ni ọ̀kàn ònkàwé yóò ti ga sókè jù tí yóò sí fún ọ̀kàn rẹ̀ níṣe gidì ẹ̀ nípa gbígbadúra pé ki ọ̀wọ̀ tẹ̀ amookún ṣìkà ẹ̀dá, kí olóore má kú sípò ikà tàbí kí Èdumàrè rán àánú sí olú ẹ̀dá ìtàn. Eré kí ó tètè ka iwé de iparí ní yóò máa sá. Bí ara rẹ̀ kò bá balẹ̀ yóò lo jí iparí ìtàn kà.

Ní ọ̀pin ìtàn, ònkòwé yóò jẹ̀ kí ònkàwé rí àwòrán ohun tó sókúnkún sí i, igbókàn sókè yóò dọ̀pin, itura yóò dé bá ònkàwé yálà lórí isèlè ayọ̀ nígbà tí ọ̀nà àbáyọ̀ ba wà fún ẹ̀ni rere, tàbí nígbà ti ikà èniyàn bá ñ jìyà ẹ̀sẹ̀ rẹ̀. Ẹ̀ni rere le ṣubú kí ọ̀kàn ònkàwé bàjẹ̀, nígbà tí ikà èniyàn bá ñ sògo lé e lórí, eyí a máa jẹ̀ kí ọ̀kàn ònkàwé bàjẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ àhunpọ̀ tó parí báyii ni a rí nínú *Réré Rún* tí Ọ̀ládejo Ọ̀kédijí kọ.

Kókó-òrọ̀

Kókó-òrọ̀ ẹ̀ pàtàkì púpọ̀ nínú síṣe àtupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá. Kókó-òrọ̀ ni ohun tí eré dálé. Ó gbòdò jẹ̀ ohun pàtàkì ní àwujọ, ó sì le jẹ̀ ká-rí-ayé. Ó le jẹ̀ mọ̀: ifẹ̀, ikórira, èsàn, ọ̀tẹ̀, ètò ẹ̀kọ̀, ètò isèlú, ọ̀rọ̀ ọ̀mọ̀, ètò ààbo àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lo. Kókó-òrọ̀ inú eré-onítàn kan le jù ẹ̀yọ̀ kan lo, àmọ̀ a máa ñ ní olúbòrì kókó-òrọ̀. Lẹ̀yìn olúbòrì kókó-òrọ̀ tó jẹ̀yọ̀ ni àwọn yòókù yóò máa fi ara hàn. Oríṣun

kókó ọ̀rọ̀ sí le jẹ́ láti ará ìrírí ò̀nkòwé, tàbí ìṣesí/ìhùwàsí ẹnìkàn tí ò̀nkòwé mò, ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀, àṣà àti ìṣe àwùjọ̀ àti ohun tí ò̀nkòwé rò pé ó le ṣeḽẹ̀ láwùjọ̀ lójó iwájú.

Ìfiwàwédà

Ìfiwàwédà ni gbígbe iwà tí ẹ̀dà ìtàn kòòkan nínú ìtàn yòò hù wò ó lórùn. Àwọn ẹ̀dà-ìtàn tí ò̀nkòwé bá yàn ní yòò bá ò̀nkòwé jíṣe tó fẹ́ rán sí àwùjọ̀. Ò̀nkòwé ní yòò ṣeḽẹ̀ àwọn ẹ̀dà-ìtàn yìí tí wọn yòò sì kópa nínú àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ tí ò̀nkàwé ṣe àgbékalẹ̀ rẹ̀ nínú eré-onítàn tí ó kọ. Adébowalé (1999:31) ṣàlàyé wí pé, àwọn ẹ̀dà-ìtàn wònyí ni ò̀nkòwé yòò fi ọ̀rọ̀ sí lenu, àwọn ni yòò máa lo tí yòò máa bọ̀ nínú àwùjọ̀ àwọn ẹ̀dà-ìtàn yòókù nínú eré-onítàn, tí ò̀nkòwé n ṣeḽẹ̀. Ọ̀pó pàtàkì ni ọ̀rọ̀ ẹ̀dà-ìtàn jẹ́ tórí pé kò le sí ibùdó ìtàn, àhunpò ìtàn, kókó ọ̀rọ̀ àti ilò èdè tí kò bá sí ẹ̀dà-ìtàn tí yòò ṣe àmúlo gbogbo nńkan yòókù yìí. Àwọn ẹ̀dà ìtàn yálà olú-ẹ̀dà-ìtàn ni o tàbí àwọn ẹ̀dà-ìtàn amúgbálẹ̀gbẹ̀ ni í mu ìṣẹ̀lẹ̀ ṣe. Àwọn ohun tí a fi lè dá iwà ẹ̀dà ìtàn mò niwònyí:

1. Ohun tí ò̀nkòwé n sọ nípa ẹ̀dà-ìtàn
2. Ohun tí ẹ̀dà-ìtàn n sọ nípa ara rẹ̀
3. Ohun tí àwọn ẹ̀dà-ìtàn yòókù n sọ nípa rẹ̀;
4. Ohun tí ò̀nkòwé bá sọ nípa rẹ̀
5. Ìṣesí ẹ̀dà-ìtàn nínú ìtàn
6. Èrò ọ̀kàn ẹ̀dà-ìtàn gégé bi ò̀nkòwé ṣe fi hàn ò̀nkàwé
7. Orúkọ olówé tí ẹ̀dà-ìtàn n jẹ́; àpẹẹrẹ̀ *Agbàlómèèrì Baálẹ̀ Jòntolo*
8. Imúra ẹ̀dà-ìtàn (Bí ò̀nkòwé bá ṣe fi hàn nínú ọ̀rọ̀ itónisónà)
9. Èrò ọ̀kàn ẹ̀dà-ìtàn (Bí ò̀nkòwé ṣe fi hàn nínú ọ̀rọ̀ itónisónà)
10. Ìhà tí ẹ̀dà-ìtàn kọ sí ìṣẹ̀lẹ̀ àyíkà rẹ̀
11. Ọ̀rọ̀ dídásọ̀ nínú àhunpò-ìtàn inú eré
12. Ìrísí ẹ̀dà-ìtàn (Bí ò̀nkòwé ṣe fi hàn nínú ọ̀rọ̀ itónisónà)

4.2 Ìlò èdè nínú eré-onítàn Yorùbá

Ó ṣe pàtàkì láti mò pé ọ̀rọ̀ geere, iyen èdè ojoojúmọ̀ ni a fi n kọ itàkùròsọ tó n wáyé nínú eré-onítàn nítorí pé bí ẹnì n ṣe àfihàn ibágbépò àti àjọṣe tó n wáyé láàrín àwọn ènìyàn àwùjọ̀ ni. Àmó o bí omọ̀ bá ti rí ni a dáwọ̀ rẹ̀. Bí ó bá yẹ́ kí ò̀nkòwé mú èdè ewì ló yóò ṣe bẹ̀. Ìdí nìyí tó fi jẹ́ pé kò sí èdè tí a kò le lo nínú eré-onítàn yálà èdè ojoojúmọ̀ ní o tàbí èdè ewì. Ohun tó ṣe pàtàkì ni pé èdè tó jinlẹ̀ ni ò̀nkòwé eré-onítàn gbòdò fi gbé eré tó n kọ kalẹ̀. A ó sàyèwò diẹ̀ lára àwọn onà èdè tí ò̀nkòwé le múlò.

Àfiwé táàrà

Àfiwé táàrà ni kí a fi ohun méji wé ara wọn, ki irú àfiwé bẹ̀è sí hàn. Ìjọra tàbí iyatò ààrín àwọn ohun tí a fi we ara wọn gbòdò hàn ketekete ni. Bí àpẹẹrẹ̀ nínú eré-onítàn *Ajọdà*, *Àyánwándé* fi ojó orí rẹ̀ wé kalẹ̀ndà ó ní

Mo kúkú lójó lóri bii kalẹ̀ndà aláfowóyí

Àfiwé ẹlẹlọ

Àfiwé ẹlẹlọ ni àfiwé tí a tí n fi ohun kan we ohun kan lónà tààrà tàbí lónà ẹrọ. Irú àfiwé yíí ló wáyé nínú *Alàgbà Jeremáyà* níbi tí Gébúrẹ̀lì tí pe iyàwó rẹ̀ ni ‘wèrè’ (o.i 9). Gébúrẹ̀lì fi wé wèrè nítorí pé agánigàn obìnrin tó n bá ọkọ jà lójoojúmọ̀ ni

Àwítúnwí

Àwítúnwí ní ọ̀nà èdè tí a tí n tún fóniimù, sílébù ọ̀rọ̀, odídí ọ̀rọ̀, akùdé gbólóhùn àtí odidi gbólóhùn wí nínú ewì Yorùbá. Ìlò àwítúnwí wúlò fún itenumọ̀ kókó ọ̀rọ̀ tí ònkòwé bá fẹ̀ pe àkíyèsí àwọn tí ó ka eré-onítàn rẹ̀ sí. Bí àpẹ̀rẹ̀ àwítúnwí onítumọ̀ wáyé nínú *Kòşéégbé* nígbà tí Máko n ro àròjàrè lórí ipinnu rẹ̀ láti tún ilé isẹ̀ aşòbodè tó:

Àmọ̀, ọ̀dẹ̀ tó bá fẹ́e perin

Kó tójú egbé

Èyí tó fẹ́e pẹ̀fòn

Kó tójú àjàbò

Èni tó fẹ́e pa túùkú

Kó má şàfira ojúgun

Èni tó bá fẹ́e fòlú mó

Kó múra kó fọ̀yá ẹ̀ mó ọ̀n

Kò níi wojú ará

Kò níi wojú ọ̀mọ̀

Kò níi wojú iyàwó tí wọ̀n jọ̀ n dúbúlẹ̀

(Kòşéégbé: 76)

Ìfọ̀rọ̀dára

Fífi ọ̀rọ̀ dára ní kí a fi ọ̀rọ̀ tí èdà wọ̀n jọ̀ra gbe ara wọ̀n ní ọ̀nà àrà. Ìlò ifọ̀rọ̀dára nínú eré-onítàn jẹ̀ ọ̀kan lára ète ifẹ̀dásẹ̀fẹ̀. Nígbà miiran, wọ̀n máa n lò ó láti panilẹ̀rin-ín. Ifọ̀rọ̀dára nígbà miiran máa jẹ̀ etè àti atifi ẹ̀rin la isẹ̀lẹ̀ ọ̀ládọ̀júdẹ̀ tí ó n ka ònkòwé eré-onítàn lára. Nígbà miiran, ònkàwé eré-onítàn a tilẹ̀ máa gbé èdà-itàn kan tí yòò máa hùwà bí òmùgò kalẹ̀, ẹ̀nu èdà-itàn yíí ni yòò fi

òrò sí, tí yóò sì máa fi iwà òmùgò àwọn eniyan sẹfẹ. Irú èdà-itàn bẹẹ ni Ọbọ Lágídò nínú eré-onítàn *Àrẹ Àgo Aríkúyerí*. Kì í ẹ èdà-itàn tí ó jẹ òmùgò nikan ní ònkòwé máa n fi ifòròdára sí lẹnu, nígbà miiran, ònkòwé máa n gbé ẹni tí orí rẹ pé kalẹ gégé bí aṣẹfẹ nínú eré-onítàn, irúfẹ èdà-itàn bẹẹ ni Jímòò nínú *Abé Ààbò*. Gbogbo ẹṣe bíbélì tí Jòṣòṣò bá ti mẹnù bà ni Jímòò máa n bá a ya bátànì miiran sí, bíi kò fi sílẹ̀bù inú ọ̀rò dára ó lè yí itumò ọ̀rò kan sódì. Àpẹ̀rẹ̀ ẹ̀yí farahàn nígbà ti Jòṣòṣò gbàdúra pé kí Ọlórún foríjin Jímòò, kíá ni Jímòò yí itumò ‘forí jìn’ padà, ó sì fi ifòròdára gbé èrò tirẹ̀ jáde, ó ní:

K’Ọlórún ó forí jìn’wo náà

Ọlórún ó forí jín ó nígbà àyà

Gbogbo ọ̀rò rẹ̀ bí ẹ̀pẹ̀, bí ẹ̀pẹ̀

(Abé Ààbò: 7)

Èdà-ọ̀rò

Ìlò èdà-ọ̀rò kò gbéyìn nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. Ìlò èdà-ọ̀rò-ajemé-re-oníse tilẹ̀ jẹ̀ ètẹ̀ ìgbérékalẹ̀ tó máa n buyi kún ihun itàn eré. Bí àpẹ̀rẹ̀, nínú eré-onítàn *Abé Ààbò*, Jòṣòṣò rí àwọn mọ̀lẹ̀bí rẹ̀ bí ọ̀tá, ó sì rí Wólíi Jeremáyà bi ọ̀rẹ̀ tó ẹ̀ é fòkàn tán, bẹ̀ẹ̀ Wólíi Jeremáyà ni ọ̀tá rẹ̀, àwọn tó rí bí ọ̀tá sì ni ọ̀rẹ̀ (o.i 26).

Ìlò èròjà lífírẹ̀ṣò alohùn

Ìlò èròjà alohùn bí ọ̀we, orin, ẹ̀ṣe ifá, iyẹ̀rẹ̀ ifá, ijálá, ọ̀fò àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ tún jẹ̀ ọ̀nà imédèlò nínú eré-onítàn Yorùbá. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ọ̀rò geere tí í ẹ̀ ilàna imédèlò lójoojúmọ̀ ni a fi i ẹ̀ itàkuròṣo nínú eré-onítàn, àwọn ònkòwé máa n lo ẹ̀yà ewi alohùn tó bá yẹ̀. Àmúlò ewi alohùn yìi ni ọ̀pọ̀ ìgbà wà fún bíbu ẹ̀wà kún eré-onítàn tí wọ̀n n ẹ̀ Nígbà miiran wọ̀n máa n lò ó láti wá kókó èrò wọ̀n gúnlẹ̀ dáadáa. Nígbà miiran ilò ewi alohùn nínú eré-onítàn máa n wa fún pípèsè ọ̀kàn àwọn ònkàwé fún ohun tí yóò seṣẹ̀ nínú iran tí ó bá kàn nínú eré. Bí àpẹ̀rẹ̀, nínú eré-onítàn *Ọlórún Ọ̀ Mawàdà*, Láwuyi Ogunniran lo orin Túnjì Oyèlànà láti fi hàn pé oṣù tó lóyún ló n mú ọ̀gá ọ̀lópàá, iyẹn insipekitọ̀ Ìjàòdọ̀lẹ̀ jẹ̀ gúgúrú ni ọ̀fíṣìi. Ó kọ̀rin pé:

Bówó ba tán lówó alákwé

Wọ̀n a sì máa rúnmu kiri

Bòsù bá ti lóyún gbèsè

Wọ̀n a rántí ọ̀mọ̀ onígúgúrú

Gúgúrú pẹ̀rẹ̀pẹ̀, ẹ̀pà pẹ̀rẹ̀pẹ̀

(Ọlórún Ọ̀ Mawàdà: 2)

Bákan náà ni a rí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ oríkì nínú *Oniyangí* nígbà tí iyá Èlẹ̀wà n kí ọ̀mọ̀ rẹ̀, ó ní

Káàbò, Àkànmú iwànú. Ọ̀mọ̀ ọ̀pó róşo

Ọ̀pó gbàjá (Oniyangí:26)

Ìlò Òwe

Àìmoye òwe ni a rí tọ̀ka sí nínú àwọn eré-onítàn Yorùbá. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé òwe ni ẹ̀sin ọ̀rò, bí ọ̀rò bá dójú ẹ̀tán, òwe ni Yorùbá fi í gbé e kalẹ̀. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀, nínú *Àrẹ̀ Àgò Aríkúyerí*, òwe ni Asiyanbí, iyáálé àwọn iyàwó Ajé fi gbé èrò rẹ̀ lórí ikú àwọn ọ̀mọ̀ Adépèlé mètẹ̀ẹ̀ta kalẹ̀, ó ní:

Kòkòrò tí n jẹ́wé

Ara ewé ní gbé

Kòkòrò tí í jobì

Ara obi ló wà

(Àrẹ̀ Àgò Aríkúyerí :19)

5.0 Ìsọ̀nísókí

Nínú idánilékòọ̀ yíi a ti ẹ̀ ẹ̀wò àwọn ohun tí à n wò tàbí àwọn èròjà itupalẹ̀ eré-onítàn Yorùbá. A jíròrò lórí Ibudó itàn, àhunpò-itàn, kókó-ọ̀rò tó máa n jẹ̀ yọ̀ nínú eré-onítàn, ifiwàwédà, àti Ìlò èdè. Ìdánilékòọ̀ yíi ẹ̀ ẹ̀wò ilò èdè gégé bíi irinşé pàtàkì fún ète igbé eré-onítàn Yorùbá kalẹ̀. A jíròrò lórí awọn ọ̀nà èdè bíi àfiwé, àwítúnwí, ifòròdàrà, ẹ̀dà ọ̀rò àti èròjà alohùn bí òwe, orin àti oríkì.

6.0. Isẹ̀ Àmúrelé

1. Şàlàyé tó yéni yékeyéké lórí àwọn èròjà itupalẹ̀ eré onítàn Yorùbá
2. Jíròrò lórí ète ifiwàwédà nínú eré-onítàn Yorùbá.
3. Mú iwé eré-onítàn kan kí ó sì şàlàyé àwọn ọ̀nà-èdè tí ònkòwé fi gbé èrò rẹ̀ kalẹ̀
4. Şàlàyé kókó ọ̀rò tí eré-onítàn le dá lé lórí
5. Sòrò lórí ifòròdàrà gégé bí ète ifèdásẹ̀fẹ̀ nínú eré-onítàn

7.0. Àwọn ìwé ìtókasi fún kíkà

Adágbádá, F. (2008). *Oníyangí*. Lagos: Nerves.

Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.

Awe, Debo (2007). *Àjọdá*. Ibadan: Straight Gate Publishers Limited.

Awóyelé, O. (1983). *Alàgbà Jeremáyà*. Ìbàdàn: Onibon-òjé Book Industries.

Ìṣòlá, A. (1981). 'Modern Yorùbá Drama'. In Ogunbiyi, Y. (Olóótú). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.

Ìṣòlá A. (1981). *Kòṣeégbe*. Ibadan: University Press Ltd.

Ìṣòlá, A. (1983). *Abé Ààbo*. Ibadan: Onibonoje Press

Ogunniran, L. (1997). *Ààrè àgò Arikúyerí*. Ibadan Macmillan Nigeria

Publishers

Ogunniran, Lawuyi (1981). *Olórtun Ó Mawàdà*. Ibadan: Frontline publishers.

Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.

Ògúndèjì, P. A. (2001). *Eré Oníṣe Yorùbá*. Nínú Àjàyí, B. (Olóótú) (2001). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdà-Èdè, Lítírésọ̀ àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ògúndèjì, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme*, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

Àkóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòò
- 4.1. Àgbéyèwò eré-onítàn *Efúnṣetán Aníwúra* láti ọwọ Akínwùmí Ìṣòlá
- 4.2. Àgbéyèwò eré-onítàn *Réré Rún* láti ọwọ Oládèjọ Òkédìjì
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé Síṣe
- 7.0. Àwọn ìwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Síṣe lámèétó eré-onítàn *Efúnṣetán Aníwúra* àti *Réré Rún* ni àfojúsùn idánilékòò yìi. Eré-onítàn Yorùbá tí ó jẹ mọ ní ipínsísòrì ajẹmótàn-ọjú ayé ni *Efúnṣetán Aníwúra* tí *Réré Rún* sì bó sí abé isòrì eré-onítàn afèhónúhàn. Gégé bí a ti sọ ní idánilékòò tó saájú, àwọn méjèjì ló ní èrún tó n kónilékòò.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilékòò yìi tán ní àkàyé, o ó le jíròrò lórí àwọn fónrán, eré-onítàn *Efúnṣetán Aníwúra* àti *Réré Rún*: ibùdó itàn, àhunpò itàn, ifiwawèdà, kókó- ọrò àti ilò èdè inú àwọn ìwé nàà.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Ka eré-onítàn *Efúnṣetán Aníwúra* ti Akínwùmí Ìṣòlá kọ, kí o si ṣe ọnà-èdè ti ònkòwé múlò
- (ii) Ka iran méjì àkókò nínú eré-onítàn *Réré Rún* tí Oládèjọ Òkédìjì kọ, kí o si pàtè àwọn ọwé tí ó jẹyọ nìbè

4.0 Ìdánilékòò

4.1 Àgbéyèwò *Efúnṣetán Aníwúra*

Tá ní Akínwùmí Ìṣòlá?

Ọjọ kẹrinlélógún, osù kejilá, ọdún 1935 ní àkọsilè fihàn pe a bí Israel Abódúnrìn Akínwùmí Oròjídé-Ìṣòlá ni abúlé Lábòdé ní ẹba Arúlógún ní ilú Ìbàdàn. Samuel Oròjídé Ìṣòlá, ni bàbá rẹ n jẹ, nígbà tí iyá rẹ n jẹ Rebecca Adédoyin Ìṣòlá. Àkókò ọdún kérésimesi ní a bí Oròjídé Ìṣòlá èrèdí orúkọ rẹ. Bódúnrìn níyí. Onígbàgbó ijọ Elétò ni àwọn òbí rẹ. Ó bèrè ékọ aláakòbèrè ní Methodist Primary School, Lábòdé ní ọdún 1945-1946, ó si lọ párí rẹ ní Methodist Primary

School, Agodi, Ìbàdàn ní ọdún 1947-51. Ó ṣe iwájú nínú ẹkọ ìmò nígbà tí ó lọ kọ ẹkọsẹ olùkòni onípò kẹta ní Methodist Teacher Training College, Ìfàkì-Èkìtì ní ààrin ọdún 1953 -54. Ó lọ fún ẹkọsẹ olùkòni onípòkẹjì ní Wesley College Ìbàdàn tí ó sì gba iwé ẹrì olùkòni onípò kẹjì ní ààrin ọdún 1957 sí 1958. Ó kẹkọọ ni ilé ẹkọ College of Arts, Science and Technology, Ìbàdàn ní ààrin ọdún 1961-62 níbi tí ó ti gba iwé ẹrì GCE, Advanced Level. Ní ọdún 1963 sí 1967 ní ó kẹkọọ gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó tún kẹkọọ gboyè Diploma nínú ìmò ẹ̀da-ẹ̀dè (Linguistics) ní Yunifásítì Ìbàdàn. Àkókó tí ó wà ní Yunifásítì Ìbàdàn ní ó kọ iwé eré onise ajẹmọtàn rẹ àkókó, *Efúnsetan Aníwúra* fún idije kan ní ọdun 1966 tí ó sì gba ipò kinní. Ó gba oye ijnlẹ elẹkẹjì nínú èdè Yorùbá (MA) ní Yunifásítì Èkó ní ọdún. Ọdún 1978 ní ó kẹkọọ gbóyè òmòwé nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ìbàdàn. Ó di ọ̀jògbòn nínú èdè Yorùbá ní Yunifásítì Ilé-Ifẹ, tí a mò sí Obáfẹmi Awólówò báyií.

Iṣẹ olùkòni ní ó yàn láayo. Ó bẹrẹ iṣẹ olùkòni ni Methodist Primary School, Olódó ní ọdún 1952 gégé bi tísà kékeré. Ó ṣiṣe ní ilé iwé ijo elétò ní Ìgbógílà ní Ègbádò láarin (1955-56). Ilé-ẹ̀kọ̀ ijo Mọ̀da (Modern School) ni ààrin ọdún 1958-1959). Wesley College Elékùrò, Ìbàdàn gégé bi oludánilẹ̀kọ̀ kékeré (1960, 1962, 1963). Ó dí olùkọ̀-àgbà ní Yunifásítì Èkó àti Yunifásítì Ilé-Ifẹ. Akéwì ni Ìṣòlá, onítàn àròsò ni bẹ̀ẹ̀ ló jẹ ònkòwé eré onise. Àwọn iwé rẹ̀ pò ni orí aṭẹ̀ lóri ewi, eré onise àti itàn àròsò, Àgbà ònkòwé ni, ó dájú pe bí Onírèsè kò bá fíngbá mọ̀ èyí tó ti fín kalẹ̀ kò le parún láéláé ní ọ̀rọ̀ Ìṣòlá. Ilúmò̀kà ọ̀jògbòn onímò̀ yìi dágberé fáyé pé ó dìgbà ó se ní ojú àbàméta, ojú ketàdínlógún, oṣù kẹjì, ọdún 2018.

Ibùdó itàn

Ìlú Ìbàdàn ni ibùdó itàn *Efúnsetán Aníwúra* tí àwọn iṣẹ̀lẹ̀ inú eré onítàn yìi ti wáyé. Itàn gidi tó jẹ mọ̀ ilú Ìbàdàn ní Ìṣòlá tún rọ̀ tó sì di eré. Orúkọ̀ àwọn olóyè àti àwọn àdúgbò kan ní Ìbàdàn jẹ́rì sí èyí nínú iwé nàà. Bí àpẹ̀rẹ̀, Arẹ̀ ní Látòóòsà nígbà nàà, Ìyálóde ilú Ìbàdàn ni Efúnsetan fúnra rẹ̀. A rí orúkọ̀ àdúgbò bí Orítamérin, Bẹ̀rẹ̀. Àwọn ibùdó itàn miíràn ni ilé Ìyálóde, ààfin Látòóòsà, oko iyálóde, ilé Akíngbadé àti ojú ojà.

Ilé iyálóde Efúnsetán ní ọ̀pòlọ̀pò iṣẹ̀lẹ̀ inú eré onítàn yìi ti wáyé. Lẹ́yin èyí ní ààfin Látòóòsà, ojú oja tún ni ibùdó pàtàkì torí pé ibè ni iròyìn ikú Adétutu ti wáyé tí ojà sì túkà lójiji. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ torí ipò pàtàkì tí ojà wà nílẹ̀ Yorùbá gégé bí ibi tí ọ̀pò èniyàn n péjọ si lojoojúmọ̀ fún kárakàtá. Oko Ìyálóde àti ilé Akíngbadé jẹyọ̀ ní ẹ̀kọ̀ọ̀kan nínú itàn nàà, àwọn iṣẹ̀lẹ̀ tí ó wáyé ní bẹ̀ jẹ iṣẹ̀lẹ̀ dárádára.

Àhunpò-itàn

Ewì ni ó síde eré onítàn *Efúnsetán Aníwúra*, ewì nàà ní ònkòwé fì kádìí eré onítàn nàà nílẹ̀. Ìlànà iṣere àwọn eégún alaré àti ti onílànà ti Ògúnde ni. Ònà méta ni Ìṣòlá pín àhunpò itàn yìi sí, ibèrẹ̀, ààrin àti òpin. Ìràn méjilá ló wà nínú itàn nàà, iràn kín-in-ni ni ibèrẹ̀ àhunpò-itàn yìi, iràn kẹjì sí ikọ̀kànlá ní ààrin gbúngbún àhunpò-itàn yìi, nígbà tí iràn kejilá jẹ̀ òpin àhunpò-itàn yìi.

Ìbèrè àhunpò itàn yìí

Àwòrán ilé ìyálóde Èfúnṣetán Aníwùrà ní ònkòwé gbé síta tí ó sì jẹ ka mọ irú èdà tí Èfúnṣetán jẹ. A rí iròyìn àjẹkúdorógbó iyà tí ìyálóde fí n jẹ àwọn erú níle rẹ. Òjiji ní a rí ìyálóde tó sẹyọ bí ìgbà tí egúngún bá sẹyọ nígbàlẹ tí ó sì bèrè sí ní da àwọn erú rẹ riboribo káákiri àgbàlá pelú oré lówó tí ó fí n lù wọn ní àlùbolẹ.

Ààrin àhunpò-itàn

Inú ààrin àhunpò-itàn ni gbogbo ìṣẹlẹ̀ tó ṣe kókó nínú eré onítàn yìí ṣodo sí. Ní agbọn yìí ni a tí ka nípa oríṣíríṣi àwọn itú tí Èfúnṣetán tún pa. Òkan nínú àwọn erúkúnrin rẹ júwe ìyálóde Èfúnṣetán gégé bii ikà èniyàn àti eni tí kò láàánú lójú rárá sùgbón tí ó jẹ ka mọ èrèdì rẹ wí pé àibímọ Èfúnṣetán ló ṣokúnfa irú èyí. Itáwuyì sọ wí pé “Èni tí kò bi irú eni, kò lè fẹràn eni”. Kódà kó ka Olórún páapáa sí mọ. Àpèrò lóri itú tí Èfúnṣetán tún fí Ogúnjimi akòpẹ pa nígbà tí ó ní kí wọn dá ṣeríà iyà fún un ní oko rẹ ni a tún rí ní iran kẹta bí o tilẹ̀ jẹ pé àwọn ijòyè ilú kò gbé ìgbésè kan gúnmọ lóri ọ̀rọ̀ yìí. Láti iran kẹsàn-án síwájú ní a ti kà nípa ifẹ̀ ikòkò tó wà láàrin Adétutu àti Itáwuyì. Adétutu rọ̀ àlà burúkú tó lá fún Itáwuyì, nígbèyìn ní àlá yìí wá sí imúṣe. Ònkòwé gbé ọkàn àwọn ònkàwé sóké níbi nígbà tí ó ṣàlàyé pé Èfúnṣetán kò gbòdò gbọ̀ wí pé erú tí ó fowó ra lóyún, èyí tó bá lóyún yóò di èrò ọ̀rún alákeji ni. Àwọn méjééji kò jẹ kí àwọn èniyàn mọ nípa ifẹ̀ wọn. Àwèrò ló túnbò fa ìgbénìlòkanró miiran nígbà tí ó sọ pé òun fura sí Adétutu pé ó ti lóyún. Iran karùn-ún ni Àwèrò ti sọ ohun tí ó fura sí fún Itáwuyì. Itáwuyì bẹ Akínkúnle abúrò ìyálóde lówè sí ègbón rẹ. Akínkúnle bẹ Akíngbadé tí ó jẹ ègbón Èfúnṣetán sí láti sipè pé kí Ìyálóde ma pa Adétutu tí ó lóyun ní iran kẹfa. Ní iran keje, àṣírí oyún tí Adétutu ni tú nígbà tí Èfúnṣetán sòrò nípa rẹ̀ tí ó sì sọ pé kò sí eni tí ó le dá òun lẹ̀kún àti pa Adétutu. Èfúnṣetán kọ̀ láti gba ipè àwọn àgbà ilú lori ipinnú rẹ̀ láti pa Adétutu. Ó pa Adétutu gégé bí a ṣe ri kà ní iran kẹsàn. Iran kọkànlá ni Itáwuyì ti pinnu láti gbèsàn tí ó sì gbíyànjú láti ṣe bẹ̀ è. Ní ibi náà ni Látóòsà ti kò àwọn ilú léyìn láti jẹ ilé Èfúnṣetán rún Látóòsà kojú Èfúnṣetán ó sì mú un lẹ̀rú lọ sí ààfin rẹ̀.

Opín àhúnṣpò itàn

Iran kejílà tí ó gbèyìn ní ìyálóde Èfúnṣetán Aníwùrà ti ṣe bí akin nígbà tí ó gbé májèlẹ̀ jẹ̀ tí ó sì tipa bèè kú. Ìyálóde gbà pé ikú ya ju èsín lọ.

Àyàbá nínú àhunpò-itàn náà

Ìjíròrò láàrin Èfúnṣetán àti Àjílẹ̀ jẹ̀ itàn àyàbá. Àjílẹ̀ náà ló ta ìyálóde lólobó nígbà tí àwọn ilú n bọ̀ láti wá jẹ̀ ilé rẹ̀ rún.Ìjà ààrin Àkàno àti Itáwuyì náà jẹ̀ àyàbá. Ìyakọ̀ jíjẹ̀ ni òpín iran kẹrin náà jẹ̀ àyàbá sùgbón gbogbo wọn lo ní iwúlò tíwọn nínú àhunpò-itàn *Èfúnṣetán Aníwùrà*.

Kókó ọ̀rọ̀

Kókó-ọ̀rọ̀ méji ló jẹ̀ olúborí nínú iwé eré-onítàn *Èfúnṣetán Aníwùrà*, iwà ikà àti Ifẹ̀. Iwà ikà ìyálóde gán-an ni kókó ọ̀rọ̀ eré onítàn yìí, ọ̀rọ̀ ifẹ̀ láàrin Adétutu àti Itáwuyì kàn jẹ̀ àfikún ni.

Ìwà ikà

Àìbímọ̀ iyálóde Ẹfúnṣetán ní ó fa àsihu iwà rẹ̀ nínú itàn eré yìí. Gégé bi iyálóde ilú Ìbàdàn, ó lówó, ó lólá, ó lóógùn, àwọn ohun tó jẹ̀ àmi ọ̀lá àti ipò yìí nàà ló gún-ún gàràgàrà tí ó fi n sị iwà hù láwùjọ. Bí Ẹfúnṣetán ẹ̀ ní pa ẹ̀rú ní ó ní pa ẹ̀ni tí kíí ẹ̀rú, ènìyàn bíi m̀arùn-ún ọ̀tọ̀tọ̀ ni itàn sọ wí pé ó pa. Àjékú iyà ní ó fi pá àwọn ẹ̀rú rẹ̀ lóri. Ohun tí a rí ni pé, ikà a ka oníkà bó bá yá.

Ìfẹ̀

Òǹkòwé lo ọ̀rọ̀ ifẹ̀ ààrin Adétutù àti Itáwuyi láti fi yé oǹkàwe pé ọ̀rọ̀ ifẹ̀ bí àdánwò ni, kóda logangan ikú. Àwọn ẹ̀rú méjéjì mọ̀ pé ikú ni ọ̀rọ̀ oyún tí wọn fúnra wọn yìí yóò já sí. Ìdájọ̀ ikú tí Ẹfúnṣetán ẹ̀ fún àwọn olólùfẹ̀ méjéjì yìí ni ó tú àṣírí iyálóde síta.

Ìfiwàwèdá

Oríṣíríṣi ní àwọn ẹ̀dá itàn tí oǹkòwé ló nínú eré onítàn *Ẹfúnṣetán Aníwúra*. Àwọn ni: Ẹfúnṣetán, Látòòsà, Adétutù, Àwèrò àti Itáwuyi.

Ẹfúnṣetán Ẹfúnṣetán Aníwúra ni olú-ẹ̀dá itàn nínú iwé eré onítàn *Ẹfúnṣetán Aníwúra*. Òun ni iyálóde ní ilú Ìbàdàn ní àkókò Látòòsà. Ìwà ikà àti ọ̀dájú ni oǹkòwé fi wọ Ẹfúnṣetán. Oǹkòwé fi Ẹfúnṣetán hàn bí àgàn tí kò lóyún àarò dalé rí dépò pé yóò mọ̀ bí ara ọ̀mọ̀ tii ẹ̀ wọn. Bóyá àìbímọ̀ rẹ̀ yìí ló jẹ̀ kí ó ya aṣebi àti ikà ènìyàn. Ẹfúnṣetán kò náání ẹ̀rú bẹ̀è ni kò náání ijòyè; agbára òògùn àti ọ̀lá n gún-ún ní àgùnjú. Obínrin yìí di ẹ̀rú jẹ̀jẹ̀ sí ààrin ilú, ó pa àwọn ẹ̀rú rẹ̀ nípakúpa, ó pa Ògúnjímí akòpẹ̀. Òun kàn nàà ló láálí àwọn àgbààgbà ilú nígbà tí wọn lo bẹ̀ é pé kí ó ma pa Adétutù, ẹ̀rúbinrin rẹ̀ tó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ nípa oyún níní. Dípò kí ó gba èbè, ó pínú pé ní ita gbán gbà ni òun yóò ti bẹ̀ orí Adétutù. Lẹ̀yìn-ò-rẹ̀hìn, Látòòsà àti àwọn ijòyè rẹ̀ sígun lo sílé Ẹfúnṣetán, tí wọn sì mú un ní igbèkùn. Itijú àti àròkàn èmi ni mo dà báyií ni ó fi gba ẹ̀mí ara rẹ̀ nítorí pé Ẹfúnṣetán gbà pé ikú àgbà rẹ̀ sànjú ojú àgbà rẹ̀ é lo. Àjílẹ̀ níkan ní ọ̀rẹ̀ rẹ̀, òun nàà ló wá tà á lólóbó nígbà tí àwọn ilú fẹ̀ jẹ̀ ilé rẹ̀ rún.

Látòòsà

Látòòsà ní baalẹ̀ ilú ní àkókò ti Ẹfúnṣetán jẹ̀ iyálóde ilú Ìbàdàn. Alágbára ọ̀kúnrin ni, ẹ̀ni tí kò gba igbàkugbà láàyè ní ààrin ilú ni, olóògùn ni pèlú. Àmọ̀ iwá tí ó lójo diẹ̀ ni oǹkòwé gbé wọ̀ ó. Àmọ̀ ó ní àtilẹ̀hìn àwọn ijòyè rẹ̀, pèlú akitiyan wọn àti ti ilú ló fi borí Ẹfúnṣetán.

Àdétutù

Adétutù ó jẹ̀ ọ̀kan nínú àwọn ẹ̀rúbinrin iyálóde Ẹfúnṣetán. Òun ni oǹkòwé fi pàròkò pé kò sí ipò tí ènìyàn le wá tí ó le dẹ̀kun pé kí ó máa nífẹ̀ tabí kí a fi ifẹ̀ hàn sí i. Òun ni ó kú ikú oró láti ọ̀wọ̀ Ẹfúnṣetán torí pé ó lóyún, tí wọn sì bẹ̀ orí rẹ̀ sọ̀nù. Ó pèlú àwọn ẹ̀rúbinrin yóòku tí wọn tí n jẹ̀ àjékúdíró iyà lówọ̀ iyálóde. Ọ̀rọ̀ ikú rẹ̀ ló bí igbógún ti Ẹfúnṣetán Aníwúra tí ó pada yorí sí ikú tirẹ̀ nàà.

Àwèrò

Oré Adétutu tímoṣímo ni Àwèrò, oṣan lára erúbinrin ní òun náà. Ìwà òrè tòótó tí ó n fi àisètàn bá ni lò ni ònkòwé gbé wò ó. Òun ni ó kókó fura pé Adétutu ti lóyún. Òun ló ṣàlàyé àkíyèsí oyún òrè rẹ fún Itáwuyì. Ikú àiròtélè ní ó pa òun náà nígbà tí ó n gbìyánjú láti rán Itáwuyì lowó nípa fifi májèlè sínú òúnjẹ iyálóde láti gbèsán ikú òrè rẹ Adétutu.

Itáwuyì

Òkan lára erúkúnrin iyálóde Efunṣetán ni Itáwuyì. Ìwà olóòótó, olùfokàntán àti eni tó n lo ifẹ àisètàn ni ònkòwé gbé wò ó. Òun ló fún Adétutu lóyún tórí pé olólùfẹ ní wọn. Ònkòwé ló Itáwuyì gégé bí àmìn ifẹ tí kii ṣe rárá, nígbà tí wàhálà dé lóri òrò oyún, ó sá to Akínkúnlé àbúrò iyálóde lo. Efunṣetán kò gba ipè rárá, ó padà pa Adétutu ni. Itáwuyì tún ṣe oṣan oṣúnrin láti gba èmí iyálóde Efunṣetán ṣugbọn agbára rẹ kò ká Efunṣetán. Ibi tí ó tí n gbìyánjú àti pa iyálóde ní òun náà tí ṣe alábápadé ikú òjiji.

Ilò Èdè

Akínwùmí Ìsòlá ṣe àmúlò èdè nínú eré onítàn *Efunṣetán Aníwúrà* gégé bí eni tó gbò èdè Yorùbá dunjú. Lára àwọn onà èdè tí ònkòwé ṣe àmúlò ni àfiwé ẹlẹlọ, àfiwé táàrà, àkánlò èdè, àsorégèé, àwítúnwi, ó sì tún lo òwe nínú ìwé náà

Àfiwé ẹlẹlọ

Ònkòwé lo àfiwé ẹlẹlọ ní ojú ewé 56, 72 àti 73 nínú òrò tí Àjàyí so, itakúròso àarin Efunṣetán àti Látòòsà.

Efunṣetán ti di ejò

Kò se é fi sórí òrùlè sùn

Ó ti di iná kò se é gbé sábé

Ó ti di ikookò

Kò se é fi sààrin agbo eran.

Àfiwé táàrà

A rí òye àfiwé táàrà ni ojú ewé 21 nínú àlàyé Adétutu lóri bí iyálóde ṣe pa erúbinrin mètálá àti erúbinrin méjìdínlògbòn.

O ti gbágbé èjè tí ó ṣà lágbàlá,

Tí orùn omidan n yí gbiri bí orí eran

Tí orùn gírípá wá dàbí ògèdè

Lẹnu idà olójúméjì

Èjè dàbí epo pupa

Àkànlò èdè

Ọnà èdè yìi nàà ọ́arajọ́ sínú ìwé eré onítàn yìi ni:

È forí jín mí eja ni o.i 45

A fẹ́ kí o fí ọ̀ràn nàà ọ̀e osùn o.i 46

Ọjọ́ nàà ni ng ó fí ohun tí kì í jẹ́ kí adìẹ ọ̀ hàn yín. O.i 16

Àsọ̀rẹ̀gèé

Ò̀nkòwé tún lo ọ̀nà èdè à̀sọ̀rẹ̀gèé/à̀sọ̀dún láti fí gbé èrò ọ̀kàn rẹ̀ kalẹ̀ fún à̀wọn ò̀nkàwé, àti láti bú ẹ̀wà kún itàn eré oníse yìi. Àpẹ̀rẹ̀ ẹ̀yí hàn de nínú ọ̀rọ́ tí obinrin kan tó síde eré nàà sọ nípa ikú Adétutù tí ó wáyé nítà *Efúnsetán*.

A ní mo rí kaninkanin tó tóbi tó jẹsin lo.

Mo ríkamòdù tó gun tó jèniyàn

Kaninkanin ti mo ri ò ọ̀ ẹ̀ pa

Ìkamòdù mi ò ọ̀ ẹ̀ tẹ̀ mọ̀lẹ̀

Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ à̀bùmọ́ tí obinrin yìi fí gbé ọ̀rọ́ rẹ̀ kalẹ̀ ló mú ojà tóká pẹ̀.

Ìlò ọ̀we

Ò̀nkòwé ọ̀we amúlò ọ̀wé Yorùbá gégé bí à̀wọn à̀gbà ọ̀wé nílẹ̀ Yorùbá ó sì tún dára sí i. Ìlò ọ̀wé ọ̀sodo sínú ìwé eré onítàn *Efúnsetán Aníwúrà* dẹnu ni. Ìsọ̀lá lo ọ̀wé púpọ̀ nínú ìwé yìi tórí pé ó fẹ̀rẹ̀ má sí ìsọ̀rọ̀ngbèsi kan nínú ìwé nàà tí kò sí ilò ọ̀wé. Ò̀nkòwé n fí ọ̀we sí ẹ̀nu à̀wọn ẹ̀dá itàn rẹ̀ lóòrẹ̀kóòrẹ̀ ni. Àpẹ̀rẹ̀:

A ki i fí ejò sórí òrùlé sùn

Wo ojú ìwé wọ̀nyí fún ọ̀pọ̀ àpẹ̀rẹ̀ 3,5, 7, 8, 9, 14, 17, 21, 35, 39, 55, 60

4.2 Àgbéyèwò eré-onítàn Réré Rún

Ta ni Oládèjọ Òkédìjì?

Ní ojọ kẹwàá, oṣù kẹwàá ọdún 1929 ni a bí Oládèjọ Òkédìjì ní agbo ilé Baalè, Àpáàrà ní ilú Ọyò. Moses Òkédìjì ní bàbà rẹ nígbà tí iyá rẹ n jẹ Mary Okédìjì. Ó fẹràn láti máa kàwé nígbàgbogbo nítorí wí pé ó jogún iwé kíkà láti ọwọ bàbá rẹ ni torí pé bàbá rẹ fẹràn láti máa ka àwọn iwé Yorùbá púpọ. Ó bèrè èkọ aláḱòbèrè ní Methodist Primary School, Ọyọ nígbà tí ó lọ pári èkọ yìí ni St. Andrew's College Demonstration School, Ọyọ ní ọdún 1943. Ó tèsíwájú nínú èkọ rẹ nígbà tí ó lọ fún èkọṣe olùkọ ní Wesley College, Ìbàdàn ní ọdún 1945 tí ó lo ọdún méréin gbáko, ó sì gba iwé èri olùkọ onípò kejì.

Ó bèrè isẹ olùkọ gégé bi tíṣà kékeré ni Methodist School Fídítì ní ọdún 1944 kí ó to tèsíwájú nínú èkọ rẹ ní ilú Ìbàdàn. Ó ṣe isẹ olùkọni ní Ọgèrè, ípínlẹ Ọgùn, ó tún ṣisẹ ní Ìtápá-Èkítì àti Ijù Ìta-Ògbólu ní ípínlẹ Ọ̀ndó, ó tún ṣisẹ ní ilú Ọ̀wò, Ìsẹyìn àti ilú Ilé-Ifè. O di kánsílò ní ilú Ọyọ ni ọdún 1958-1961.

Ọpọlọpọ ní àwọn iwé tí ó ti kọ. Lára wọn ni *Ajà Ló Lẹrù*, *Àgbàlagbà Akàn*, *Atótó Arére*, *Ká Rìn Ká Pọ* àti *Àárọ Ọlómọge* ti gbogbo rẹ jẹ ìtàn àròsọ. Ó tún kọ àwọn iwé eré onítàn bíi *Réré Rún* àti *Ẹ̀ngó*. Ó jẹ Ọlórún nípe ní ojọ kẹwàá, oṣù kẹrin, ọdún 2019.

Ibùdó ìtàn

Àwòrán ilé isẹ ijọba ibílẹ̀ ni ònkòwé fí ṣe ibùdó gbogbogbò fún eré-onítàn yìí páapáa jùlọ àwòrán isẹ ijọba náà ní ilú nílá ni ilẹ̀ Yorùbá nígbà tí àwọn ọba Aládé n jẹ Alága ijọba ibílẹ̀. Àwọn ibùdó ní pátó tí àwọn isẹ̀lẹ̀ inú eré-onítàn tí wáyé ní ilé isẹ̀ ijọba ibílẹ̀ ni àfin ọba Onímògún, ilé Láwúwo àti èbá ọ̀na.

Àhunpọ̀ ìtàn

Ọ̀nà m̀éta ni Òkédìjì pín àhunpọ̀ ìtàn yìí sí, ìbèrè, ààrin àti ọ̀pin. Ípín m̀ewáá ló wà nínú ìtàn náà, ìpín kìn-ín-ní ni ìbèrè àhunpọ̀ ìtàn yìí, ìpín kéjì sí ìkẹ̀sàn ní ààrin àhunpọ̀ ìtàn yìí, nígbà tí ìpín kẹwàá jẹ ọ̀pin àhunpọ̀ ìtàn yìí.

Ìbèrè àhunpọ̀ ìtàn yìí

Ìpín kìn-ín-ní ni a tí rí ìpàrógan tó wáyé láàrin ọ̀sìṣe àti agbanisíṣe tí a sì rí ọ̀ye wí pe ẹnu àwọn ọ̀sìṣe kò kò rára àti pé ààrin wọn kó dánmórán torí pe Ìdòwú, ọkan lára wọn ti gbàbòdè. Níbi náà ni àwọn agbanisíṣe tí ti ọ̀ga àwọn ọ̀sìṣe mólé, eléyì tó jẹ kí àwọn ọ̀sìṣe máa yán isẹ̀ lódì tí wọn sì n ba gbogbo ohun èlò isẹ̀ jẹ.

Ààrin àhunpọ̀-ìtàn: ìpín kẹ̀ta sí ìkẹ̀jọ̀ ni ààrin gbúngbún àhunpọ̀ ìtàn

Láti ìran kejì ni a tí rí ọ̀ye ohun tó ṣokúnfa àtimọ̀le tí ọ̀ga àwọn ọ̀sìṣe wà. A rí Onímògún àti àwọn ijòye rẹ̀ tí wọn n yẹ àwọn ohun èèlò isẹ̀ wò. Ònkòwé jẹ kí a mọ̀ ètè àwọn agbanisíṣe láti túnbò da ààrin àwọn ọ̀sìṣe rú síi, kí ẹnu wọn má bàà kò. Níbi ni ìgbénìlòkanró tí bèrè tóri pe

àwọn agbaniṣiṣe ti pinnu láti lo Ìdòwú, òkan lára àwọn òsiṣe yìi àti láti tún lo àwọn ọ̀nà miiran láti dá àwọn òsiṣe lẹ́kún.

Àwọn òsiṣe se ipadé, lèyí tí wọn kó owó jọ láti gba agbejórò fún Lávúwo, olóri àwọn òsiṣe tó wà lẹ̀wọ̀n. Ibi ipadé ilú ní Lávúwo bá wọn tí wọn sì n fò fáyò. Lávúwo kò gba owó tí wọn kó jọ fún un láti gba agbejórò. Dípò kí ó gba owó, ó gba àwọn òsiṣe ní imòrán nípa isòro tí ó ní máa yojú nígbà ni tí ẹ̀da bá n ja ijàgbara. Ó hàn pé Lávúwo tí mọ Ìdòwú ni igi wórókó tíí daná rú, tí ó jẹ agbèyìnbebojé ẹ̀dá, ọwọ̀ yepere ló fi mu ọ̀rò rẹ̀. Ìdòwú ló se ikú pa Morèniké iyawó Lávúwo ní igbèyìn, nítorí pé wàhálá àwọn oníjibiti tí Ìdòwú lèdí àpò pò mọ láti lu Morèniké ní jibiti ló fa ikú Morèniké. Ijákulẹ̀ tí Lávúwo rí láti ọ̀dò àwọn òsiṣe àti ikú Morenikẹ̀ ni ó se jẹ kí orí Lávúwo dàrú.

Nínú ipín karùn-ún ni àwọn ijòyè ti de pánpé sílẹ̀ fún Lávúwo, ti ọ̀n nàà kò si fúra tíí ó fi kó síbè, wọn ya fọtò rẹ̀ níbi tí ó ti n dọ̀bálẹ̀ ki àwọn ijòyè nígbà tí wọn n fi ilé ti wọn fẹ̀ fi dá a lólá hàn-an. Bákan nàà ni wọn tú yà á níbi tí ó ti gbé ọ̀tí tí wọn fún ún sí ẹ̀nu. Fọtò yìi ni wọn lò láti yọ ifẹ̀ Lávúwo kúro lókàn àwọn òsiṣe nítorí àwọn òsiṣe wa rí Lávúwo ọ̀gá wọn gégé bí ẹ̀ni tí ó gbàbòdè, wọn sì padà léyìn rẹ̀. Àwọn agbaniṣiṣe túnbo di ríkísí pèlú Ìdòwú láti túbo bá wọn da ààrin àwọn òsiṣe rú sí i kí ẹ̀nu wọn má bá à kò.

Ìpárí Àhúnpò itàn

Ìpín keṣàn-án àti ikewáa ni ọ̀tẹ́nté eré onítàn. Lávúwo ti ya wèrè, iyà àwọn òsiṣe seṣe wá bèrè ni perẹ̀. Àwọn agbani síṣe tún fi kún owó orí àti àkókò isẹ̀, wọn sì dín owo isẹ̀ àwọn òsiṣe kù. Ìdòwú, agbèyìnbebojé ní ó wá padà di ọ̀gá àwọn òsiṣe.

Kókó ọ̀rò

Kókó-ọ̀rò tí ó jẹ olúborí nínú eré-onítàn yìi ni àidògba ipò lāvùjọ àti ijàfètò ọ̀mọ̀niyàn àti àyànmó.

Àidògba ipò lāvùjọ àti ijàfètò-ọ̀mọ̀niyàn

Ó hàn kedere nínú eré-onítàn yìi pé Òkédijí fẹ̀ fi hàn pé àidògba máa n wà nínú ipín ipò lāvùjọ. Nínú eré yìi ni a rí àwọn Onímòógùn àti ijòyè rẹ̀ tí wọn dúró fún ipò ọ̀lólá, àwọn ni arènije, a sì rí Lávúwo àti òsiṣe tí wọn dúró fún àwọn m̀kúnnù. A rí bí àwọn agbaniṣiṣe se n fi ọwọ̀ ọ̀lá gbá àwọn òsiṣe lójú, owó oṣù òsiṣe ni Onímòógùn ni kí wọn fi máa kan àga olomigòlù. Orin bàmúbámú layó, a ọ̀ mọ̀ pé ebi n pa ọ̀mọ̀ ẹ̀nikòòkan ni wọn n kọ (o.i 18-19)

A tún rí àwọn m̀kúnnù ti ebi n pa m̀lẹ̀. Lávúwo ni ọ̀nkòwé fi pàrokò èyí, aṣọ̀ ti ya mọ̀ ọ̀n lórùn, òsì àti isẹ̀ ni wọn n wà mú bíi gaàrí (p.i 40-42)

Àidògba tó wà láàrin àwọn m̀kúnnù àti arènije lò bí ijìyà-fún-ẹ̀tọ̀-eni bí ó ti hàn nínú eré yìi. Òkédijí sì fi hàn pé ijàgbara àti ijàfún-ẹ̀tọ̀-eni a máa mú ewu dání.

Gbogbo ewú tí olú èdá itàn inú eré-onítàn yìi là koja lóri jíjáfétọ ẹni tilẹ̀ fí eré nàà hàn gégé bi eré-onítàn afẹ̀hónú hàn. Láwúwo tí ó jẹ ọgá àwọn oṣìṣẹ̀ ní ó n jà fún ẹ̀kúnwó owó oṣù àwọn oṣìṣẹ̀ àti gbogbo ẹ̀tọ̀ tí ó bá tún tọ̀ sí wọn. Àwọn ohun tí àwọn oṣìṣẹ̀ tún bèèrè fún ni ẹ̀dínwó owó orí, itọ̀jú lákókò àìsàn, àti níní aṣojú nínú igbímò. Àwọn oṣìṣẹ̀ bèrè sí ní yan iṣẹ̀ lódi, wọn n se ohun èèlò báṣubàṣu ati kíkẹ́de káàkiri ilú nípa híhá ìwé pélébẹ̀ kiri. Ònkòwé fẹ̀ kí a mọ̀ wí pé ewu wà nínú jíjà fún ẹ̀tọ̀ ẹni àti wí pé àwọn ajià fún ẹ̀tọ̀ ẹni gbódò ṣetan láti dojú kọ̀ iṣòro tó rọ̀ mọ̀ ọ̀n.

Okédìjì jẹ̀ ká mọ̀ ogbón àlùmọ̀kọ̀rọ̀yin tí àwọn agbanisíṣẹ̀ ǹ ló láti da ààrin àwọn oṣìṣẹ̀ rù kí wọn le rí ọ̀nà láti rẹ̀ wọn jẹ̀. Àkókó ni fifún olóri oṣìṣẹ̀ ni owó ẹ̀hìn àti lílo alámí láàrin àwọn oṣìṣẹ̀ láti máa dá rúgúdù sílẹ̀. Wọn fún Láwúwo ni owó ẹ̀hin, wọn si lo Ìdòwú gégé bi alámí wọn láàrin àwọn oṣìṣẹ̀. Gbogbo igbésẹ̀ yìi jẹ̀ ọ̀nà láti má jẹ̀ kí ẹ̀nu àwọn oṣìṣẹ̀ kò.

Àyànmọ̀

Ònkòwé se agbékalè gbogbo ohun tí ó ṣẹ̀lẹ̀ sí Láwúwo gégé bi àyànmọ̀ rẹ̀. Láwúwo fúnra rẹ̀ fi ẹ̀nu ara rẹ̀ sọ̀ pé “isèdálẹ̀ ilée wa” ni ká máa sísẹ̀ onísẹ̀ láìro wàhàlà tó wà níbẹ̀ láìro nípa èrè gúnmo kan fún ara wa” (o.i 39). Gbogbo akitiyan láti dá a lẹ̀kun láti simèdò láti ọ̀dò Wúraolá àti Morèniké ní ó jà sí pàbó. A rí arídájú wí pé iyá to bí Láwúwo gán-an ti sínwín rí, ó wá jọ̀ wí pé àyànmọ̀ tí kò le gbọ̀ oogún ni gbogbo iṣẹ̀lẹ̀ tí ó ṣẹ̀lẹ̀ sí Láwúwo (O.I 41).

Ìfiwàwédà

Láwúwo

Láwúwo ni olú-èdá itàn nínú eré onísẹ̀ *Réré Rún*. Ìwà akíkanjú àti ẹni tí o máa ǹ dúró lóri ipinnu rẹ̀ ni ònkòwé gbé wò ọ̀. Bákán nàà ònkòwé tún fi Láwúwo hàn bi èdá tí kò mọ̀ tara rẹ̀ nikan. Ó nifẹ̀ àwọn tó n kó jẹ̀. Ó sì ṣetan láti kú tori tiwọn. Àmọ̀ iwà alágídí ni ònkòwé gbé wò ọ̀. Ìwà agídí ti ònkòwé fi wò ọ̀ yìi ni kì í jẹ̀ kí ó gba ìmòrán, ti inú rẹ̀ ló máa ǹ se. Èyí ló sì fa ikú fún wọn nígbèyin. Síbẹ̀, akíkanjú èdá itàn tí ó lo gbogbo ohun tí ó wà ní ikáwọ̀ rẹ̀ láti jà fún ẹ̀tọ̀ àwọn oṣìṣẹ̀ tó wà lábẹ̀ rẹ̀ ni Láwúwo. Akúṣẹ̀ ẹ̀niyàn ni, tí ó ǹ fi abéré gán aṣò tí ó ti ya, ṣùgbọ̀n ó lo ogbón, agbára ati àaṣon tí ó ní láti jà fún ẹ̀tọ̀ àwọn oṣìṣẹ̀, ṣùgbọ̀n kò se àṣeyorí. Itàn igbésí ayé rẹ̀ tí ó yorí si ọ̀ládojúde kò se léyin bíbá tí ó ba aapọ̀n níle àti pé iyá tí ó bíi gan-an ti sínwín rí.

Morèniké

Morèniké ni iyàwó Láwúwo. Ó ni àforítí. Ifẹ̀ àisètàn ló fi bá ọ̀kọ̀ rẹ̀ ló. Obinrin tó bèrù ọ̀kọ̀ ni títí tó fi dójú ikú. Ó ya àgàn fún ọ̀dún méjílá gbáko ti kó sì rí ọ̀mọ̀ bi. Inú rẹ̀ kò dún sí gbogbo wàhàlà tí ọ̀kọ̀ rẹ̀ ǹ bá àwọn aláṣẹ̀ fà àti ipò àini tí wọn wà. Itara wí pé bóya àwọn le ti ipa owó sogúndogoji kúrò nínú oṣì ní ó fá á ti o fi gbé owó àwọn oṣìṣẹ̀ sílẹ̀ fún àwọn oníjibìti. Ọ̀rọ̀ jibìti tó lù ú ní ó gba ẹ̀mi ara rẹ̀ sí. Nípaṣẹ̀ Morèniké ní ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀tá fi tẹ̀ é Láwúwo.

Wúraọlá

Ìyá egbé àwọn ọ̀sìsẹ̀ ni, ó sì tún jẹ̀ egbón fún Láwúwo. Wúraọlá ni ònkòwé ló láti dúró fún àwọn olówó tí ó máa ń jà fun ẹ̀tọ̀ m̀èkúnùnù. Ọ̀un ló gba Láwúwo nímòràn pé kí ó gba owó tí egbé fún un àti pé kí ó dín akitiyan rẹ̀ kù.

Onímògún

Onímògún ni ọ̀ba ilú Mògún, ọ̀un sì ni Arẹ̀nìjẹ̀ àti olóri àwọn agbanisíṣẹ̀. Ìgbáyérọ̀rún àwọn ọ̀sìsẹ̀ kò jẹ̀ ọ̀ba yìí lógún rára. Igbáyérọ̀run tírẹ̀ àti ti àwọn ijòyè rẹ̀ ní ó jẹ̀ ẹ̀ lógún. Ó ló ipo rẹ̀ láti fi ọ̀wó ọ̀lá gbá àwọn ọ̀sìsẹ̀ lójú. Ọ̀un ló bẹ̀ àwọn ijòyè rẹ̀ lówè láti wa ǹnkan ṣe sí ọ̀rò àwọn ọ̀sìsẹ̀ tí wọn ń béère fún ẹ̀kúnwó àti ẹ̀tọ̀ wọn. Ìyà ló fi ń jẹ̀ àwọn ọ̀sìsẹ̀ dípo kí ó gbọ̀ àlàyé wọn kí ó sì wa ohùn kan ṣe sí ibéère wọn.

Balógun

Balógún jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì lára àwọn ijòyè sùgbón ó yàtò sí àwọn yòókù. Bákan náà, ó jẹ̀ olóri tó máa ń rò ti m̀èkúnùnù. Inú rẹ̀ kò dún sí ìyà tí wọn fí ń jẹ̀ àwọn ọ̀sìsẹ̀. Ó ṣàlàyé fún àwọn egbé rẹ̀ pé sùúrú ni wọn le fi yánjú ọ̀rò yìí. Ọ̀un náà ló jẹ̀ ijòyè tí ó fi owo ráńṣẹ̀ si egbé àwọn ọ̀sìsẹ̀ níbi tí wọn tí ń kowó àti gba lóya jọ̀ fún Láwúwo.

Adéniyì

Ó jẹ̀ ọ̀kan nínú àwọn ọ̀mọ̀ egbé ọ̀sìsẹ̀ tí ó dúro ti Láwúwo gbágbágbá. Ọ̀un àti Àlào ni wọn jọ̀ mú owó egbé ló si ilé Láwúwo tí wọn sì kó owó náà fún Morèniké. Ó yí ọ̀kan rẹ̀ padà nígbà tí ó fi ojú kan fòto Láwúwo lódọ̀ àwọn ijòyè. Ònkòwé fi Adéniyì hàn gégé bi ẹ̀ni tí ó fẹ̀ràn láti máa fi ‘Yù síí’ bọ̀ ọ̀rò rẹ̀ tí ó bá ń sòrò.

Mátíù Sápélẹ̀

Mátíù Sápélẹ̀ jẹ̀ Ìsòbò, ọ̀kan nínú àwọn ọ̀sìsẹ̀ ni. Ìpèdè Ìsòbò tí ó máa ń lò láti fi sọ̀ Yorùbá rẹ̀ ni ó jẹ̀ kí a dá a mọ̀ nínú eré onítàn yìí. Ònkòwé ló ọ̀nà isòrò rẹ̀ láti pa àwọn ònkàwé lẹ̀rìn-ín.

Ìdòwú

Ọ̀dálẹ̀ èdá ni Ìdòwú nínú eré onítàn yìí. Agbèinbẹ̀ojé èdá ni. Láti ibèrè itàn ní ó tí ń ṣìṣẹ̀ fún àwọn agbanisíṣẹ̀, ó jẹ̀ aláta kò fún àwọn ọ̀sìsẹ̀ àti láàrin egbé ọ̀sìsẹ̀. Ọ̀un ló rán àwọn oníjìbìti láti ló Morèniké lówó gbà nípaṣe ẹ̀yíje-ẹ̀yí-kò-jẹ̀. Èsù léyìn ibejì ni wọn máa ń pe àwọn Ìdòwú, isé èsù yìí náà ló ṣe nínú eré-onítàn yìí.

Ìlò èdè

Oríṣíríṣi ni ọ̀nà èdè tí Ọ̀ládẹ̀jọ̀ Ọ̀kédìjì ló nínú eré-onítàn *Réré Rún*, ẹ̀yí tí o buyì kún itàn náà tí ó sì sọ̀ ọ̀ di àkà-má-leè-mójú kúrò. Ìlò èdè inú iwé yìí fihàn pé Ọ̀kédìjì gbọ̀ èdè, ó sì mọ̀ èdè ló.

Ìlò orin

Orin àlò onítàn ní Òkédìjì fi bèrè eré yìí, ohun náà lo tún fi parí rẹ̀. Orin tí àwọn osiṣé n kọ gégé bí orin egbé wọn ni. ‘Èrò tí n rOjéjé’ orin ikáanu ni. Orin yìí sì n fi irejé tó n wáyé láàrin àwọn agbanisíṣé tó dúró fún arénijé àti òṣiṣé to dúró fún m̀kúnnú hàn. Orin yìí fi ipò tí àwọn òṣiṣé wà àti ohun tí wọn n la kojá hàn. Orin àlò onítàn yìí tí ará àlò kan jáde ni. Ìyá ọmọ́ tí ó n kọ orin ikáanu yi lo sí oja ní ojò kan, ó fi eyin tí ọmọ́ rẹ́ yòò jẹ́ sílẹ̀ fún un. Nígbà tí àkókò àti jeun tó dípo kí orogún fún ọmọ́ lẹ́yìn, ọmọ́ tirẹ̀ ló fún lẹ́yìn, ó sí gbé ewùrà tó kan gógó fún ọmọ́ yìí, ni ọmọ́ bá bọ́ síta ló bá n kọrin. Bí a bá wo itàn yìí ni àwòfin, àwọn ijòyè ilú ni orogún, ti wọn fi ẹ̀tọ́ (eyin) àwọn òṣiṣé dún wọn. Àrokò ni ò̀nkòwé fi orin yìí pa.

Ìlò òwe

Ò̀nkòwé ló àwọn orisirisi òwe nínú eré onítàn *Réré Rún*. Owe Yorùbá sodo sínu eré onítàn *Réré Rún* ni. Ò̀nkòwé lo àwọn owe yìí lópòlópò ìgbà nínú ìwé yìí gégé bí a ṣe n lo òwe ní ilẹ̀ Yorùbá. O lé ṣe aláábapádé àwọn òwe yìí ni ojú ewé 25, 26, 27, 13, 25, 29, 30, 31, 34, 38, 39, 40, 59, 83, 84,109 abbl. Ó tún lo òwe ìgbàlódé. Ìṣẹ̀lẹ̀ ìgbàlódé ló bí wọn, àpẹ̀rẹ̀:

‘Eni okò gbá nídìi kọ ni yòò mú nòmbà. (o.i. 30)

Ní ìgbà tí orí Láwúwo ti dàrú tán ti ó bèrè ṣí ní si òwe pa, a rí eléyìí ní ipín kẹ̀sàn-án àti ikẹ̀wáà. Àpẹ̀rẹ̀:

...eni tí a bá fi orí rẹ́ fọ́ àgbọ̀n;

Otalénirínwó èrìgì ni yíó forímúlẹ̀ láìyọ. (o.i. 83)

Eni tó bá forítì í tí tí de òpin,

Àfàimọ́ ni kò fi ní di aláárù. (o.i.93)

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Nínú idánilẹ̀kọ́ yìí, a ti ṣe itupalẹ̀ lámèétọ́ lórí eré onítàn *Efúnṣetán Aníwúra* àti *Réré Rún*. A jíròrò lórí ibùdó itàn, àhunpò itàn, ifiwàwèdà, kókó ọ̀rọ́ àti ilò èdè gégé bi àwọn ò̀nkòwé ṣe ló wọn nínú eré náà.

6.0. Isẹ̀ Àmúrelé

1. Ṣe àlàyé lórí isowólo-èdè Ìṣòlá nínú ìwé eré onítàn *Efúnṣetán Aníwúra*
2. Jíròrò lórí ilò òwe nínú eré-onítàn *Réré Rún*.
3. Ṣe àgbéyèwò ilò orin nínú ìwé eré onítàn *Réré Rún*
4. Jíròrò lórí ọ̀nà tí Ìṣòlá gbà lo ifiwàwèdà nínú *Efúnṣetán Aníwúra*.
5. Ṣàlàyé àwọn kókó-ọ̀rọ́ tí ò̀nkòwé m̀enu bà nínú *Efúnṣetán Aníwúra*

7.0. Àwọn ìwé ìtókasi fún kíkà

- Adébòwálé, O (1999). *Ogbón Ònkowé Alátinúdá*. Lagos: The Capstone Publications.
- Ìṣòlá, A. (1970). *Efúnṣetán Aníwúrà. Ìyálóde Ìbàdàn*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Ìṣòlá, A. (1981). 'Modern Yorùbá Drama'. In Ogunbiyi, Y. (ed). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.
- Ìṣòlá A. ( ) *Efúnróyè Tinúubu*
- Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.
- Ògúndèjì, P. A. (2001). *Eré Oníṣe Yorùbá*. Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdà-Èdè, Lítirésọ̀ àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.
- Ògúndèjì, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan*
- Ògúnsínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.
- Okédìjì, O. (1973). *Réré Rún*. Ìbàdàn: Oníḃonòjé Press and Book Industries (Nig.) Ltd.

Ìpin karún-ún- Àgbéyèwò eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*

Àkóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánilékòó
- 4.1. Àgbéyèwò eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé Síṣe
- 7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilékòó yìí, eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà* ni a ó gbéyèwò láti ṣe átupalè eré onítàn Yorùbá tí ó jẹ afèdásẹfẹ. A ó gbiyànjú láti tẹpele mó àwọn èròjà bíi àhunpò itàn, ifiwàwèdà, ibùdó itàn, kókó-òrò àti ilò èdè.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékòó yìí tán ní àkàyé, o ó le ṣàlàyé àwọn fónrán ere-onítàn *Alàgbà Jeremáyà* bíi ibùdó itàn, àhunpò itàn, ifiwàwèdà, kókó-òrò àti ilò èdè inú iwé nàà.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Ka eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà* kí o sì ṣe ṣàlàyé ifiwàwèdà nínú rẹ
- (ii) Sòrò sókí lóri ibáyemu eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*

4.0 Ìdánilékòó

4.1. Àgbéyèwò eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*

Ta ni Oyetúndé Awoyelé?

A bí Oyetúndé Awoyelé ni Agbo-ilé Alásà ni Òpópó Ìrémọ ni ilú Ilé-Ifẹ ni ọdún 1944. Ó lọ sí ilé ẹkọ Saint Peters Anglican School, Ìrémọ, Ilé Ifẹ nibi tí ó ti ka ẹkọ aláakòóbèrè. Ó tẹsíwájú láti lọ sí Adventist Modern School, Ilé-Ifẹ, léyín èyí ni ó lọ sí Adventist Grammar School, Ede. Ọdún 1965 ni ó ka iwé mewaá já. Ó lọ sí ilé ẹkọ àwọn olùkòni Adéyemí ni Òndó. Ó gba oyé olùkòni nínú imò Sáyénsi àti imò Ẹkọ ni Yunifásítí Ilé-Ifẹ ni ọdún 1973. Ó tún gba oyé imò ijínlẹ keji nínú imò Ìṣàkóso àti ètò Ẹkọ (Educational Administration and Planning) ní Yunifásítí ti ilú Benin ní ọdún 1988.

Ó bere isẹ olùkọ àgbà ní ilé-ẹkọ àwọn olùkòni àgbà ti Ìpínlẹ Ògùn ní ọdún 1979. Gbogbo ibi tí ó ti ṣiṣe ni ó ti ṣe gudugudu méje àti yààya méfà láti gbé àṣàYorùbá lárugẹ nínú rẹkòòdù, eré orí

itàgé, ewi àti eré-onítàn kíkọ. Ni ọdún 1987 ni Egbé Akékòò Ìjìnlẹ̀ Èdè fi oyè Gbásàga dá a lólá torí akitiyan rẹ̀ nínú èkọ̀ èdè Yorùbá.

Ibùdó itàn Alàgbà Jeremáyà

Ibùdó itàn tí ònkòwé lò pò díẹ̀ bíi ilé alàgbà Jeremáyà, ilé isìn, ilé awo, ilé Gébúreli, àmọ̀ ilé alàgbà Jeremáyà ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ isèlẹ̀ inú iwé itàn àròsọ̀ afẹ́dásẹ̀fẹ̀ yìí ti wáyé.

Àhunpọ̀ itàn

Ọ̀nà mèta ni Awóyelé pín àhunpọ̀ itàn yìí sí, ìbèrẹ̀, ààrin àti ọ̀pin, ipín mọ̀kànlá ló wà nínú itàn nàà, ipín kín-in-ní si ipín kéjì ni ìbèrẹ̀ àhunpọ̀ itàn yìí, ipín kẹta sí ikẹsán ni ààrin àhunpọ̀ itàn yìí, nígbà tí ipín ikẹwáá sí ikọ̀kànlá jẹ̀ ọ̀pin àhunpọ̀ itàn yìí.

Ìbèrẹ̀ àhunpọ̀ itàn

Ipín kinní ni a tí rí ọ̀ye wí pe wòlìí ni Alàgbà Jeremáyà. Alàgbà àti iyàwó rẹ̀ àti iyàwó ọ̀mọ̀ rẹ̀ Ọ̀lábí sí n gbàdúra ọ̀wúrò. Ọ̀jìjì la rí Gébúreli àti iyàwó rẹ̀ Rúútu tí wọn n lé ara wọn wólé Alàgbà lóri ọ̀rò owó ọ̀bẹ̀, èyí ló mú idádúró kànná bá àdúra idílé Alàgbà. A tún ri Ifáyemí tí ó rìn sí àsikò tí ó sì bá wọn pána ijà yìí nígbà tí ó jẹ́rì síi pe wọn kò tíi gbowó osù. Ọ̀rò àifokàn sí èkọ̀ ọ̀mọ̀ Ifáyemí ló bá wá sí ọ̀dò Alàgbà kí ó tó gbọ̀ nípa Mánkéli ọ̀mọ̀ alàgbà tí o tí ló silúú Ọ̀yìnbo láti tèsíwájú nínú èkọ̀ rẹ̀, Mánkéli fi aya sílẹ̀, ọ̀dún mèta, àlọ̀ ni wọn rí wọn kò rí àbò. Alàgbà Jeremáyà gba Ifáyemí ní imòràn pe kí ó fi ọ̀mọ̀ senù èkòsẹ̀. Ó fi ọ̀mọ̀ rẹ̀ Ọ̀jọ̀ senù èkòsẹ̀ wòlìí. A rí Ọ̀jọ̀ tí ó n kòsẹ̀ wòlìí lódò Alàgbà Jeremáyà, ó n kọ̀ àkòsóri Bíbélì.

Ààrin àhunpọ̀-itàn

Ìran kẹta ni a ti ri wí pé ará Rákeli iyàwó Alàgbà kò yá, àisàn nàà pò gidi. Ilé iwòsàn ní ó padà gba Rákeli nítẹ̀. Ní ìrán kẹrin ni a ti rí ọ̀ye ohun tí Alàgbà fẹ̀ dán wò pẹ̀lú iyàwó ọ̀mọ̀ rẹ̀. Níbi ni igbénìlọ̀kanrò ti bèrẹ̀ tóri pe yíyókélẹ̀ ni Alàgbà Jeremáyà yó wọ̀ yàrá iyàwó ọ̀mọ̀ rẹ̀ tí ó sì fi ọ̀wọ̀ tọ̀ Bísí nídíí dínjí tí ó wà. Èrù ba Bísí sùgbọ̀n Alàgbà fi esè Bíbélì kan yọ̀ ara rẹ̀ ‘Èmi ni má sẹ̀ bèrù’. Ó ni àkókò àdúra ti tó. A ri Ọ̀jọ̀, Bísí àti Alàgbà Jeremáyà ti wọn n gbàdúra idákéjẹ̀ sùgbọ̀n tó jẹ̀ pé ewà ara Bísí ní Alàgbà yajú tí ó n wo tí ó sì fí ọ̀wọ̀ gbárimú. Igbé lẹ̀ gbàdúra kò kúrò lẹnu rẹ̀. Níbi ni Alàgbà ti ri ìrán èké fún Bísí pé kò gbòdò dá sún lálẹ̀ ọ̀jọ̀ nàà. Gbegeḡe gbina, Alàgbà bá Bísí sere ife mójú ni. Ìrán karún-un ni Ifáyemí ti wá be ọ̀mọ̀ rẹ̀ wò, ó ba Alàgbà tí n sín, ó sì kí i sùgbọ̀n kíkí yìí gbòdì lára Alàgbà, bakan nàà ní ọ̀rò akòsori tí Ọ̀jọ̀ n kà tí baba rẹ̀ pé ní ọ̀gèdè èsìn gba ọ̀nà ọ̀dì lára alàgbà. Àsírí ohun tí Alàgbà sẹ̀ ní ikòkò tú síta ni idán kẹfà nígbà tí Bísí sọ̀ fún un wí pé ọ̀un ti fẹ́ra kù. Àkókò yì gán an ni ọ̀mọ̀ alàgbà kọ̀ iwé wí pe ọ̀un ti sẹ́tán láti darí wá sí ilé. Ni ipín keje ni Alàgbà ti tọ̀ àwọn aláwo ló láti ló wá ọ̀nà àbáyọ̀. Gbogbo ilú tí gbọ̀ nípa ohun tí Alàgbà sẹ̀ ti ilé fi jóná, koda Rákeli iyàwó rẹ̀ tí ó sẹ́sẹ̀ ti ilé iwòsàn dé ni etí òhun ti kún. Alàgbà lo agbára ọ̀ògún láti ra Rákeli níyè nígbà tí onítoun ni ọ̀un lọ̀ sí ọ̀dò àwọn ọ̀bí ọ̀un. Ní idán kejo ni Sàbitiyú iyá onígari ti fi Alàgbà Jeremáyà sẹ̀ eleyà nígbà tí ó sin gbésè owó ti

Alàgbà jẹ ẹ, ó fi ọ̀rọ̀ oyún Bísí bú Alàgbà. Alàgbà ló àṣẹ̀ fún Sàbitiyù pé kí ó wọ̀gbọ̀ lẹ́yín tí ó ti rá a náyè pẹ̀lú oògùn.

Ìpárí Àhúnpò itàn

Ní ipín kẹwáá sí ikokánlá ni àsíri iwà ibàjé tí Alàgbà hù ti tú síta. Ọjọ́ tí Ọ̀jò n wúye wòlìí kẹkeré ohun náà ní iyàwó Alàgbà n dúpe isegun lóri àisàn, be ní Ìfáyemí n se ayepe pé ó darapò mó agbo igbàgbó. Ibi isin yi ní won wà tí wòlìí Mòṣe n wáàsù lówọ ní won ṣàdédé gbó pé omo Alàgbà ti ilú Òyìnbó de. Alàgbà fa iwo aṣe yo láti lò ó sùgbón Gébureli gbà á mò ọ̀n lówọ, èyí ta ko ikilò àwon awo, Alàgbà bá ya wèrè, wòlìí gbíyájú láti gbádúra fún un sùgbón ẹpa kò bóró mó, ó subúlulẹ̀ ó sì kú.

Koko-oro

Kókó-òrò méta tó se patàki jú ni a fẹ̀ gbé yèwò nínú abala yi:

Àini igbekẹlẹ̀ nínú Olórún

Àini igbekẹlẹ̀ nínú Olórún ló mú Alàgbà sá to àwon aláwo lẹ́ láti se oògùn. Ìfèdàsèfè hànde níbí nítorí pé ètè lásán ní Alàgbà fi n sọ nípa Olórún. Ojoojúmọ̀ ni Alàgbà n pariwo bí agbára Olórún ti tóbi tó fún àwon èniyan, àmọ̀ ọ̀n fúnrarẹ̀ kò nígbàgbó nínú ohun tí ó n sọ.

Iwà idójúti

Bákan náà ni ònkòwé tún ménu ba iwà èé́rì tí ó kún ọ̀wọ̀ àwon iransé Olórún kan lówùjọ. Bí àpẹ̀rẹ, Alàgbà tí ó n bú ẹnu àtẹ̀ lu àgbèrè síṣe ló lẹ́ bá iyàwó omo rẹ̀ sàgbèrè títi ti iye fi lóyún, àléébù iwà ni èyí. Ìfèdàsèfè miiṣà tún jẹ yo nígbà tí Alàgbà tó n bú ẹnu àtẹ̀ lu oògùn tún n tójú bọ ilé aláwo nítorí pé ó fẹ̀ bo èṣe rẹ̀ mólẹ̀. Iwà idójúti ní ó jẹ fún Alàgbà Jeremáyà nínú sọ̀sì nígbà tí omo rẹ̀ dé láti ilú Òyìnbó tí inú gbogbo ijo n dùn tí ó sì jẹ ibanújẹ fún Alàgbà nítorí aṣemáse tí ó se, eléyí ló mú Alàgbà dọgbón sí ọ̀rọ̀ ara rẹ̀ tí àsíri rẹ̀ sì tú.

Ojú kòkòrò

Ojú kòkòrò jẹ ọ̀kan lára iwà tí bíbẹ̀lì tí Alàgbà n gbé kiri bu ẹnu àtẹ̀ lù. Ìwé mímọ̀ kọ wa pé iwọ̀ kò gbọ̀dọ̀ sojú kòkòrò sí aya omonikéji re, sùgbón Alàgbà Jeremáyà se ojú kòkòrò sí iyàwó omo rẹ̀ Bísí ó sì fún un lóyún. Síṣe ohun tó lòdì sí ohun tí a n sọ àti iwà àgàbàgebè ló ti Alàgbà Jeremáyà dé ojú ikú.

Ìfiwàwédà

Alàgbà Jeremáyà

Alàgbà Jeremáyà ní olú-ẹdà itàn, ònkòwé se àfihàn rẹ̀ gégé bí ọ̀jísẹ̀ Olórún, wòlìí, ọ̀ sì tún jẹ adarí ijo, àmọ̀ elétàn àti alágabàgebè ni. Ojúkòkòrò tí ó se sí iyàwó omo rẹ̀ nígbà tí ó lo ètàn isẹ̀ èké láti wólẹ̀ to Bísí, iyàwo omo rẹ̀ nígbà tí aya rẹ̀ Rákẹ̀lì dùbúlẹ̀ àisàn ní ilé iwòsàn. Alàgbà

Jeremáyà hu iwà ìbàjé nígbà tí ó fún iyàwó ọmọ rẹ lóyún. Ó gba ilé aláwo lọ láti le bo àsírí rẹ mólẹ̀ sùgbọ̀n àkàrà tú sí epo nígbà ti Mánkẹ̀lì ọmọ rẹ̀ tí ilú Òyìnbó de. Ó ya wèrè, ó sì kú ikú èsìn, àwọn aláwo tó fún ní agbára ní wọn padà wá sínku ẹ̀ni ti gbogbo ayé mọ si iránṣe Ọlórún.

Rákẹ̀lì

Ìyàwó alàgbà Jeremáyà ni, òun sì ni iyá Mánkẹ̀lì. Ó jẹ iyá ijo, ọmọ lẹyín Kristi ni pẹ̀lú. Àkókò tí ó ṣe àìsàn ni Alàgbà dógbọ̀n bá iyàwó ọmọ rẹ̀ sùn. Òun ni Alàgbà kókọ dán oògún wò lára rẹ̀ nígbà tí ó ra á niye pé ki ó má le ránti ọ̀rọ̀ oyún Bísí mọ.

Gébúrelì

Gébúrelì jẹ ọkan lára àwọn ọmọ ijo Alàgbà Jeremáyà. Òun ni iyàwó rẹ̀ lé wólé Alàgbà nígbà tí kò fún un lówó ọ̀bẹ̀. Òun náà ní ó gba iwo àṣẹ lówó Alàgbà Jeremáyà nígbà tí ó fẹ̀ ló àṣẹ yíí láti pa Mánkẹ̀lì.

Rúútù

Ìyàwó Gébúrelì ni obìnrin yíí. Ònkòwé ló ó gégé bi atúnílásíri obìnrin. Ó n le ọkọ rẹ̀ ká nítorí kò fún-un ní owó ọ̀bẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ọkọ ti só fún un pé àwọn kò tii gbowó oṣù. Agánigàn obìnrin ni.

Mánkẹ̀lì

Ọmọbíbí inú Alàgbà Jeremáyà ni. Òun ló lọ sí ilú Òyìnbó lọ káwé tí ó si fi Ọlábísí iyàwó rẹ̀ sílẹ̀ lódò àwọn ọ̀bí rẹ̀. Bàbá rẹ̀ húwà agbèrè pẹ̀lú iyàwó rẹ̀ ó si di oyún, èyí ló jẹ kí Alàgbà Jeremáyà pinnu láti pa Mánkẹ̀lì nígbà tí ó ri iwé rẹ̀ gbá wí pé òun ti setán ati padà wá sílẹ̀. Orí rẹ̀ kò gba àbòde, bí ó ti n bọ, inú ilé ijósìn ló lọ bá àwọn ọ̀bí rẹ̀ tóri ojo náà ní idúpẹ̀ iyá rẹ̀ ní sọ̀sò lóri isẹgun àìsàn

Sabítíyú

Orúkọ rẹ̀ fi hàn pé ẹ̀lẹ̀sìn mùsùlùmi níí ṣe, òun ni Jeremáyà lo àṣẹ fún, pe kí ó wọgbó lọ bíi rámi rami. Aláyojúràn ẹ̀dá ni, òun ló jẹ kí ó tẹri gba oun ti kì í ṣe tirẹ̀.

Ifáyẹ̀mí

Ẹ̀lẹ̀sìn ibílẹ̀ ní láti ipílẹ̀ wá, ọ̀rẹ̀ Alàgbà Jeremáyà ni, ọ̀rọ̀ ọmọ rẹ̀ ní ó gbé e dé ọ̀dò Alàgbà. Alàgbà Jeremáyà gbà á nímòrán pé kí ó jẹ ki Ojó kó ẹ̀kọ̀ wòlìí lódò òun. Ẹ̀ni tí ó n finú tán ẹ̀nikẹ̀jì ni. Bákan náà ni kò gbe ẹ̀sìn rù rárá. Ó nífẹ̀ẹ̀ tẹ̀rútomọ.

Ìlò ẹ̀dè

Oríṣíríṣi ni ọ̀nà ẹ̀dè tí ònkòwé ló nínú eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà* eléyíí tí o búyí kún itàn náà. Ọ̀nà ẹ̀dè méjì peré ni a ó mẹnụ bá níbi, o le lọ wo àpẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀nà ẹ̀dè yòókù pẹ̀lú imọ̀ tí ó ti ní nípa ọ̀nà ẹ̀dè.

Àyálò ọ̀rọ̀/èdè

Ònkòwé yìí ẹ̀ ̀àmúlò èdè Gẹ̀ẹ̀sì tí ó yá wọ̀ inú èdè Yorùbá. Bàbá Ìsòbò ló fì èdè Gẹ̀ẹ̀sì kí Mánkẹ̀ẹ̀lì nígbà tó darí de láti ilú Òyìnbó:

Welcome good boy

How are you – Mánkẹ̀ẹ̀lì dáhùn pé oun o fine (o.i 86)

Kíló happen dadi(o.i.87)

O God, o Olúwa (o.i. 91)

What's all these Ẹ̀ ̀nńkan tí mo wáa bá ni Nigeria niyí? Well, e jé kí n lo se arrangement fún burial (o.i. 92).

5.0. Ìsọ̀nísókí

Nínú idánilékòọ̀ yìí, a ti ẹ̀ ̀itupalẹ̀ lámèétó lórí eré *Alàgbà Jeremáyà* afédásẹ̀fẹ̀. A jíròrò lórí ibùdó itàn, àhunpọ̀-itàn, ifiwàwédà, kókó-ọ̀rọ̀ àti ilò èdè gégé bi ònkòwé ẹ̀ ̀lò wọ̀n nínú eré náà.

6.0. Isẹ̀ Sísẹ̀

1. Àwọ̀n ọ̀nà wo ni ifédásẹ̀fẹ̀ gbà jé jáde nínú *Alàgbà Jeremáyà*?
2. Jíròrò lórí àhunpọ̀ itàn eré-onítàn *Alàgbà Jeremáyà*.
3. Sàlàyé kókó ọ̀rọ̀ tí *Alàgbà Jeremáyà* dá lé

7.0. Àwọ̀n iwé itókasi fún kika

Awóyalé, O. (1983). *Alàgbà Jeremáyà*. Ibadan: Oníbọ̀noje & Book Industries (Nig.) Ltd.

Ògúnbíyì, Y. (1981). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine.

Ògúndẹ̀jì, P. A. (2001). *Eré Oníṣe Yorùbá*. Nínú Àjàyí, B. (Olóòtú) (2001). *Èkọ̀ Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdà-Èdè, Lítírésọ̀ àti Àsà*. Department of Linguistics and Nigerian Languages, Univeristy of Ilorin, Ilorin.

Ògúndẹ̀jì, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature, External ro Studies Programme*, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan

Ògúnşínà, J. A. (1976). *The Development of the Yorùbá Novel*. Ibadan: Gofaamint Press.

MÓDÙ KĘTA

Módùlù kẹta-**Ìfáàrà sí ìtàn àròṣọ Yorùbá I**

Ìpín kín-ín-ní - Ìfáàrà sí ìtàn àròṣọ Yorùbá

Ìpín keji - Ìgbénde àti idàgbàsóke ìtàn àròṣọ Yorùbá

Ìpín kẹta - Ìpínsísòrí ìtàn àròṣọ Yorùbá

Ìpín kẹrin – Àfikóra itúpalẹ̀ ìtàn àròṣọ: Àgbéyẹ̀wò ìtàn àròṣọ *Ògbójú Ode Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*

Ìpín karùn-ún- Àfikóra itúpalẹ̀ ìtàn àròṣọ Àgbéyẹ̀wò ìtàn àròṣọ *Ó Le Kú*

Ìpín Kínní - Ìfáàrà sí ìtàn àròṣọ Yorùbá

Àkóónú

1.0. Ìfáàrà

2.0. Èròngbà

3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4.0. Idánilékò

4.1. Ohun tí ìtàn àròṣọ Yorùbá jẹ

4.2. Ojúwọ̀yẹ̀ àwọn onímò nípa ìtàn àròṣọ Yorùbá

4.3. Òfin tí ó de kíkò ìtàn àròṣọ ọ̀lórò geere àti àbùdá rẹ̀

4.4. Àwọn èyà ìtàn àròṣọ Yorùbá

4.5. Asòtàn àti ọ̀gbón ìsòtàn nínú ìtàn àròṣọ Yorùbá

5.0. Ìṣonísókí

6.0. Isẹ̀ àmùrelé

7.0. Àwọn ìwé itókasi fún kíkà

1.0. **Ìfáàrà**

Nínú idánilékò yíi ohun tí yòò jẹ wá lógún ni àlàyé lórí ohun tí ìtàn àròṣọ Yorùbá jẹ. Á ó ẹ̀ àlàyé lórí ohun tí ìtàn àròṣọ túmọ̀ sí. Bákán nàà ni a o tún ẹ̀ àgbéyẹ̀wò oríkì tí àwọn onímò ìṣaájú fún ìtàn àròṣọ Yorùbá. Gégé bí a ti ẹ̀ àlàyé ẹ̀ ṣaájú, ìtàn àròṣọ ni yòò jẹ wá lógún jùlọ̀ nínú kòòsi yíi. A ó sòrò lórí; àbùdá ìtàn Yorùbá. A ó ẹ̀ àyẹ̀wo ohun tí a lè ri ti a fi lè pé àkòsilẹ̀ kan ni ìtàn àròṣọ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. A ó ẹ̀ àlàyé lórí àwọn èyà tàbí orisi ìtàn àròṣọ Yorùbá tí ó wà láwùjọ̀. A ó ẹ̀ àfihàn èyà meta tó wópò ni àwùjọ̀ Yorùbá àwọn ni, Ìtàn àròṣọ kúkúru (Short story), Ìtàn àròṣọ alábódé (Novellette) ìtàn àròṣọ gian-an (Novel). A ó sì ní òye kíkún lórí ọ̀gbón ìsòtàn tí a máa ń ẹ̀ àmúlò nínú ìtàn àròṣọ Yorùbá.

2.0. **Èròngbà àti Àfojúsùn**

Léyin tí o bá ka idánilékò yíi ní àkàyé, o ó ti lè ẹ̀ àlàyé kíkún lórí nńkan wònyí: ohun tí ìtàn àròṣọ Yorùbá jẹ. Wá a sì tún le jíròrò lórí oríkì tí àwọn onímò ìṣaájú fún ìtàn àròṣọ Yorùbá. . O ó lè ní imò kíkún lórí àkòsilẹ̀ tí á ń pé ní ìtàn àròṣọ. O ó sì tún le ẹ̀ àlàyé lórí àbùdá tí ó jẹ àdámò fún àkòsilẹ̀ tí a ń pé ni ìtàn àròṣọ Yorùbá. Wá á tún le jíròrò lórí àwọn èyà ìtàn àròṣọ Yorùbá tó wà. Léyíi yòò ràn ó lówó láti ní imò kíkún lórí ohun ti ìtàn àròṣọ Yorùbá kòkọ̀kan dúró fún. Bákán nàà ni ó ni òye kíkún lórí ọ̀nà tí a lè pín ìtàn àròṣọ Yorùbá sí.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Ṣàlàyé ṣókí ohun tí o mò nípa itàn àròṣo Yorùbá
- (ii) Ònà mélòò ni a lè pín itàn àròṣo Yorùbá sí?

4.0 Ìdánìlẹ̀kọ̀

Ìsòrí meta tí a pín lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá sí. Ohun tí itàn àròṣo Yorùbá jẹ. Itàn àròṣo, àti eré-onítàn. Itàn àròṣo Yorùbá ní ẹ̀ka lítírẹ̀ṣò tí o jẹ itàn gígún, tí ó jẹ àtínúdá, tí a fi ọ̀rọ̀ geere gbé kalẹ̀. Itàn àròṣo a máa jẹ mọ ihùwàsí ẹ̀dá sí ẹ̀dá, èrò ọ̀kan wọn àti ohun tí wọn n ẹ̀. A máa ní ẹ̀hún itàn nínú. Iṣẹ̀lẹ̀ oríṣíríṣí a máa kún inú rẹ̀ dẹnu. Àjẹ̀jì ní itàn àròṣo jẹ lánwújọ̀ Yorùbá, torí pé láti ìbèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀ ní ewi àti eré-oníṣe tí wà nínú àṣà Yorùbá, imọ̀ mọ̀-òṅ-kọ̀, mọ̀-òṅ —kà ló bí lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ tó jẹ orísún fún itàn àròṣo. Àwọn Òyínbó aláwọ̀ fúnfún ní wọn kọ̀kọ̀ bẹ̀rẹ̀ kíkọ̀ itàn àròṣo kí ó tó wa dé àwùjọ̀ Yorùbá. Ni ọ̀de òni, ọ̀rọ̀ lórí, èrò àwọn ènìyàn, iríṣí àwọn ènìyàn, itàkora àṣà láarin ẹ̀dá sí ẹ̀dá ni àwùjọ̀ ni itàn àròṣo àpilẹ̀kọ̀ dá lé lórí. Bákan náà ní ọ̀rọ̀ nípa ààbò, ọ̀ràn dídá àti iṣẹ̀ ọ̀tẹ̀lẹ̀múyẹ̀ náà máa n jẹ yọ̀ nínú itàn àròṣo. Èyí já sí pé àwọn iṣẹ̀lẹ̀ abáyẹ̀mu àti iṣẹ̀lẹ̀ ojoojúmọ̀ tó n ṣẹ̀lẹ̀ láyíkà wa ló máa n farahàn nínú itàn àròṣo Yorùbá.

4.1. Ojúwòye àwọn onímọ̀ nípa ohun tí itàn àròṣo jẹ

Oríṣíríṣí oríkì ni àwọn onímọ̀ tí fún itàn àròṣo. Ògúnsínà(1992) ṣàpẹ̀júwe itàn àròṣo báyií:

Itàn àròṣo jẹ itàn tí a gbé kalẹ̀ lónà àrà ọ̀tò, tí ó sì gùn ni iye kan. Ó ni ibùdó itàn, ẹ̀ni itàn tí a ṣẹ̀dá àti ifiwàwẹ̀dá èyí tí ònkòwé finú ro nínú ọ̀ye àti ìrònú ọ̀kàn tirẹ̀.

Adẹ̀bòwálé (1999:75) náà ṣàlàyé ohun tí itàn àròṣo àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá jẹ nígbà tó sọ àsoyán pé :

Itàn tí ònkòwé fi inú rò tí ó sì kọ̀ sílẹ̀ fún igbádùn àwọn ònkàwé rẹ̀. Itàn àròṣo máa n dále iṣẹ̀lẹ̀ tó lè ṣẹ̀lẹ̀ lójú ayé ṣùgbọ̀n tí ònkòwé yóò pa láró kí ó tó kọ̀ ọ̀ sílẹ̀. Ònkòwé lè finú ro itàn àròṣo tí yóò ṣe àfihàn àwòrán iṣẹ̀lẹ̀ ojútáyé tó lè mú kí ònkòwé túbò ronú jínlẹ̀ nípa irírí ẹ̀dá àti igbé ayé ẹ̀dá lápapọ̀.

Nínú àlàyé àwọn onímọ̀ tí a mẹnù bà lókè yií, ó hàn wí pé itàn àròṣo jẹ itàn àtínúdá tí ó si jẹ mọ iṣẹ̀lẹ̀ tó le ṣẹ̀lẹ̀, tó n ṣẹ̀lẹ̀ lówọ̀ lówọ̀ tàbí tí yóò ṣẹ̀lẹ̀. Ogbón inu àti èdè tó jinlẹ̀ ní ònkòwé yóò fi gbé e kalẹ̀ lónà tó jónilóju tó sì kóni lẹ̀kọ̀. Léyìn tí a ti mọ̀ àwọn òfin to de kíkọ̀ itàn àròṣo, ohun tí ó ṣe pàtàkì láti tún mọ̀ ni pé àwọn àbùdá kàn wà tí a lè fi dá itàn àròṣo mọ̀. Mèfà ní a ṣe àfàyo rẹ̀ nínú iṣẹ̀ yií:

- i. Itàn àròṣo gbòdò jẹ àkọ̀sílẹ̀
- ii. Itàn àròṣo máa n ní olúwa
- iii. Itàn àròṣo jẹ mọ̀ kíkọ̀ àti kíkà
- iv. Itàn àròṣo gbòdò jẹ àtínúdá
- v. Itàn àròṣo gbòdò gún
- vii. itàn àròṣo máa n gbòdò jẹ mọ̀ iṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀

4.3. Ofin káráyè tí ó de kíkọ ìtàn àròsọ ọlórọ̀ geere

A ti sọ saájú pé ìtàn àròsọ ọlórọ̀ geere bá awọn Gẹ̀ẹ̀sì gòkè odò wọ àwùjọ Yorùbá ni. Àwọn Gẹ̀ẹ̀sì ló ní ìtàn àròsọ láti ibèrè pèpè, àjèjì ló jẹ ni àwùjọ Yorùbá, ó ní òfin tí àwọn aláwọ̀ funfun gbé kalẹ̀ kí á to le pe àkòsílẹ̀ kan ní ìtàn àròsọ àwọn fin kárá ayé tó de kíkọ ìtàn àròsọ niwọ̀nyí:

- i. Ìtàn àròsọ gbódò jẹ àkòsílẹ̀
- ii. Ìtàn àròsọ gbódò jẹ ọ̀rọ̀ geere, ọ̀rọ̀ geere ni a gbódò fi gbé e kalẹ̀ láti ibèrè dópín
- iii. Ìtàn àròsọ gbódò jẹ abáyému
- iv. Ìtàn àròsọ gbódò gùn diẹ̀ ó yẹ kí o ní tó ọ̀rọ̀ 50,000 sí (70,000) nínú
- v. Ìtàn àròsọ gbódò le sàpèjúwe èdà ìtàn fíníní fíníní nípa síso ìrísí, ísèsí, àti ihùwàsí èdà ìtàn nàà, ti a oò fi le lé máa fojú inú rí èdà ìtàn nàà.

Ó yẹ kí a sọ àsoyán ọ̀rọ̀ pé kì í ẹ̀ gbogbo òfin kárá ayé tó de ìtàn àròsọ ló bá àgbékalẹ̀ ìtàn àròsọ Yorùbá mu. Bí àpẹ̀rẹ̀, òfin àkókó tó sọ pé ọ̀rọ̀ geere ni a gbódò fi kọ ìtàn àròsọ ko wọlé. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìtàn àròsọ Yorùbá ló máa n sàmúlò èròjà ewi alohùn bí orin, ẹ̀sẹ̀ Ifá, oríkì àti bẹ̀e bẹ̀e lọ láti wa kókó ọ̀rọ̀ tí wọn n sọ gúnlẹ̀ nínú ìtàn àròsọ wọn. Nígba miíràn gan-an, ònkòwé ìtàn àròsọ Yorùbá máa n sèdà ewi àpilẹ̀kọ̀ tí ó bá kókó ọ̀rọ̀ rẹ̀ mú tí yòò sì kii bọ inú ìtàn àròsọ tó n kọ. Irúfẹ̀ ìtàn àròsọ bẹ̀e ni *Atótó Arére* tí Òkédijí kọ.

Bí a bá tún wo òfin kẹ̀rin tí ó sọ pé ònkòwé gbódò sàpèjúwe èdà-ìtàn fíníní fíníní, èyí nàà le má ẹ̀ réjí pèlú àwọn ìtàn àròsọ Yorùbá kan. Ní ọ̀pọ̀ igbà, Yorùbá ni ètè tí wọn n dá láti sàpèjúwe ẹ̀ni, wọn le kì èniyàn, nínú oríkì yíí, a oò ti mọ̀ ìrísí ẹ̀ni nàà. Bí Yorùbá bá kì èniyàn ní “òkùnrin kóròbótó bí ọ̀kà” a oò ti mọ̀ pé ẹ̀ni yẹ̀n kúrú, ó sì sanra. Bí wọn bá pé ẹ̀nikan ni Àdumáadán, èniyàn dúdú ni. Gbogbo ètè isàpèjúwe bí oríkì, àfiwé tààrà àti àfiwé elẹ̀lẹ̀ yíí ni ònkòwé le mulò láti sàpèjúwe èdà ìtàn rẹ̀ láifí ọ̀rọ̀ sòfò. Ohun tí a fẹ̀ fayọ̀ ni pé àwọn òfin káráyè yíí le bá àwùjọ kọ̀ọ̀kan yí bí o ti wáyé nínú àgbékalẹ̀ ìtàn àròsọ Yorùbá.

4.4. Àwọn èyà ìtàn àròkọ̀ Yorùbá

Ó yẹ kí a ménu bà á pé àwọn ìtàn àròkọ̀ kàn fara pé ìtàn àròsọ àmọ̀ wọn kì í ẹ̀ ìtàn àròsọ gan-an. Oríṣíríṣí ní àwọn ìtàn àròkọ̀ tó wà nínú èdè Yorùbá, gígún wọn ni a fí ẹ̀ òdiwọn wọ̀:

- i. Ìtàn àròkọ̀ kúkúró (Short story)
- ii. Ìtàn àròkọ̀ alábódé (Novellette)
- iii. Ìtàn àròsọ (Novel)

Ìtàn àròkọ̀ kúkúró (Short story)

Ìtàn àròsọ kúkúró kì í gùn púpọ̀ ju ohun tí ònkàwé le kà ní ijókò è̀ẹ̀kan soso lọ gégé bí orúkọ̀ rẹ̀. Àwọn èdà ìtàn inú rẹ̀ kì í pọ̀ bẹ̀e sì ni kókó ìtàn tàbí ohun tí ìtàn dá lé lóri kì í pọ̀ rára. Èhun ìtàn rẹ̀ kì í dojúró, isẹ̀lẹ̀ inú rẹ̀ a sì ma jẹ̀ mọ̀ abáyému tàbí èyí tí a fí èrò ijìnlẹ̀ ohun ojú inú gbé kalẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ìtàn kúkúró bẹ̀e ni ìtàn *ipò ketalá ni ipò rẹ̀* àti “*Ìkà ni Ìyá Bólá*” Táiwò Olúnladé kọ.

Ìtàn àròkọ̀ alábódé (Novellette)

Ìtàn àròkọ̀ alábódé gùn diẹ̀ ju ìtàn àròsọ kúkúró lọ sùgbón kò gùn tó ìtàn àròsọ gan-an tí ó jẹ̀ ojúlówọ̀. Àwọn èdà ìtàn inú rẹ̀ a máa pọ̀ jú ti ìtàn àròkọ̀ kúkúró lọ, ọ̀wọ̀ àwọn èdà ìtàn tó bá le mú ìtàn tèsíwájú níkan ni ònkòwé máá n lò. Àgbékalẹ̀ ìtàn inú rẹ̀ kì í dojúru rara, àkókò fún kíkà rẹ̀ a máa pọ̀ ju tí ìtàn àròsọ kúkúró lọ. Púpọ̀ nínú àwọn ìtàn àròkọ̀ tí ó wa saájú ìtàn àròsọ D.O.

Fágúnwà ló wà ni ọwọ̀ yíí. Àpeṣere irú wọn ni *Eni a sòrò tí* A.K. Ajísafé kọ, *ìtàn Bánwòó Ọmọ Ọrukàn* tí E.A Akíntàn kọ àti *Ogun Àwítélẹ̀* tí Adébáyò Fálétí kọ.

Ìtàn àròsọ (Novel)

Ìtàn àròsọ a máa gùn tó ọkẹ̀ méta-àbò ọrò (70,000), èyí ni òsùnwon tí àwon aláwò fúnfún fí n pe àkòsilẹ̀ kan ni itàn àròsọ tàbí pónbélé. Àhùnpo itàn àròsọ máa n gùn ju tí èyà itàn àròkọ yòókù lọ. Nínú itàn àròsọ, ònkòwé a máa ráyè ṣe àpẹjùwé àwon èdá itàn ju tí àwon itàn àròkọ yòókù lọ. Ònkòwé sì máa n fi ààyè gba àwon èdá itàn rẹ̀ láti máa dàgbà sókè bí itàn ṣe n tẹ̀sìwájú. Bákan náà ònkòwé n ṣe ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyẹ̀ àti iròyìn iṣẹ̀lẹ̀ dáradára, yòò sì máa lo onírúurú ogbón láti gbé itàn rẹ̀ ró gégé. Ní àwùjọ Yorùbá, àpeṣere àwon iwé itàn àròsọ ni *Lójọ Ọjòhun* láti ọwọ̀ Délànò, *Ìtàn Èmi Sẹ̀gilolá Eléyinjú Egé Elégbèrún Oko Lááyé* tí I.B. Thomas Kọ *Ọgbójú Ọde nínú Igbó Irúmọ̀lẹ̀* tí D.O. Fágúnwà kọ, *Ká Rin Ká Pọ̀* láti ọwọ̀ Ọládẹ̀jọ Okédijí àti *Ó Le Kú* láti ọwọ̀ Akínwúmí Iṣòlá. Àròsọ yíí kò jú tí àwon Gẹ̀ẹ̀sì lọ.

Ìpínsísọrì Itàn Àròsọ Yorùbá

Ọ̀nà márùn-ún ni a lè pín àwon Itàn àròsọ Yorùbá si, Itàn àròsọ Fágúnwà, itàn àròsọ onílàna itàn àròsọ adálérì itàn gidi, itàn àròsọ ajẹmáwùjọ àti itàn àròsọ ajẹmóràn-dídá.

Ìtàn àròsọ Fágúnwà

Ìtàn àròsọ Fágúnwà jẹ̀ mọ̀ àwon irírì mériiírì eléyí tí àwon iṣẹ̀lẹ̀ inú rẹ̀ a máa kún fún mériiírì, àwon iṣẹ̀lẹ̀-kò-wọ̀pọ̀ bí kí èniyàn, ẹ̀ranko, ọ̀kú, iwin, ẹyẹ̀ àti àwon èdá abàmi miiran jọ má ṣe pọ̀ tàbí gbé pọ̀, fẹ̀ ara wọn lókọ̀, láya, kí èdá ti ọ̀de ayé lọ sí àjúlẹ̀ ọ̀rún, iwin a máa ná ojà, ejò afàyàfà a si jọba nínú igbo. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwon iṣẹ̀lẹ̀ àti irírì tí kò jẹ̀ mọ̀ tí àwùjọ kò lè fojú rí lárùwọ̀ ló máa n ṣelẹ̀ níbẹ̀. Ibùdó kàyẹ̀fí a tún máa kún inu rẹ̀ dẹ̀nu, Ibùdó itàn le jẹ̀ inú igbó, abẹ̀ ilẹ̀, ojú ọ̀furufú, àjaalẹ̀, àjúlẹ̀ ọ̀rún, ọ̀kẹ̀, ihò àpáta tàbí inú ibú ọ̀kun. Fágúnwà náà ní ẹ̀ni àkókò tí ó kọ̀ irúfẹ̀ iwé kàyẹ̀fí yíí. Iwé máràarún tí ó kọ̀; *Ọgbójú Ọde Nínú Igbó Irúmọ̀lẹ̀* (1980), *Igbó Olódùmarè* (1999), *Ìrẹ̀ké Onibùdó* (1949), *Ìrìnkerindò Nínú Igbó Elégbèje*(1954) àti *Àdiítú Olódùmarè* (1961). Ifòròpàrokò àti isòtàn-pàrakò ilò ilàna àlọ onítàn àti àwòrán ojú inú òun idánilẹ̀kọ̀ tààrà jẹ̀ ara ètẹ̀ tí Fágúnwà fí máa n gbé itàn àròsọ rẹ̀ kalẹ̀.

Ìtàn àròsọ Onílàna Fágúnwà

Àwon ònkòwé tó wà lábẹ̀ isòrì yíí kàn ṣe àfarawé Fágúnwà ni, aláwòkòṣe ní wọn jẹ̀ nípa pé wọn ṣe àmúlò ilàna isowòkòtàn Fágúnwà. A le sọ wí pé jíjọ ni wọn jọ kò dàbi tí Fágúnwà gan-an. Àwon ònkòwé yíí fí Fágúnwà ṣe àwotà wọn ni, wọn sì sínjẹ̀ pẹ̀lú ilàna itàn mériiírì àti itàn alọ̀. Àwon ònkòwé tó wà lábẹ̀ isòrì yíí ni J.O Ọ̀gúndélé-Èjìgbèdè *Lónà Isálú Ọrun* àti *Ibú Olókun*; C.L Adeoye, *Èdá Ọmọ Oòduà*, Fátánmí, *Korimalẹ̀ Nínú Igbó Adimúlà* àti Owólabí; *Orí Adé Kí i Sùn ta*. Isòrì méta gbòògì ni Ọ̀gúnsínà (1992) pín àwon itàn àròsọ onílàna Fágúnwà sí. Isòrì kííní ni àwon itàn. onílàna Fágúnwà sí. Ònkòwé Fágúnwà nípa kíko itàn mériiírì. Lábẹ̀ isòrì yíí ni àwon ònkòwé tí wọn ṣe isálú ọ̀run wa. Isòrì kejì ni àwon ònkòwé tí wọn ṣe akápò itàn ojú ayé àti itàn mériiírì fún àgbékalẹ̀ itàn àròsọ wọn, *kúyẹ̀* tí Ọ̀dúnjọ kọ. Isòrì kẹta ní iṣẹ̀ àwon ònkòwé tó fí itàn iwàṣe, àti itàn isẹ̀nbáyẹ̀ ṣe itisẹ̀ fún ni *Eégún Alaré* tí Lárùwọ̀ Ogunniran kọ àti *Èdá Ọmọ Oòduà* tí C.L. Adeoye kọ.

Ìtàn àròsọ adálórì itàn gidi

Ìtàn àròsọ adálórì itàn gidi ni àwon iwé itàn àròsọ tí ó jẹ̀ wí pé itàn tí ó ti ṣelẹ̀ rí ní agbegbe kan tàbí òmiiran ni wọn máa ni dá lé lórì. Ònkòwé kọ ló ní itàn yíí fúnra rẹ̀, ó kàn pa itàn tí ó gbó láró ni, ó ti ṣe àfikún àti àyòkúrò kí ó tó gbé e jáde. Iwé itàn àròsọ ajẹmótàn gidi yíí a máa ṣe àfihàn àwon iṣẹ̀lẹ̀ tí ó ti ṣelẹ̀ ní àkókò kan pátó ní igbésí ayé àwon èdá ní àwùjọ ni. Àpeṣere àwon iwé àti

ònkòwé tó ẹ̀ ẹ̀ akitiyan lórí irú ẹ̀yà itàn àròsọ yíí ni *Aiyé D'aiye Oyinbo* àti *Lójó Ojòhun* láti ọ̀wọ̀ I. O. Délàno, àti *Omo Olókún Esin* láti ọ̀wọ̀ Fálétí.

Ìtàn àròsọ ajemóràn-dídá

Àwọn itàn àròsọ ajemóràn-dídá ni àwọn itàn àròsọ tó sọ nípa ọ̀ràn dídá àti ọ̀nà tí wọn ní gbà mú àwọn ọ̀daran láwùjọ. Àwọn iwé itàn àròsọ yíí a máa ẹ̀ itopínpin isẹ̀ àwọn ọ̀daran láwùjọ àti ọ̀nà tí àwọn ọ̀tẹ̀lẹ̀múyẹ̀ ní gbà láti fi dá wọn lẹ̀kun iwà ibàjẹ̀ láwùjọ. Àwọn àpẹ̀rẹ̀ iwé tó wà lábẹ̀ isòrí yíí ni *Àjà Ló Lerù*, *Àgbàlàgbà Akàn*, *Atótó Aréré*, *Ká Rìn Ká Pọ* láti ọ̀wọ̀ Oládejo Òkédijí: *Ta Ló Pa Omo Oba?*, *Owo Te Amòòkùnsikà*, *Alòsì Ológo*, *Owó Èjẹ*, *Ajà Tó N Lépa Ekùn*, *Agbákò Nile Tété*, *Ta Ló Gbìngi Oró* àti *Asenibánidàrò*, láti ọ̀wọ̀ Kólá Akintádé; *Ojó Burúkú* àti *Ágékù Ejò* láti ọ̀wọ̀ Bísí Adéngbìn.

Ìtàn àròsọ ajemọ̀ àwùjọ

Ìtàn àròsọ ajemọ̀ àwùjọ tábí adálórí itàn isẹ̀lẹ̀ ojoojúmọ̀ láwùjọ. Orísirísi àwọn isẹ̀lẹ̀ tí ó ẹ̀lẹ̀ ní àwujọ Yorùbá ni ojoojúmọ̀ ni àwọn itàn àròsọ yíí máa ní dále lórí kódà kò pọ̀ dandan kí isẹ̀lẹ̀ inú rẹ̀ tí ẹ̀lẹ̀ rí lóju ayé. Àwọn ònkòwé irúfẹ̀ iwé itàn àròsọ yíí a máa ẹ̀ sàmúlò kókó ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ mó isẹ̀lẹ̀ àwujọ Yorùbá bíi ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, isẹ̀lú, ifẹ̀, ọ̀rọ̀ okòwò àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Àpẹ̀rẹ̀ Itàn àròsọ ajemọ̀ àwùjọ lórí ọ̀rọ̀ ọ̀sẹ̀lú ni *Baba Rere*, *Orilawẹ̀ Adigún* tí Afólábi Olábíntán kọ, *Sàngbá Fọ* tí Kólá Akínládé kọ, àti *Ọ̀tẹ̀ Nibò* tí Olú Owólabí kọ. Àkíyèsí ohun tí ó kù diẹ̀ tábí tí ó yẹ̀ kí àwọn ará ilú kọ ibi ara sí ní ó máa ní jẹyọ̀ nínú irú itàn àròsọ ajemọ̀ ọ̀sẹ̀lú yíí. Òmíràn a máa jẹ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn. Irúfẹ̀ itàn àròsọ yíí kò wọ̀ pọ̀ rára ni àwujọ Yorùbá. A rí *Olórunlúgo* tí Débo Awé tó sèsè kọ láti bú ẹ̀nu àtẹ̀ lu iwà ẹ̀tàn tó wà ní àwujọ lórí ọ̀rọ̀ ijọ̀ dídá sílẹ̀ àti ọ̀nà tí àwọn wòlìí fí ní tán àwọn ẹ̀niyàn jẹ̀ ní àwujọ nípa fífí dúdú pẹ̀ fúnfún fún àwọn ẹ̀niyàn.

Nígbà míràn, itàn ajemọ̀ àwùjọ lè ẹ̀sáfihàn onírúurú ohun tó jẹ̀ mó ibágbẹ̀pọ̀ ẹ̀dá, ọ̀rọ̀ ifẹ̀, ọ̀rọ̀ ajemọ̀ takọ̀ tabo àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Itàn àròsọ ajemọ̀ igbé ayé ẹ̀dá ní a tí rí *Kékeré Ekùn* tí Afólábi Olábíntán kọ, *Igbì Aye Nýí àti Jẹ̀ Ng Lògbà Tẹ̀mi* tí T.A.A Ládélé, *Gbòbaníyì* tí Yémitán kọ, àti *Ó Le Kú* tí Akínwùmí Işòlá kọ.

Ó yẹ̀ kí a yàn án pé ní ibèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀, àwọn ònkòwé kùnrin ló sakitiyan àtikọ̀ itàn àròsọ. Yorùbá àmọ̀ ní ọ̀de oní, a tí rí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ iwé itàn àròsọ abáyemu tí àwọn obínrin kọ, ẹ̀yí jẹ̀ igbéşẹ̀ túntún nínú idàgbàsókè itàn àròsọ. Àpẹ̀rẹ̀ itàn yí tí obínrin kọ *Ìyábò I*, *Ìyábò II*, tí Òsúnwolá Johnson kọ. Adébísi aya Thompson kọ *Bòsún Omo Odòfin*, Moróhunmúbò aya Adéribigbé (2008) kọ *Òkété Şe Dandan ni* tí Fadékẹ̀mi Adágbádá kọ àti *Okunrin* tí Bólánlé aya Adékéyẹ̀ (2015).

5.0. Ìsọ̀nísókí

Nínú idánilẹ̀kọ̀ yíí, a ẹ̀láyé lórí oríkí tí àwọn onímọ̀ fún itàn àròsọ Yorùbá. A wo kókó tí a gbòdò kíyèsí kí a tó le pẹ̀ akọ̀sílẹ̀ kan ni itàn àròsọ Yorùbá. A ẹ̀ agbéyèwò àwọn ẹ̀yà itàn àròkọ̀ Yorùbá, a mẹnuba àwọn ẹ̀yà itàn àròkọ̀ méta tó wọ̀pọ̀ ni àwujọ, àwọn ni, Itàn àròkọ̀ kúkúró (Short story), Itàn àròkọ̀ alábódé (Novellette) àti itàn àròsọ (Novel). Bákán náà ni a tún ẹ̀yèwò àwọn ọ̀nà tí a lè pín itàn àròsọ Yorùbá sí

6.0. Işẹ̀ Sışe

1. Şàláyé lórí ohun tí itàn àròsọ àpílẹ̀ko Yorùbá jẹ̀.
2. Jíròrò lórí bí àwọn ọ̀fin tó dé kíkọ̀ itàn àròsọ ẹ̀ bá igbékalẹ̀ itàn àròsọ Yorùbá mú sí
3. Kínni àwọn ọ̀fin to de kíkọ̀ itàn àròsọ?
4. Jíròrò lórí àwọn ẹ̀yà itàn àròkọ̀ Yorùbá.
5. Şàláyé àwọn ọ̀nà tí a lè pín itàn àròsọ Yorùbá sí.

Àwọn Ìwé Ìtókasi

Adébòwálé, O. (1999). *Ogbón Ònkòwé Alátínúdá*. Lagos: The Capstone

Ìṣòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the Writer's Art*. Ìbàdán: Heinemmn Educational Books.

Ogundeji, P.A. (1991). Introduction to Yorùbá Written Literature, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930 – 1975*. Ìlòrin: Gospel Faith Mission Press.

Ogúnsínà, B. (2001) 'Ìdílè àti Ìdàgbàsókè Lítírésò Àpilẹko Yorùbá' nínú Èkó *Ìjìnlẹ Yorùbá, Èdà Èdè, Lítírésò àti Àṣà*. Bádé Àjàyí (olóòtú). Ìlòrin: University Press Ltd.

Ogunsina, B. (2002). *Ṣaájú Fágúnwà*. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.

Módù Kẹta: Ìpín Keji – Ìgbènde àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà
- 3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0. Ìdánìlẹ̀kòṣò
  - 4.0 Akitiyan Ìpilẹ̀ itàn àròso Yorùbá
  - 4.2. Ipa iwé Ìròyin igbìyànjú àkókò nípa kíkò itàn àròso Yorùbá
  - 4.3. Ìwé itàn àròso Yorùbá àkókò
  - 4.4. Ìwé itàn àròso Fágúnwà àti àwọn onílàná Fágúnwà
  - 3.5. Ìwé itàn àròso lóde òní
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isé àmúrelé
- 7.0. Àwọn iwé itòkasí fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Gégé bí a ṣe ṣàlàyé ṣaájú, itàn àròso ní ó jẹ wá lógún nínú kòṣì yìi, ṣùgbón a ko ni ṣaláì mẹnuba akitiyan ipilẹ̀ itàn àròso tí ó jẹ títúmò àwọn itàn àròso Gèṣi sí èdè Yorùbá àti síṣe àdàkò àwọn àlò-onítàn Yorùbá sílẹ̀ nínú iwé. Ohun tó ṣe pàtàkì jù ní pé akitiyan méjéjì jọ n lẹ̀ ní ifẹ̀gbẹ̀kẹ̀gbẹ̀ ni, àwọn gán-an ní a lè pé ní igbìyànjú àkókò. A ó tún ṣe àlàyé lóri ipa tí àwọn iwé iròyin àtíjọ kó lóri idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá. A ó sòrò lóri akitiyan àtikò àwọn iwé itàn àròso méji - *Òrò tí kù pín àti Itàn Èmi Omọ Òrùkàn* . Lẹyin èyí ni a ó mẹnuba òrò lóri itàn àròso àkókò tí i ṣe *Itàn Ìgbésí Ayé Èmi Sègillolá Eléyínjú Egé, Elégbèrún Oko Láyé*. A ó tún jíròrò lóri ipà pàtàkì tí Fágúnwà kó nínú igbènde àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá. Bákán nàà ní a o sòrò lóri akitiyan tó rọ̀ mọ̀ kíkò itàn àròso abágbàmu.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí ó bá ka idánìlẹ̀kòṣò yìi tán, o ó ti lè ṣe àwọn nṣkan wòyí o ó le jíròrò lóri àwọn akitiyan tí ó pilẹ̀ kíkò itàn àròso Yorùbá sílẹ̀. Wà á le ṣe àlàyé akitiyan ipilẹ̀ itàn àròso tí ó jẹ títúmò àwọn itàn àròso Gèṣi èdè sí èdè Yorùbá àti síṣe àdàkò àwọn àlò-onítàn Yorùbá sílẹ̀ nínú iwé. Ó lé ṣe èkúnréré àlàyé lóri igbìyànjú lóri ipa tí àwọn iwé iròyin àtíjọ kó lóri idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá. Wà á le ṣe àlàyé kíkún lóri akitiyan àtikò àwọn iwé itàn àròso méji “*Òrò tí kù pín àti Itàn Èmi Omọ Òrùkàn*”. Lẹyin èyí ni a ó mẹnuba òrò lóri itàn àròso àkókò tí i ṣe *Itàn Ìgbésí Ayé Èmi Sègillolá Eléyínjú Egé, Elégbèrún Oko Láyé*. A kò ní sàì jíròrò lóri ipà pàtàkì tí Fágúnwà kó nínú igbènde àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá. Bákán nàà ní a o sòrò lóri akitiyan kókò itàn àròso abágbàmu.

3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Ṣàlàyé ohun tí o mọ̀ nípa idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá
- (ii) Gbìyànjú láti ka àwọn iwé itàn àròso Fágúnwà àti ti òdce òní

4.0 Ìdánìlẹ̀kòṣò

4.1. Akitiyan ipilẹ̀ kíkò itàn àròso Yorùbá

Èrì láti inú iwádíí Ògúnṣínà (1992) àti (2002) fi hàn pé àtiránmú gangan itàn àròso Yorùbá kò sèyin èékáná àwọn Ajọ Oníhìnreere tí a mọ̀ sí Christian Missionary Society (CMS). Ní àkókò àwọn Òyìnbó aláwò funfun tí wón jẹ̀ omọ̀ Ajọ yìi ló ṣe agbàterù bí Yorùbá ṣe di kíkò sílẹ̀. Wọn ṣe èyí kí àwọn omoléyìn wón ti ó bá gba èsin igbàgbò nínú Jésù lè máa ka bíbelì. Bákán nàà ni

wón tún da ilé èkò sílẹ̀, arà èròjà tí wón sì kó sínú iwé kíkà Yorùbá tí wón n ló ní itàn àlò àti àwọn itàn kúkúró tí èdè gèèsi tí a yídá sí èdè Yorùbá.

Gégé bí a ti mēnu bà saájú ipa pàtàkì ní àwọn òyìnbó aláwò funfun kò nípa igbènde àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá. Lára àwọn akitiyan ibèrè kíkò itàn àròko ni kíkò àlò àti itàn sínú iwé iròyìn itàn ‘*Ajá tí ó gbé Eegun ha Enu*’ tí ònkòwé *Iwé Iròyìn fún Àwọn Ègbá àti Yorùbá* gbé jáde ní oḍún 1859 ní ó jẹ igbiyànjú àkòkò nípa gbígbé àwọn àlò onítàn jáde nínú àwọn iwé iròyìn Yorùbá. Látí igbà yíí ní wón ti bèrè sí ní gbé òkan-ò-jòkan irú àwọn àlò bẹ̀e jáde. Arákùnrin kan tí ó n jẹ Herthersett tùmò itàn Gírìkì kan tí wón kò ní èdè òyìnbó pèlú àkòlè *The Tales of Aesop* sí èdè Yorùbá. Ó pe àkòlè iwé nàà ní *Iwé Pèrò Esopu* tí ó jáde ní oḍún 1897.

Yàtò sí kíkò itàn sínú iwé, iròyìn, àwọn Àlùfá Àjò CMS tún gbiyànjú látí tùmò iwé itàn àròso ajemò-èsìn sí Yorùbá. Ní pàtàkì, nígbà tó di oḍún 1911 ni Alùfáà David Hindrer ṣe àtẹ́jádé *Ìlòsìwájú Èrò-Mímò*. *Iwé* yíí jẹ atùmò itàn àròso John Buyan tí àkòlè rẹ̀ n jẹ *Pilgrims Progress*. Itàn inú rẹ̀ jẹ itàn tó jẹ mó tí oṃolẹ̀yìn Jèsù. Bẹ̀e ni ṣíṣe àdàkò onítàn sí n tẹ̀sìwájú, oríṣíríṣi ní irú àwọn àlò onítàn tó n jáde nínú *Iwé Iròyìn Nígbà tí Ọwọ̀ Bá Dilẹ̀*. Igbiyànjú yíí farahàn púpọ̀ ni oḍun 1914, oṣòlòpò àwọn itàn Gèèsi tí a tùmò sí èdè Yorùbá ló n jáde nínú iwé iròyìn yíí tí ó sì jẹ pé Ọgbeni I.B.Thomas ni ó máa tùmò àwọn itàn yíí. Ni oṣù keje oḍún 1919 ni itàn *Cindarella* jáde, bakan nàà ní àtẹ́jádé itàn *Alli Baba* àti *Ogójì Ọlòsà* nínú oṣù keṣàn-án oḍún 1919, nígbà ti itàn *Omobabínrin àti Ọpòlò* jáde ní oṣù kìn-ín-ní oḍún 1920. Ìpènjá nílá ni akitiyan àwọn òyìnbó àti ajíhnrere yíí jẹ fún àwọn oṃo bíbí Yorùbá, èyí ló bí akitiyan àwọn ẹ̀ni-bí-ẹ̀ni àti èyàn bí èyàn bi A.K Ajísáfẹ̀, S.A Adénlẹ̀ àti E.A Akíntan gbiyànjú látí dá sí itàn àròko kíkò. Lára àwọn akitiyan tó lápẹ̀rẹ̀ tí a oò mēnu bà ni A.K. Ajísáfẹ̀.

Akitiyan A.K. Ajísáfẹ̀ nípa ṣíṣe àkòjò àti àdàkò àwọn àlò onítàn ṣe pàtàkì. Ní oḍún 1921, ó kò *Enia Soro*, ni 1921 *Tan ʼTỌlọrun* àti 1923 *Iwé Igbadun Ayé*. Nígbà tí yóò fi tó oḍún 1925, o ti kò tó mārùn-ún irú rẹ̀ pèlú àfikún mēta. Àwọn iwé nàà ni *iwé Aiyé Akamarà*, *Gòngòsú Èdìdàrẹ̀* àti *Kí lẹ̀ Póyìnbó ṣe*. Àwọn iwé itàn nàà dára fún igbadun, ṣùgbòn gégé bí Ọgúnsínà (2002) ti so kò sí àtinúda ònkòwé níbè rára, Ajísáfẹ̀ kan ṣe àdàkò àwọn ohun tí a mò tẹ̀lẹ̀ nínú lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá àti lítírẹ̀ṣọ̀ bíbẹ̀lì ni.

4.2 Ipa iwé Iròyìn lóri igbiyànjú àkòkò nípa kíkò itàn àròso Yorùbá

Àwọn oníwèè iròyìn kó pa ipa takuntakun nínú kíkò itàn àròso sínú iwé iròyìn wón. Ní nṣkan bí oḍún 1915 ni iwé iròyìn *Nígbà tí Ọwọ̀ Bá Dilẹ̀* bèrè sí I gbé itàn àròso tí ó pe àkòlè rẹ̀ ní “*Ọrò tí kì I pin*” jáde lósòṣẹ̀. Èrì látí inú Ọgúnsínà (1992) àti 2002) fihàn pé itàn yíí jẹ mó iṣẹ̀lẹ̀ ojú ayé àmò àkòjopò rẹ̀ kò lè tilẹ̀ jáde.

Igbiyànjú tí E.A Akíntan tí ó jẹ olóòtú iwé iròyìn-*Eléti ofe* ṣe tún jẹ iyànjú tó sùn oṣon itàn àròso kíkò síwájú. Ní oṣù kẹrin oṣù kejo oḍún 1926 ni Akintan bèrè sí ní gbé ‘*Itàn Èmi Bánwò Ọmọ Ọrukàn*’ jáde nínú iwé iròyìn rẹ̀ lósòṣẹ̀. Bí o tilẹ̀ jẹ pe itàn yíí sùnmo ojú ayé, itàn nàà wa sí idánudúró ní oṣù kẹrinlá oṣù keṣàn-án oḍún 1927 léyìn tí àtẹ́jádé rẹ̀ ti wáyé fún odindi igbà mókàndínlògbòn. Ní oḍún 1931, E.A. Akintan gbiyànjú látí parí itàn nàà, ó jáde bí itàn àròko aláboḍé. A kò le pe iwé yíí ni itàn-àròso; lónà kííni iwé yíí kò kún tó. Lónà kejì, iṣẹ̀ lámẹ̀tẹ̀ tí Ọgúnsínà (2002) ṣe lóri itàn yíí fihàn pé itàn nàà kò fi gbogbo ara jẹ àtinúda, ọrọ̀ iwàásù látí inú Bíbẹ̀lì ló pò jù nínú rẹ̀. Lónà kẹta, àgbékalẹ̀ àwọn èdá itàn kò kún tó nítorí kò sí àfihàn danindanin nípa oṣòlòpò àwọn èdá itàn. Àṣẹ̀jù àti àṣesá pò lóri ifihàn Bánwò, bẹ̀e sì ní iwàásù àti

ẹṣẹ Bíbélí inú itàn náà kò lónkà. Ju gbogbo rẹ lẹ, a lẹ sọ pé ịṣẹ rẹ jẹ itèsíwájú ibi tí Ajísafé gbé e dé.

4.3 Ìwé itàn Àròṣọ Yorùbá Àkókó

Kò sí bí a ẹ fẹ perí itàn àròṣọ Yorùbá àkókó tí a kò ni perí iwé iròyìn Yorùbá. Olóótú iwé iròyìn Akéde Èkó, Isaac Babalọlá Thomas ló lo itàn àròṣọ àkókó ni àlọyè. Isaac Babalọlá Thomas bèrè sí ní ẹ àtẹjádé itàn àtínúdá kan tí ó pé àkolé rẹ ní '*Itàn Èmi Sègilọlá Eléyinjúẹgẹ Elégbèrún Oko Láiyé*' nínú iwé iròyìn Akéde Èkó. Ogbón isòtàn onilétà kíkọ ló fi gbé itàn náà kalẹ lósòṣè. Ní Ojọ kerin, oṣù keje, ọdún 1929 ló bèrè rẹ, ó sì kọ ọ parí ní ọdún 1930. Itàn náà jẹ èyí tí ó kọ àwọn ònkàwé I.B. Thomas ni èkó, tí ó sì jẹ àtínúdá pónúnbélé pèlú èdá itàn, ibùdó itàn, tí ó sì ní àwọn àbùdá miiran tí a fi le pé é ní iwé itàn-àròṣọ. Itàn náà dá lóri Sègilọlá arewà omọbìnrin tí ó fi wàriwàri lo ara rẹ ní ilòkulò tí àbámò wá gbèyin ọrọ fún un. Igbésí ayé rẹ kún fún ibànújé àti ikáánú. Itàn yìí mú àwọn ònkòwé lókàn dé ibi pe wọn gba I.B. Thomas níyànjú láti sọ di odidi iwé kíkà. Itàn yìí jẹ mọ ịṣẹlẹ ojú ayé àti irírí ohun tí ó n sẹlẹ ní sàà náà ni agbègbè Èkó. Ní idáhùn sí ipè àwọn ònkàwé, Thomas tẹ itàn náà jáde ní 1930. Èyí ló sọ itàn náà di itàn àròṣọ àkókó.

Ipa pàtàkì ni iwé itàn àròṣọ '*Itàn Èmi Sègilọlá Eléyinjúẹgẹ Elégbèrún oko láiyé*' kó nínú igbènde àti idàgbàsòke itàn àròṣọ àpilẹkọ Yorùbá. Àṣeyọrí itàn yìí ló ta E.A Akintàn jí to fi parí itàn àròṣọ tírẹ náà tí ó sì sọ ọ di iwé kíkà. Lára àwọn ònkòwé tí akitiyan I.B. Thomas ta nídií ni O.A. Sóbándé àti Akintúndé Sówúnmi O.A Sóbándé gbé itàn àròṣọ '*Aiye Jóké Arógbódàrà, Obínrin Taa Fi n Sèpè Obínrin* jáde nínú iwé iròyìn '*Akéde Èkó*', nígbà tí Akintúndé Sówúnmi sì tẹ itàn *Ayòkà Féláyò* jáde ní ọdún 1948.

4.4 Ìwé Itàn Àròṣọ Fágúnwà

Léyin ọdún méjọ tí itàn àròṣọ Yorùbá àkókó jáde ní D.O. Fágúnwà tó gbé iwé itàn àròṣọ rẹ jáde. Àkolé itàn náà ni *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Igbó Irúnmọlẹ*. Ọdún 1938 ni D. O. Fágúnwà gbé itàn àròṣọ yìí jáde. Ètò idíje tí omidan Palmer ẹ agbáteru rẹ láàrin àwọn ònkòwé itàn alátínúdá ní ọdún 1936 ni Fágúnwà kọ iwé náà fún, iwé yìí ní ó sì gba ipò kínní. Àwọn Àjọ Ajíhìnre C.M.S ló ra èdá iwé náà ni ogún poun, tí wọn sì ẹ àtẹjádé rẹ ní ọdún 1938. Àwọn ịṣẹlẹ mériyíyíri tí inú àlọ onítàn, irírí ayé lówùjọ, ọḍẹ sise ní Igbó Irúnmọlẹ, igbó ibèrù jojo, mú kí itàn inú rẹ yàto gédégédé sí irú èyí tí a ti n kà tẹlẹ. Bí á bá fi ojú òfin kári ayé wò ó, iwé itàn àròṣọ Fágúnwà yìí kò bá ịṣẹlẹ ojú ayé mu sùgbon ó bá ilànà isòtàn àbáláyé Yorùbá mu. Ó jẹ itẹwógbà nítorí pé léyin àṣeyọrí itàn àròṣọ yìí, Fágúnwà tún kọ oríṣi iwé itàn àròṣọ mèrin miiran. Àwọn iwé náà ni *Igbó Olódùmarè, Ìrèké Oníbùdó, Ìrìnkèrìndò Nínú Igbó Elégbèje*, àti *Àdìtú Olódùmarè*.

Ìtèsíwájú kékeré kọ ni àṣeyọrí Fágúnwà lóri iwé itàn àròṣọ *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Igbó Irúnmọlẹ* mu bá itàn àròṣọ àpilẹkọ Yorùbá. Ọpò nínú àwọn ònkòwé ló tẹlẹ ilànà isowókòwé onítàn àròṣọ tí Fágúnwà. Àwọn àbùdá isowókòwé yìí ni pé èniyàn, ẹranko, òkú, iwin, ẹyẹ àti àwọn èdá abàmi miiran jo má a n ẹ pọ. Ibùdó itàn le jẹ inú igbó, abẹ ilẹ, ojú òfurufú, àjaalẹ, àjúlẹ ọrún, tàbí inú ibù òkun. Àwọn ònkòwé tó wo àwòkòṣe Fágúnwà nípa kíkọ iwé itàn àròṣọ wọn ni a ti rí J. O. Ògúndélé Lagbondókò, *Ibú Olókún* (1956); C. L. Adéoyè (1966); *Èdá Omọ Oòduà*; Omoyájowó (1957), *Itàn Ọḍeniyà Omọ Ọḍelẹrù Nínú Igbó Erigí*, Fátánmi, *Korímalẹ Nínú Igbó Àdìmúlà* àti Olú Owólabí, *Oriadé Kìí Sùn ta*.

A tún rí àwọn ònkòwé kan ti wọn kán se àmúlò ilàna Fágúnwà diẹ bí èdá nínú itàn àròso wọn. Àwọn bii J.F. Odúnjò tí ó kọ *Kúyè*, Láwuyi Ogúnnírán *Eegún Aláré*, àti Oyèdélé tí ó kọ *Aiyé Ree* àti *Iwo Ni*.

4.5. Ìwé itàn àròso abáyému

Lèhìn àseyorí Fágúnwà àti àwọn ònkòwé tó gbe isẹ wọn ka ilàna isowókòwé re, àwọn Egbé Àgbà-ò-tán, àti Olùfẹ̀ Èdè Yorùbá títi kan Èka tó n mójú tó Ètò Èkó ní ilé isẹ̀ ijòba pè fún itàn àròso tí yòò bá igbà mu bii itàn àròso abáyému àkókó irú èyí ti I.B. Thomas kọ. Lójú tiwọn ó yẹ kí a síwọ̀ kíkọ itàn mériiíííí. Ìdáhùn sí ipè yí ló bí isẹ̀ Olóyè Isaac Délaní, Àdébáyò Fálétí, Femi Jéboḍà àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lo. Olóyè I. O. Délànò ló kókọ̀ bẹ̀rè àyípadà yí nígbà tí ó kọ itàn àròso *Aiyé Daiyé Òyìnbó* àti *Lójò-ọ-johun* ní odún 1955, Àdébáyò Fálétí kọ *Omọ Olókún Esin*, Femi Jéboḍà sì kọ *Olówólayémò*. Oládèjọ̀ Òkédijí kọ *Àjà Ló Lerù* àti *Àgbàlagbá Akàn Kólá Akínlàdé* sì kọ *Owó Èjẹ̀*, *Owó tẹ̀ Amòkùn sikà*, *Ta ló pa omọ ọba* àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lo. Àwọn itàn àròso àwọn ònkòwé méjì tó gbèyìn si jẹ̀ mọ̀ iwà ọ́daran àti bi àwọn ọ̀telémúyẹ̀ tí ó jẹ̀ ti ijòba àti ti aláḍàkònkò se n wàgbò dẹ̀kun fún àwọn apanilékún àti ọ́daran. Báyi o, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ itàn àròso tó n sàfihàn isẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ ló ti wà lóri àtẹ̀.

5.0. Ìsọ̀nísókí

Nínú idánilékòó yí a sàlàyé akitiyan ipilẹ̀ kíkọ itàn àròkọ Yorùbá. A wo ipa iwé iròyìn àti ti àwọn Ajíhìnre. A se àgbéyèwò itàn àròso Fágúnwà àti àwọn onilàna Fágúnwà. A sì tún mẹnụ ba akitiyan kíkọ itàn àròso títi di ọ̀de oní.

6.0. Isẹ̀ Àmúrelé

- (1) Sàlàyé ohun tí ó mọ̀ lóri akitiyan ipilẹ̀ lóri itàn àròso Yorùbá.
- (2) Jíròrò lóri ipa tí àwọn iwé iròyìn àtijọ̀ kó lóri igbèndé àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá.
- (3) Se aláyé lóri igbèndé àti idàgbàsókè itàn àròso Yorùbá.

7.0 Àwọn Ìwé Ìtókasi

Adébòwálé, O. (1999). *Ogbón Ònkòwé Alátínúdá*. Lagos: The Capstone

Bamigboye A. (2007). *The Novels of D.O. Fágúnwà*. Lagos: Nelson.

Ìşòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the Writer's Art*. Ibadán: Heinemmn Educational Books.

Ogundeji, P.A. (1991). *Introduction to Yorùbá Written Literature*, External Studies Programme, Department of Adult Education, University of Ibadan, Ibadan.

Ogúnsínà, B. (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930 – 1975*. Ilòrin: Gospel Faith Mission Press.

Ogúnsínà, B. (2001) 'Ìdílé àti Ìdàgbàsókè Lítírẹ̀şò Àpilekọ Yorùbá' nínú Èkó *Ìjìnlẹ̀ Yorùbá, Èdà Èdè, Lítírẹ̀şò àti Àşà*. Bádé Àjàyí (olóòtú). Ilòrin: University Press Ltd.

Ogunsina, B. (20020) *Saájú Fágúnwà*. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages.

Ogunsina, B. (2006). *Sociology of the Yorùbá Novel*. Ilorin: Integrity Publication.

ÌPÍN KETA

Àkóónú

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòò
- 4.1 Ohun tí ogbón isòtàn jé
- 4.2 Kín ni ogbón isòtàn?
- 4.3 Àgbéyèwò ogbón isòtàn nínú itàn àròṣo
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣe sise
- 7.0 Àwọn iwé itàn itòkasí fún kíkà

1.0 Ìfáàrà

Ohun tí idánilékòò yí dá le lórí ni ogbón isòtàn nínú àwọn itàn Yorùbá. A óò ṣe àlàyé lórí ònà tí asòtàn le gbà mú itàn ṣo nínú àhunpò-itàn tí ó n kọ. A ó ṣe àyèwò onírúurú ogbón isòtàn tí ó jẹ yọ nínú itàn àròṣo pèlú àpèpè. O ó sì ni òye kíkún lórí àwọn ogbón isòtàn tí a máa n ṣàmúlò nínú itàn àròṣo Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Léyìn tí ó bá àti Àfojúsùn idánilékòò yí ni àkàyé o ó ti le ṣe àlàyé kíkún lórí ohun tí ogbón isòtàn jé. O ó sì le jíròrò lórí onírúurú asòtàn tí ònkòwé le mú lò kanínú itàn àròṣo. Bákan náà ni oó le da àwọn ogbón isòtàn yí mó nínú itàn àròṣo.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Jíròrò lórí oríṣiríṣí ogbón isòtàn tí ònkòwé ṣàmúlò nínú itàn àròṣo kan tí o ti kà rí
- (ii) Ṣàlàyé kíkún nípa onírúurú asòtàn tí ònkòwé itàn àròṣo lè lò fún àgbékalè itàn rẹ

4.0 Ìdánilékòò

Ogbón isòtàn inú iwé itàn àròṣo Yorùbá

Ogbón isòtàn ni gbogbo ète, ònà, àti òkan-ò-jòkan àrà tí ònkòtàn lò láti gbé itàn náà kalè nínú èyí tó máa ṣo itàn náà di àkámálèemójúkúró, àkàtúnkà, àkádùn àti àkàgbádùn fún àwọn ònkàwé itàn náà. Ohun tó máa n mú kí ònkàwé gbádùn láti máa kàwe ònkòwé kan ní àkàtúnkà àti lódrèkòdrè ni a mò sí ogbón isòtàn.

Òkan pàtàkì ni èyí nínú iṣe-ònà aláwòmó lítíréṣo tí ònkòwé itàn àròṣo gbòdò gbájúmó kí ó sì rí pé kò mèhè. Kò sí bí kókó-òrò ti lè dára tó, bí ònkòwé bá kùnà láti ṣe àmúlò ogbón isòtàn tó tònà, itàn àròṣo rẹ lè má jé iṣe tí ó fẹ rán an. Ète tàbí ogbón isòtàn tí ònkòwé lò máa n jé kí itàn àròṣo jóni lójú, ká sì gbádùn rẹ. Ohun ni ó n mú kí iṣèlè inú iwe itàn àròṣo ò bá iṣèlè ojú-ayé mu. Nípasè rẹ náà sì ni ònkàwé yóò ti lè di ìgbékalè iṣèlè inú itàn mú ṣinṣin. Oríṣiríṣí ogbón ni ònkòtàn lè ta láti so iṣèlè pò mó ara wọn nínú itàn rẹ láti mú kí àgbékalè itàn náà dára, kí ó sì múná dóko.

Àwọn onímò tí ó ṣiṣe lórí ogbón isòtàn pò níye, lára wọn ni a ti rí Bámgbòṣé (1974), Ìṣòlá (1978), Ògúnṣínà (1978), Adébòwálé (1999), Òpádòtun (2001), Olúránkínṣé (2002), Bólárínwá (2011), Oḷáṣèhìndé (2011), Adékúnlé (2013), Oḷádòkun (2013) àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Ó hàn nínú iṣe àwọn onímò pé oríṣi àsotán méjì ni ònkòwé lè mú lo nínú itàn rẹ, ojú-mi-ló-ṣe àti asòtàn arínúróde. Iṣe Adébòwálé (1999: 80-93) náà kìn èrò yí léyìn nígbà tí ó ṣàlàyé pé:

Oríṣi ogbón itàn méjì pàtàkì tí ònkòwé ti lè yan òkan láàyò fún kíkòitàn-àròṣo ni ogbón itàn ojú-mi-ló-ṣe àti ogbón isòtàn arínúróde. ...Oríṣiríṣí ogbón itàn miiran ni ònkòwé lè lò láti gbé itàn rẹ kalè léyìn tí ó bá ti yan

òkan láàyò láàárín asòtàn ojú-mi-lò-ṣe àti asòtàn arínúróde. Irú oḡbón bẹ̀e ni oḡbón-isòtàn onílẹ̀ta, oḡbón-isòtàn alá, oḡbón-itàn-nínú-itàn, isoníṣókí, igbékalè ajemo iran, àpẹ̀júwe àti oḡbón pípadàsẹ̀yìn.

Àkíyèsí wa nípa isẹ̀ onímò yíí ni pé, èdá tí ònkòwé yàn láti fi itàn sí lẹ̀nu lè jẹ̀ òkan nínú àwọn èdá itàn tí ohun gbogbo ti yóò ma sọ̀ ṣe ojú rẹ̀ iyeṅ asòtàn ojú-mi-lòṣe tàbí kí ó jẹ̀ èdá kan tó ta kété sí itan, tí kì í ṣe èdá itàn rárá iyeṅ asòtàn arínúróde. Asòtàn tí ònkòwé bá yàn ní yóò sọ̀ bóyá oḡbón-isòtàn ojú-mi-lò-ṣe ní ó lò tàbí oḡbón isòtàn arínúróde. Adébòwálé (1999: 80-93) fi kún pé, asòtàn yòowù tí ònkòwé yàn nínú méjèjì, ònkòwé tún ní ànfààní láti mú onírúurú oḡbón isòtàn yòókù lò fún igbékalè itàn rẹ̀.

Èrò Adékúnlé (2013: 262) nàà kìn èrò onímò òkè yíí lẹ̀yìn nígbà tí ó ṣe àlàkalẹ̀ àwọn oḡbón isòtàn tí oníṣe-ona aláwòmò lítirẹ̀ṣò lè múlò báyií: oḡbón isòtàn-arínú-róde, oḡbón isòtàn onílẹ̀ta, oḡbón isòtàn ọ̀rò-àdásọ̀, amúni-rántí isẹ̀lẹ̀ tó kojá, ó-ṣojú-mi-kòró/ojúmilóṣe, àgbàsọ̀/ìsòrògbèsì, itàn-nínú-itàn, fi isẹ̀lẹ̀ hàn bí iran, aláalá, iyosilẹ̀, iwààsù àti bẹ̀e bẹ̀e lọ.

Àgbẹ̀yẹ̀wò Oḡbón Isòtàn Inú Itàn Àròsọ̀ Yorùbá

Àwọn oḡbón isòtàn tí a rí tọ̀ka sí ni nínú itàn àròsọ̀ Yorùbá ni a ò yẹ̀wò báyií.

Oḡbón Isòtàn Ojú-mi-lòṣe

Oḡbón isòtàn yíí gégé bí orúkọ̀ rẹ̀ “ojú mi lòṣe” fi hàn pé ojú asòtàn ni ohun gbogbo tó hàn nínú itàn ṣe. Nígbà tí oníṣe ọ̀nà lítirẹ̀ṣò bá lo irú ilàna àgbékalè yíí, ònkòwé gan an yóò dúró gégé bí akópa, olú èdá itàn ni yóò jẹ̀, yóò wá máa rọ̀yìn isẹ̀lẹ̀ nínú itàn. Ọ̀nà méjì ni asòtàn yóò gbà máa sọ̀ itàn, ikíníni kí ó máa sọ̀ itàn ara rẹ̀ nínú isẹ̀lẹ̀, ikejì ni kí ó sọ̀ itàn igbésí ayé èdá itàn miiran tí ó mò dáadáa. Ọ̀rò arópò-orúkọ̀ àti ọ̀rò arópò-afarajorúkọ̀ **mo; mi;a; n; èmi; àwa; wa** ni ònkòwé yóò máa lò, èyí ni yóò sì tọ̀ka pé ojú èdá itàn tí ó n sọ̀rò ni gbogbo isẹ̀lẹ̀ ṣe àti pé òun nàà n kópa nínú itàn.

Irú oḡbón yíí máa n jẹ̀ kí asòtàn dàbí ẹ̀ni dojú kọ̀ ònkàwé. Ònkàwé yóò wá máa rí asòtàn bí ẹ̀ni tí ó n bá òun sọ̀rò lójúkojú, èyí yóò sì mú kí itàn àròsọ̀ dàbí ojú ayé. Àléébù oḡbón isòtàn yíí ni pé, asòtàn kò ní fi bẹ̀e sọ̀rò nípa ara rẹ̀, bẹ̀e kò ní ànfààní láti mọ̀ èrò ọ̀kàn èdá itàn àfi bí wọn bá sọ̀ ọ̀ fúnra wọn. Tí a bá wo gbogbo iwe Fágúnwà pátá, ó fẹ̀rẹ̀ má sì iwe rẹ̀ tí kò ti sàmúlò oḡbón isòtàn yíí láti orí ògbójú-ode nínú igbó irúnmòlẹ̀ dórí Àdítú Olódùmarè. Ọ̀pọ̀ nínú àwọn oníṣe ọ̀nà lítirẹ̀ṣò itàn àròsọ̀ ló n ṣe àmúlò irú oḡbón isòtàn yíí.

Àfihàn bí èyí ṣe hàn nínú isẹ̀ àwọn oníṣe ọ̀nà lítirẹ̀ṣò:

Ònkòwé, Isaac Délàna (1953) ṣe àmúlò oḡbón isòtàn yíí nínú igbékalè Aiyé D'ayé Ọ̀yìnbo. Bí àpẹ̀rẹ̀, Àsàbí ṣe àfihàn ara rẹ̀, ó ní:

"Láàrín ni èmi Àsàbí wà, àbúrò mi níjẹ̀ Adékànbí, ègbón wa Ọ̀bafúnké ló kú. Àwa méjì tí a kù wá da ọ̀mọ̀lójú bàbá àti iyá wa. ...ó kún mi lójú nísisiyí tí mo dàgbà, tí mo ni ọ̀jọ̀ lóri, tí èmi nàa ṣe abiyamò pé bàbá mi, ... (o.i 2)

Àpẹ̀rẹ̀ miiran tún hàn nínú Ayé Daye ọ̀yìnbo báyií:

Mọ la ẹ̀nu n kò lè pádẹ̀ mọ̀ mo béèrè lówó baalẹ̀ bí Àina ni ó purọ̀ mọ̀ mi lójú rẹ̀. Mọ bi í, mo tún bi í, ta ni olúwa rẹ̀, ọ̀kọ̀ mi, Babalọ̀lá mi? Síbèsíbẹ̀ kò dàhùn. Mọ súnmò ọ̀, mo fi ọ̀wọ̀ pa orí rẹ̀ pípa ni, mo já ewú kànkànkà tí ó wà láarin irun rẹ̀, mo fi ọ̀wọ̀ pa á lára, mo ṣe gbogbo ohun tí mo lè ṣe síbẹ̀ kò dàhùn. (o.i 48)

Nínú àyọ̀lò òkè wònyí, a falà sí idí àwọn ọ̀rò arópò-orúkọ̀ ẹ̀ni kìn-in-ní ní ipò ẹ̀yọ̀ (mo, mi), ẹ̀ni kejì ní ipò ẹ̀yọ̀ (wa) àti ọ̀rò arópò-afarajorúkọ̀ ẹ̀ni kìn-in-ní ní ipò ẹ̀yọ̀ (èmi) àti ní ipò ọ̀pọ̀ (àwa)

tí ó fi hàn pé ònkòwé (Délàṅ) nàà ni asòtàn nínú iwé yí, òun ni ó si n sọ gbogbo isẹlẹ bí ẹni tí ó mò nípa itàn tí àwọn isẹlẹ inú itàn si ẹe ojú rẹ pátó.

Àmúlò ogbón isòtàn ojú-mi-lòṣe tún wáyé nínú Ogún Oṃodé tí Akínwùmí (1990) kọ báyii:

... Kí wọn ó tóo mọ ohun tó ṣẹlẹ, mo ti gbé iyán kékeré kan, mo n jeun. Mo gbó tí wón bèrè sí í rẹrin-in ní ilé wa.

Bí mo ti jeun tán ni mo rí iyá mi tí ó wolé pẹlú ọrẹ lówó. Ó ní kí n niṣó nílẹ. Mo di mọ iyá àgbà, mo sì n sunkún èké. Iyá àgbà gba ọrẹ lówó iyá mi, ó ní kí n máa bá a lọ sílẹ àti pé kò gbodò nà mi. Iyá mi wá n bi mi pé ta ló bá mi wí. (O.I. 9)

Ọrò arópò-orúkọ ẹni kìn-in-ní ní ipò ẹyọ tí a falà sí nídií jẹ ara ọ̀nà tí a fi mò pé ogbón isòtàn ojú-mi-lòṣe ní ònkòwé ló láti gbé èrò rẹ kalẹ láàyè yí. Èyí nàà tún fi hàn pé ọ̀kan nínú èdà itàn ni ònkòwé. Àpeṣe miiṣàran tí a tún rí tọka sí nínú Ogún Oṃodé lo báyii:

Bí ó ti di ojú Ajé kan báyii ni aago tún bèrè sí í lù, mó n gbó: wá! wá! wá jẹgbà! Ìbànújẹ pátá gbàà ni aago yí máa n jẹ fún àwa ọmọ ilé-iwé. Ká má puro, èmi kì í fẹẹ lọ sí ilé-iwérára... Mo bèrù tìṣà ju Sàngò lọ. Bí Olórùn ni wón rí lójú wa. Ó tilẹ pé kí n tóo mò pé ẹniyàn gidì ni wón. Àní n ò mò pé tìṣà máa n tọ. (O.I. 47)

Àyọlò òkè yí nàà fi idí èrò wa múlẹ nípa ogbón isòtàn ojúmi-lòṣe. Èyí sì tún túmò sí pé ònkòwé kò ta kété sí itàn. Ọrò arópò-afajorúkọ ‘emi’, ‘àwa’ ‘wa’ àti ọ̀rò arópò-orúkọ ‘n’, ‘mo’, àti ‘mi’ tí ó hàn nínú àwọn àyọlò òkè wònyí fi èrò pé ọ̀kan nínú àwọn akópà ni ònkòwé (Akínwùmí) jẹ, bí bẹẹ kọ, kò ní máa ẹe àmúlò wón. Bákan nàà ni isẹlẹ inú iwé itàn àròṣo yí sún mò ònkòwé bí isẹlẹ ojú ayé gan-an. Bí ó tilẹ jẹ pé, igbà èwe ni ònkòwé fi hàn, ó kọ itàn yí bí ẹni tí ó rántí bí ó ẹ lo igbà èwe rẹ ní ilé-iwé àti ní abà Lápádé kí ó tó kúrò lọ sí Ìkéréku tí ó ti lọ ka iwé gígá.

A tún rí àpeṣe ilò ogbón isòtàn yí nínú isẹ-ọ̀nà Fágúnwà (1950) nígbà tí ó n sọ nípa ara léyìn ijà òun àti Àgbákò nínú iwé itàn àròṣo Ògbójú Ọḍe nínú Igbó Irúnmalẹ, ó ní:

... mo bá ara mi lóri àga nílá kan, mo tóbi púpò, iyé sì bò mi lára. Bí mo ti tóbi tó nni, kí í ẹe gbogbo ara mi ló tóbí sí i, sùgbón ikùn mi tóbi ní iwón igbà méjilá, orí mi sì tóbi ní iwón igbà mérińdínlógún. Orùn mi kò tóbipúpò...Nígbà tí ó pé ebi bèrè sí í pa mi; bí mo sì ti n ronú ọ̀nà tí mo lẹ gbà rí oúnjẹ ni mo wo iwájú tí mo rí tí àkàsù èkọ méjì pẹlú ọ̀bẹ ẹran (O.I. 15).

Àpeṣe miiṣàran hàn nínú iwé itàn àròṣo Fágúnwà tí ó pe àkólé rẹ ní *Igbó Olódumarè*, asòtàn (Fágúnwà) ní:

...kí a tó ẹe èyí, èmi àti Eniaṣe-pẹlẹ lọ wo Òjòlá-ìbínú níbi tí ó kú sí, nígbà tí a sì wo ifun rẹ, a bá àdó méjì ọ̀kan jẹ ti wúra ọ̀kan sì jẹ ti fàdákà. Igbà tí mo da orí tẹmi tí ó jẹ wúra kọ ilẹ... òun nàà ni mo bá sì fi di olówó.

Àyọlò òkè yí fi hàn pé ònkòwé jẹ ọ̀kan lára àwọn èdà itàn. Ọ̀kan nínú ọ̀nà méjì tí Adébòwálẹ (1998: 80-81) tọka sí pé oníṣe ọ̀nà lítirẹṣò lẹ gbà lo ogbón isòtàn ojú-mi-lòṣe ni kí asòtàn máa sọrò tàbí sọ itàn ohun tí ó ṣẹlẹ si, èyí nàà ni Fágúnwà (1950) ló láàyè yí. A ríi pé ònkòwé ẹe iròyìn ohun tí ó ṣẹlẹ sí i fún àwọn ònkàwé bí ẹni pé ó dojú kọ wón ni. Ilò àwọn ọ̀rò arópò-orúkọ àti ọ̀rò arópò-afarajorúkọ tí a falà sí nídií ló fi èyí múlẹ nínú itàn àròṣo yí.

Ogbon Ìsòtàn Arínúróde

Ogbon ìsòtàn yìí máa n lo ọ̀rò arópò orúkò ènì kẹta nípò ẹyọ láti sọ itàn, èyí yóò fún ẹ̀dá itàn tí a fi ọ̀rò sí lẹnu ní ànàfààní láti rí gbogbo ìṣẹ̀lẹ̀ tó bá ṣẹ̀lẹ̀. Èyí fẹ̀rẹ̀ jẹ̀ ogbón ìsòtàn tó wópò jùlọ̀ nínú iwé itàn àròsọ̀ Yorùbá. Irúfẹ̀ ogbón ìsòtàn yìí ni ònkòwé ti ma n mọ̀ gbogbo ohun tó n ṣẹ̀lẹ̀ nínú itàn gégé bí orúkọ rẹ̀ ti sọ; ojú ònkòwé a máa kálé kákó, a sì máa rínú rí òdẹ̀ **nítórí tí kò** sí ohunkóhun tó máa ṣókùnkùn sí. Ònkòwé kíí bá wọ̀n kópa nínú itàn nígbà ta ba n lo irúfẹ̀ ogbón ìsòtàn yìí, yóò ta kété síta ni. Àìkópa rẹ̀ yìí ni ó jẹ̀ kí ó rọ̀rùn fún-un láti lè wà níbí gbogbo, nígbà gbogbo, àti lásìkò gbogbo nínú itàn.

Bí oníṣẹ̀ ọ̀nà lítírésọ̀ tó lo ogbón ìsòtàn arínúróde bá kọ itàn dé ààyè kan, ó lè ṣòro fún un láti tẹ̀síwájú nínú ohun tí ó n sọ, èrò ọ̀kàn ẹ̀dá rẹ̀ ni ó sábaa máa fa èyí. Asòtàn mò pé èrò le kópa lórí ìṣẹ̀lẹ̀, èyí ni yóò mú kí oníṣẹ̀ ọ̀nà lítírésọ̀/ ònkòwé mu asòtàn lọ sí ọ̀kàn ẹ̀dá itàn kan tí yóò sì sọ ohun tó wà lókan ohun tó wà lókan rẹ̀ fún wa. Ọ̀rò arópò-orúkò tàbí ọ̀rò arópò-afarajorúkọ ẹ̀nikẹta bíí **ó**, **wọ̀n**, **àwọ̀n** ni a óò ma bá pàdẹ̀ nínú àgbékalẹ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ inú itàn. Gbogbo ohun tó ṣẹ̀lẹ̀ láarin ẹ̀dá itàn àti èrò ọ̀kàn wọ̀n ni ònkòwé yóò sọ fún ònkàwé rẹ̀.

Ogbon ìsòtàn arínúróde jẹ̀ ọ̀kan nínú àwọ̀n ogbón ìsòtàn tí Olábímtán (2005) ṣe àmúlò rẹ̀ láti gbé ìṣẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ nínú iwé itàn àròsọ̀ Kékeré Èkùn. A rí àpẹ̀rẹ̀ ní ojú iwé 2 báyii: Iṣẹ̀ àgbẹ̀ ni iṣẹ̀ wọ̀n. Lóòótó àwọ̀ndiẹ̀ wà tí ńwón máa nṣe iṣẹ̀ bí àgbèdẹ̀ tàbí iṣẹ̀ aperi-hihun àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ; àbò-iṣẹ̀ ni nwón máa n fi irú iṣẹ̀ báyii ṣe, nwón a sì máa ṣe wọ̀n lẹ̀hin tí nwón bá ti dé láti oko ni... (Kékeré Èkùn, O.I. 2)

Àpẹ̀rẹ̀ miiran tún hàn nínú iwé itàn àròsọ̀ yìí kan náà nígbà tí ònkòwé n sọ̀rò nípa Fọ̀lárin tí ó ṣẹ̀ṣẹ̀ mú títe dùùrù wọ̀ inú sọ̀sọ̀ ní Ìlókò. Ó ní;

Bí o bá nte dùùrù, a máa ju orí ... àwọ̀n ijo a sì máa wò ó pẹ̀lú iyanu. Ní igbámíràn ohùn tirẹ̀ náa a máa bo ohùn dùùrù mólẹ̀... Lójó tí nwón gbé e dé, kitikiti na àwọ̀n ènià nṣaré... (Kékeré Èkùn, O.I. 60)

Àwọ̀n ọ̀rò arópò-orúkọ ẹ̀nikẹta bíí ‘ó’, ‘wọ̀n’ tí ònkòwé lè àti ọ̀rò arópò-afarajorúkọ bíí ‘àwọ̀n’ tí asòtàn mú ló nínú àyọ̀lò òkè wọ̀nyí fi hàn pé asòtàn kí í ṣe ara ẹ̀dá itàn náà, ó n tọka sí àwọ̀n ẹ̀dá itàn láti itàn ni.

Òkédijí (1981) náà ṣe àmúlò ogbón ìsòtàn arínúróde nínú iwé itàn àròsọ̀ *Atótó Arere* nígbà tí ònkòwé n ṣàláyé èrò ọ̀kàn Àlàbá tí Adájọ̀ sọ sí ẹ̀wọ̀ nítórí ẹ̀rù olè tí ó rà lówọ̀ Sámíù lálì mò tí ó sì kó sí sọ̀bù. Asòtàn sọ èrò ọ̀kàn Àlàbá, bẹ̀ẹ̀ ni ó tún sọ ohun tí àwọ̀n ẹ̀lẹ̀wọ̀n tí Àlàbá bá nínú ẹ̀wọ̀n fi ojú rẹ̀ rí báyii:

Àbí Ọ̀lórùn kí í sì í ṣe nṣkan kan ni?... Ó fowọ̀ lẹ̀rán, Ó n wòran ayé, Ó n wo omọ̀ èniyàn bí wọ̀n ti n rẹ̀ ara wọ̀n jẹ?... Àbí ní tòótó sì ni òun jẹbi? Wí pé òun náà yẹ̀ kó wádìí ọ̀jà tí òun n tà, kí òun rí i pé ọ̀jà òdodo ni? Wí pé òní kó ni Sámínù ti n bá òunbò, ó yẹ̀ kí òun ti mò ọ̀n gégé bí i aláìsòótó èniyàn? Sùgbón, ṣebí bí èniyàn bá ti di àlàájì, a máa pa iṣekúṣe ti ni?... Sámínù ló jalẹ̀, kí í ṣe òun Àlàbá. Èwo wá ni àkóbá toun? (O.I. 111-112)

Èrò ọ̀kàn Àlàbá ní asòtàn n gbé jáde láàyè yìí. Ònkòwé ní ànàfààní láti ṣe èyí nítórí ogbón ìsòtàn arínúróde tí ó ló láti gbé ìṣẹ̀lẹ̀ inú itàn rẹ̀ kalẹ̀.

Bákan náà ni ogbón ìsòtàn yìí fi ààyè gba kí asòtàn láti máa wọ̀lé wọ̀de tẹ̀lẹ̀ ẹ̀dá itàn bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé òun náà kí í ṣe akópa. Èyí ló fún asòtàn ní ànàfààní láti tẹ̀lẹ̀ Àlàbá wọ̀ inú ẹ̀wọ̀n tí ó fi mọ̀ ohun tí àwọ̀n ẹ̀lẹ̀wọ̀n tí ó bá níbẹ̀ ṣe fún un. Asòtàn ní:

Ìyà ò tó yà! Ní oṣo tó wẹ̀wòn, àwọn eḷẹ̀wòn tó bá nìbẹ̀ lu wábiwọ̀sì sí i lára, wón ni àwọn n kí i káàbò ni. Pásapàsa ni wón nà án, tí àanú ara rẹ̀ ẹ̀ é, tí kò sì rí ẹ̀yẹ̀ sàánú òun. Lẹ̀hìn ẹ̀yí, òun nàà di onílẹ̀, ó sì yan ọ̀rẹ̀ oríṣiríṣi láàrin àwọn eḷẹ̀wòn yòókù.

...Ó pupa fòò, ó rẹ̀wà, ó sì le dánnu púpò. Ojoojúmọ̀ ní í máa rọ̀hìn bí òun tí ẹ̀ é pànyàn. Ó ní òun tí pànyàn tó méjilá, ọ̀lópáá kankan kò sì mú òun rí, Ó ní ẹ̀ẹ̀kẹ̀fà tí òun wẹ̀wòn niyí; ... (O.I 112)

Àgbékalẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ bí asòtàn tí sọ ọ̀ yí fi hàn pé ó rí ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ sí Àlàbá lógba ẹ̀wòn láì jẹ̀ pé òhun nàà wà lẹ̀wòn. Ọ̀gbón ìsòtàn arínúróde tí ònkòwé ló ló mú kí ẹ̀yí rọ̀rùn láti ẹ̀, ọ̀gbón ìsòtàn yí nàà ló sì mú u rọ̀rùn fún àwọn ònkàwé láti mọ̀ bí ohun gbogbo tí ẹ̀ lẹ̀ sí lógba ẹ̀wòn.

Bákan nàà, nínú iwé itàn àròṣo Eégún Alaré, dúró ní òkèèrè láti rọ̀yìn ìṣẹ̀lẹ̀ nílẹ̀-lóko bí ẹ̀ni wà nìbẹ̀. Ó rọ̀yìn ìṣẹ̀lẹ̀ irinàjò Ọ̀jẹ̀ládé àkókó àti ikeji bí ẹ̀ni tí ó tẹ̀lẹ̀ e kiri. Ọ̀gbón ìsòtàn yí mú un rọ̀rùn fún un láti sọ ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ sí Ọ̀nì tí àgbàrá ọ̀jò gbé lẹ̀ sí odò nílá, bẹ̀ẹ̀ ni ó sì sọ ihà tí Baalẹ̀ Ìlú Ọ̀jẹ̀ládé kọ̀ sí àṣeyọ̀rì rẹ̀ nígbà tí ó padà sí ilú rẹ̀ àti bí ó ẹ̀ di oníṣòwò nílá. Àpẹ̀rẹ̀;

...Baalẹ̀ nàà sì gúnwà lóri itẹ̀ rẹ̀ pẹ̀lú... Ọ̀jẹ̀ládé ló kọ̀ pẹ̀ṣà diẹ̀ kí ó tó fo orin kan bẹ̀ ẹ̀... àwọn oníbatá fi ilú sí i, àwọn ọ̀mọ̀-lẹ̀hìn rẹ̀ jó diẹ̀ kí nwón tó padà sí ìjókòó. Lẹ̀hìn ijó yi ni nwón wọ̀ kẹ̀rẹ̀: lẹ̀hìn kẹ̀rẹ̀ wíwọ̀, ni nwón ta òkìtì; lẹ̀hìn òkìtì, nwón di ọ̀yìnbó, ọ̀lópà, ẹ̀kùn tí ó n gun ilẹ̀ àti igi ọ̀dán kiri...

Asòtàn ló rọ̀yìn ìṣẹ̀lẹ̀ wẹ̀lẹ̀wẹ̀lẹ̀ bí i pé ó wà nìbẹ̀ ni, bẹ̀ẹ̀ ló hàn pé kò kópa nínú ìṣẹ̀lẹ̀ nítorí ọ̀rọ̀ arópò orúkò ẹ̀nikẹ̀ta ni ó ló. Ọ̀gbón ìsòtàn arínúróde yí ní ó tún hàn nígbà tí asòtàn n ẹ̀ àlàyé nípa bí Ìyádùnní àti Ọ̀jẹ̀ládé ẹ̀ padà dé láti irin àjò tí wón wá Ọ̀jẹ̀ Lárinnáká lẹ̀ ní ojú iwé báyií:

Nígbà tí nwón jeun tan, nwón kò mọ̀ igbà tí oorun mú won lẹ̀ lójúkannàà tí nwón joko sí, ibẹ̀ ni nwón sì jò won sí títí tí ilẹ̀ fi mọ̀, nígbà tí nwón jí won títí tí oorun sá nḍà won láàmú. Nígbà tí ilẹ̀ mọ̀, Dáṣọ̀fúnjọ̀ bẹ̀èrè bí àjò tí rí lówó Iyadunni sì dáhùn pé kò rí i rára; bẹ̀ẹ̀ ni ó bá kẹ̀nubọ̀ iròhìn ohun tí ojú won rí...

Nínú àyọ̀lò òkè yí, asòtàn ló n sọ ọ̀rọ̀ nípa àwọn ẹ̀dà itàn fún àwọn ònkàwé, ilò ọ̀rọ̀-arópò ẹ̀nikẹ̀ta ‘wón’ tí ònkòwé ló fi hàn pé asòtàn kì í ẹ̀ ara àwọn tí ó n sọ ọ̀rọ̀ nípa rẹ̀.

Ọ̀gbón Ìsòtàn Onílẹ̀tá

Yàtò sí lílọ̀ àwọn ọ̀gbón ìsòtàn méjì tí a tí ẹ̀ àlàyé pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ lókè yí, ònkòwé tún n lo Ọ̀gbón ìsòtàn onílẹ̀tá. Ònkòwé a máa ẹ̀ àmúlò lẹ̀tá nínú itàn àròṣoláti fi èrò ọ̀kàn ẹ̀dà itàn kan lóri kókó-ọ̀rọ̀ kan hàn sí ònkàwé. Ọ̀nà méjì ni ònkòwé lè gba ẹ̀yí, yálá kí o fi gbogbo iwé itàn àròṣo nàà ẹ̀ lẹ̀tá tàbí kí àwọn ẹ̀dà itàn nínú iwé nàà kọ̀ lẹ̀tá sí ara wón. Ìlànà fífí odidi iwé itàn àròṣo kọ̀ lẹ̀tá ni I.B Thomas ló nínú Itàn Èmi Sẹ̀gilolá Eḷéyinjú Eḡé Eḷẹ̀gbẹ̀rún Oko Láyé.

Àfihàn bí ònkòwé ẹ̀ lo Ọ̀gbón ìsòtàn onílẹ̀tá láti gbé itàn kalẹ̀ nínú iwé itàn àròṣo Èmi Sẹ̀gilolá Eḷéyinjú Eḡé nígbà tí ó n kọ̀ itàn tí ó fẹ̀ sọ̀ bii lẹ̀tá sí iwé iròyìn Akéde Èkó. Ó ní;

Sí oníwéè Iròyìn

Akéde Èkó

Ọ̀gbéni oníwéè Iròyìn, mo júbà o.

Èmi yòò máa sọ̀pẹ̀ lówó rẹ̀ títí ojọ̀ ayé mi yòókù, bí iwọ̀ bá lè máa gbà mí láàyè lósòṣè nínú iwé iròyìn rẹ̀ iyebiye tí a n pè ní ‘Akéde Èkó’ kí ẹ̀ni “Sẹ̀gilolá Eḷéyinjú Eḡé” tí mo fẹ̀ tó bii Eḡbẹ̀rún ọ̀kùnrin lókọ̀ nínú ayé mi lè máa ẹ̀ ipitan igbésí ayé mi nàà fún gbogbo àgbáyé kà nínú iwé iròyìn Akéde Èkó....

Èmi yóò dá ọwọ̀ iwé mi dúró nìhìn-ín ni kíkọ̀ tí tí di ọ̀sẹ̀ tó n bọ̀.

Èmi ni tiyín,
SÈGILOLÁ ELÉYINJÚ EGÉ

Ìlànà bí a ti n kọ̀ lẹ̀tá ránṣẹ̀ sí ara wa gan-an ni I.B. Thomas tẹ̀lẹ̀ láti fi iṣẹ̀lẹ̀ inú itàn àròṣọ̀ rẹ̀ kalẹ̀. Ònḱòwé nàà ni asòtàn tó kọ̀ iṣẹ̀lẹ̀ sínú lẹ̀tá fún àwọn oníwèè Ìròyìn láti bá gbé e jáde.

A tún rí itókasi ilò irú oḡbón isòtàn yíi nínú iwé itàn àròṣọ̀ *Orílawè Àdìgùn* tí Ọ̀lábímtán, kọ̀. Ònḱòwé lo oḡbón isòtàn yíi láti sọ̀ èrò ọ̀kàn Filí iyàwó Lawè fún Alága eḡbé Nínálowó nípa ọ̀kọ̀ rẹ̀ tí wọn fi sí àtìmólé. Èyí wà ní ojú iwé 129 báyíí;

'Alága, Olóyè,

Láti ilé ni mo ti kọ̀ iwé yíi wá ní èrò pé àwọn ọ̀sìṣẹ̀ yín lè kọ̀ fún mi láti rí yín.

Èmi ni iyàwó Lawè Ewéjé tí ẹ̀ fi sí itìmólé láìṣẹ̀.

Mo mò iwà ọ̀kọ̀ mi; mo mò pé kò jalẹ̀, kò pàniyàn, kò sù ba ilú jẹ. Bí ó bá jẹ̀ ọ̀ótó ni pé ọ̀fím ni ẹ̀ n tẹ̀lẹ̀ ṣe ohun gbogbo nínú Eḡbé yín, ilé-ẹ̀jọ̀ ni ó yẹ kí ẹ̀ mú ọ̀kọ̀ mi lọ. Àìṣe bẹ̀ẹ̀ iwà ikà, iwà kò-sí-ẹ̀ni-le-mú-mi ni ẹ̀ n hù, bẹ̀ẹ̀ kò sí ẹ̀ni tí Ọ̀lórún kò lè mú. Mo mò péyìn nàà ní iyàwó, ẹ̀ sì ní ọ̀mọ̀. Ẹ̀ fi ọ̀rò nàà ro ara yín wò.... Kò bá yín dá sí ọ̀rò ilú; iṣẹ̀ rẹ̀ ni ó n ṣe. Ẹ̀ jòwó o. (O.I. 129)

Ònḱòwé fẹ̀ kí èrò Filí wà nínú itan kí ònḱàwé lè mọ̀ ipa tí iyàwó Lawè kó nínú ọ̀rò tí ó ṣẹ̀lẹ̀ sí ọ̀kọ̀ rẹ̀, ó sì lo oḡbón isòtàn yíi láti gbé e kalẹ̀ lónà àrà. Èyí nàà tún fi bí àwọn olóṣẹ̀lú ṣe máa n sí agbára lò hàn.

Nínú iwé itàn àròṣọ̀ *Kékeré Èkùn*, a rí àmúlò oḡbón isòtàn onílẹ̀tá láti gbé èrò ọ̀kàn èdá itàn kan kalẹ̀. Ràímì ni ó rán Àlàbí kí ó bá ọ̀un kọ̀ lẹ̀tá sí àbúrò ọ̀un ní Abẹ̀òkuta, lẹ̀tá nàà lo bá yíí:

Àbúrò mi ọ̀wọ̀n,

Inú mi dùn láti kòwé kékeré yì si ọ̀, mo sì rò pé yíó ba ọ̀ ni Alafia ati ara lile gẹ̀gẹ̀ bi emi naa ti wa nihin.

Ohun ti o mu mi kowe yi ni pe ara mi ko da, bi ara mi ba si fuyẹ ng o yọju si ọ̀ titi ojo męta. Aida ara nàà ni nyọ mi lenu o, ṣugbọ̀n iba lasan ni. Ẹ̀ maa jaiya o, ṣe ẹ̀ gbọ̀? Ko s'ewu o.

Kí o ba mi ki gbogbo ile, ba mi ki iyawo rẹ̀ Ajike, ki gbogbo àwọn ọ̀rẹ̀ rẹ̀ patapata ati ọ̀rẹ̀ rẹ̀ ti o ba ọ̀ wa ki mi ni ijeéló...

Emi ni,
Tirẹ̀ ni-tooto,
Raimi Ewedogbọ̀n.

(O.I. 74-75)

Ọ̀gbon//Gbígbe Itàn kalẹ̀ bíi itàn Isòtàn Eré Oníṣe

Ète yíi jẹ̀ mọ̀ kí ònḱòwé máa gbé itàn kalẹ̀ bí ẹ̀ni tí ó n ṣe eré. Ọ̀lábímtán (1987) ṣe àmúlò oḡbón isòtàn yíi nínú iwé itàn àròṣọ̀ *Orílawè Àdìgùn* nígbà tí Sàlímónù n fi ọ̀rò lu ọ̀kan nínú àwọn jàndùkú eḡbé Nínálowó lenu wò, ònḱòwé fi ilànà isòrò-ḡ-gbèsi ṣe agbékalè itàkuroṣọ̀ tó wáyé láàrin àwọn èdá-itàn, Sàlímónù ní:

'Jomijòkè'

'Hèè ọ̀, ọ̀gá'

'Mo fẹ̀ rí ọ̀'

'È máa wò mí bá yíí'

'Ọ̀rò àtátà mà ni mo fẹ̀ sọ̀'

'Mbí ẹ̀ mò p'ẹ̀mi ì í sòrò àwàdà'
 'S'òrẹ̀ rẹ̀ ni Liásù?'
 'Èwo? Ẹ̀ Ajágbemólè?'
 'Èwo l' Ajágbemólè nínú Liásù?'
 'Èyí tó ń sọlópáá ń'nú wọn ni. Tàbí Liásù wo lẹ̀ fẹ̀?
 Bóyá Liásù Akógisíná tẹ̀gún-tẹ̀gún, ọ̀kọ̀ Sàlá? (O.I. 99)

Bí ẹ̀ni pé ẹ̀dà ìtàn méjì ń bá ara wọn sòrò bí ẹ̀ni kọ̀ eré-onítàn ní ọ̀gbón ìsòtàn tí ònkòwé ló láàyè yìí. Ìsòrò-ńgbèsì tàbí ìtākúròsọ̀ ní àgbékalẹ̀ ọ̀rò láárin Sàlímónù àti ọ̀kan nínú àwọn Jàndùkú ẹ̀gbé Nínálowó. A tún rí àpẹ̀rẹ̀ mìíràn tọ̀ka sí nígbà tí Fìlì, iyàwó Lawẹ̀ lẹ̀ sí ọ̀dò Alága Ẹ̀gbé Nínálowó bá yíí:

'Arábinrin, wọn bá ọ̀ kọ̀ iwé yìí ni àbí iwọ̀ fúnrarẹ̀ ló kọ̀ ọ̀?
 'Èmi ni mo kọ̀ ọ̀'
 'Iwọ̀ ni iyàwó Lawẹ̀?'
 ' Bèè ni, baba.'
 'O mà gò o. Iwọ̀ ọ̀ lágba nílẹ̀ ni?'
 'Tí mo fi wá rí yin nítorí ọ̀kọ̀ mi?'
 'Wọn ọ̀ kọ̀ ọ̀ ni tàbí o ọ̀ gba ẹ̀kọ̀? Irú iwé tó yẹ̀ kí o kọ̀ sí èmi nìyí?...

Òkédìjì nàà gbé ìsẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ bí iran nínú *Àjà ló lẹ̀rù* nígbà tí Lápàdé rán Dàda nísẹ̀ ó ní:

'Dàda wá lẹ̀ sí Òkè Olúòkun, kí o bá mi pe Tàfá àbúrò Násírù wá. Sé o mò ilé wọn?
 'Dàda ní, 'Mo mòbẹ̀ sà, àbí Tàfá Ìgìrìpá kó?
 'Lápàdé ní, 'un nàà gan-an ni. Mo tutọ̀ sílẹ̀ o, wá tètè lẹ̀. Sọ pé mo ń retí rẹ̀ kíákíá o.'
 'Mo gbọ̀ sà
 'Gba owó yìí dání. Fún un kó fi wọ̀ taksi bọ̀. Mo dijú o'
 'Mo gbọ̀ sà'
 'Wá, má tì lẹ̀... (O.I.19)

Àgbékalẹ̀ yìí jẹ̀ kí ònkòwé máa fi ojú inú wo ipò tí Dàda àti ẹ̀ni tí ó ran nísẹ̀ wà ní àkókò tí ìsòrò-ńgbèsì yìí ń wáyé, ó dàbí ẹ̀ni ń wo iran ni.

Ọ̀gbón Ìsòtàn Àlá Lílá

Ọ̀gbón ìsòtàn mìíràn tí ònkòwé ìtàn àròsọ̀ lè lò ni àlá lílá. Irúfẹ̀ ọ̀gbón ìsòtàn yìí ni ònkòwé máa ń sàmúlò nínú ìṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírésọ̀ láti tani lólobó nípa ìsẹ̀lẹ̀ tí ó fẹ̀ ṣẹ̀lẹ̀ lójó iwájú. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, àlá tí ẹ̀dà ìtàn inú iwé ìtàn àròsọ̀ bá lá sáábà ma ń ṣe nínú iwé nàà. Láti ló ọ̀gbón ìsòtàn àlá nínú ìtàn àròsọ̀, ònkòwé lè mú ẹ̀dà ìtàn kan sùn kí ó sì máa láláá nípa kókó-òrò kan. Bí èyí bá ti wá wáyé, ònkòwé lè ṣe àmúlò ọ̀gbón arínúróde láti máa sọ̀ àlá tí ẹ̀dà ìtàn yìí lá nínú ìtàn tàbí kí ó jẹ̀ ẹ̀dà ìtàn tí ó láláá nàà ni yóò sọ̀ àlá rẹ̀ èyí tùmọ̀ sí pé ọ̀gbón ìsòtàn ojúmi-lòṣe ní ònkòwé yóò fi gbé e kalẹ̀ niyẹn.

Fágúnwà ní àwọn onímọ̀ tọ̀ka pé ó kókọ̀ lo ọ̀gbón ìsòtàn àlá nínú ìtàn àròsọ̀ Yorùbá, ọ̀pọ̀ àwọn onísẹ̀ ọ̀nà lítírésọ̀ ní wọn sì ti ṣe àmúlò ọ̀gbón ìsòtàn yìí. Lára wọn ni J.O. Ògúndélé tí ó ló ó nínú iwé ìtàn àròsọ̀ rẹ̀ "*Ibú Olókun*". Ọ̀rògodogànyin lá àlá pé Àjà gbé òun lẹ̀, Àjà sì gbé e lẹ̀ nínú iwé nàà. Àpẹ̀rẹ̀ ilò àlá bí ọ̀gbón ìsòtàn hàn nínú iwé "*Aiye Daiye Oyinbo*" tí I.O. Delanọ̀ kọ̀ bá yíí:

Lí ojú ala mi mo ri Abòdèrìn, ọ̀dẹ̀-erìn, tí ngbe itosi ile wa. Mo kunlẹ̀, mo ki i, o ki mi, o wipe: “Aṣabi ọ̀gò”. Mo nlọ. Mo de ikorita ti o lọ adugbo ọ̀mọ̀ iya ọ̀lọ̀batala. Mo tẹ̀ṣe duro sí, mo wo ẹ̀hin, mo tun ri Abòdèrìn, ng ko mọ̀ pe o nṣẹ́le mi lati ẹ̀ẹ̀kọ̀n: igba na gun pupọ̀ loju mi loju iran na, o tilẹ̀ fẹ̀rẹ̀ to odidi ojo kan. Ala ma gọ o. Abòdèrìn, ng ko mọ̀ pe ẹ̀ nṣẹ́le mi lati ẹ̀ẹ̀kọ̀n”. O ni: “Bẹ̀ni”. A si nwo ara wa. Abòdèrìn ni: “Ya si ọ̀tun ki o ma lọ tara” Mo ṣe bẹ. Mo nlọ tara, emi ati on na. A nlọ, Igbati o ṣe mo fẹ̀ Abòdèrìn ku o ku emi nikanṣoṣo. Igbati o ṣe mo tun de ikorita meṣa ti ndamu alejo-ng ko mọ̀ ibi ti ng ba ya si. Yalaki ng ma lọ tara ni tabi ki ng ya si ọ̀tun tabi si osi. Bi mo nṣiyemeji bayi mo tun ri Abòdèrìn lehin mi, o fi ọ̀wọ̀ ṣe apejuwe pe ki ng sa ma lọ tara. Mo si n lọ to iwọ̀n ibusọ̀ meṣogun loju iran na... (O.I. 12)

Ònkòwé lo àlá láti sọ ohun tí yóò ṣẹ̀lẹ̀ ní igbésí ayé Àṣàbí lójó iwájú. Ohun tí ẹ̀dà-itàn yíí rí lójú àlá wá sí imúṣe ní kété tí ó jí sójú ayé. Ìrìn-àjò ní ẹ̀dà-itàn tí pàdẹ̀ Abòdèrìn lójú oorun ṣùgbọ̀n nínú ìrìn-àjò igbeyawó ni ó ti pàdẹ̀ rẹ̀ lójú ayé. Ó wá jẹ̀ iyálẹ̀nu pé àwọ̀n ọ̀we àti ijínlẹ̀ ọ̀rọ̀ tí Abòdèrìn sọ fun lójú àlá náà ni ó sọ fún un nígbà tí baba rẹ̀ rán an kí ó lọ pe Abòdèrìn wá lójú ayé.

Li alẹ̀ ojo na ni mo sun, mo la ala kan. Mo ri baba mi Balogun, o roju si mi, mo ki i, o dahun diẹ̀ bayi, mo sunmọ̀, mo ni: “Baba kini ṣe ti ẹ̀ ṣe bẹ si mi?” O ni: Kokoro ti o jẹ̀ ẹ̀fọ̀, iwọ̀nba ni eweko idara mọ̀”. Mo ni itumọ̀ owe yi? O tun dahun pe: “Banu sọ ma ba enia sọ, enia ko si mọ̀, aiye d’eke”. Mo fẹ̀ tun bere itumọ̀ owe na ni mo taji, ẹ̀ru ba mi gidigidi. Mo ranti owe yi ti Abòdèrìn, ọ̀dẹ̀-erìn, pa fun mi nigbati mo wa ni wundia... (O.I. 91)

Ònkòwé lo àlá láàyè yíí láti ṣe àfihàn àjọṣọ̀ ọ̀rọ̀ láàrin ọ̀kú ọ̀run (Balógun) àti Àṣàbí ọ̀mọ̀ rẹ̀. Àṣọ̀tẹ̀lẹ̀ nípa ojó iwájú ni ònkòwé lo àlá fún, bẹ̀e ni ó tún lò ó láti sín ẹ̀dà itàn ni gbéré̀ ipàkó.

Fágúnwà náà ṣe àmúlò àlá nínú itàn àròṣọ̀ *Ìrẹ̀ké Onibùdó* báyíí:

Lati ojo ti mo ti ri i nkò tun fi oju ba a mo di bi mo ti nsọ̀ro yi ṣugbọ̀n mo nri loju ala ng o si sọ bi mo ti ṣe nba a pade loju ala mi.

Lẹ̀kinni, mo ri i geṣe bi o ti ri gan lojo ti mo ri i lona oko, ṣugbọ̀n kò mu ọ̀pa lọwọ̀ mo si ri iye ni apa rẹ̀. O sunmọ̀ mi, o gbe mi le ejika rẹ̀ o si beresi fò lọ. Nigbati o pe o gbe mi lọ si oke tobe ti mo beresi rò wipe mo ti koja sakani ibiti aiye wa ati wipe mo ti nsunmọ̀ agbegbe ode ọ̀run. Nigbati o ṣe, o duro si ofurufu emi na wa ni ejika rẹ̀, o ni ki nwo ilẹ̀ mo si wo o, o bere ohun ti mo ri, mo si wifun u pe nko ri nkankan ati wipe gbogbo ilẹ̀ ri bakanna loju mi. Lehinna o ki ọ̀wọ̀ bọ̀ apo rẹ̀ nigbati o si ma fa ọ̀wọ̀ yọ̀ o mu digi ti nwọ̀n ma nfi si oju o fi i si oju mi o tun wi fun mi ki nwo ilẹ̀ mo si wo o nigba yi mo ri gbogbo aiye porogodo mo si wi fun u pe gbogbo aiye ni mo ri, o si wa bi mi ni gbolohun ọ̀rọ̀ kan bayii o ni, “Ìwọ̀ ọ̀mọ̀ mi, nje nkan le tobi to bayi ki ó má ni alakoso?... (O.I. 7)

Ònkòwé fẹ̀ kí ohun tí ọ̀un ní lókan láti sọ rinlẹ̀ lókan ònkàwé, kí wọ̀n si gbà á gbọ̀ pẹ̀lú ẹ̀rí tó sún mọ̀ kí ó dàbí i pé Elédumarè ló ráńṣe yíí sí wọ̀n. Èyí yóò nira láti ṣe bí ó bá jẹ̀ ẹ̀dà-itàn kan ni ònkòwé fi ọ̀rọ̀ sí lẹ̀nu. Ìdí nìyí tí ó fi gbé iṣẹ̀lẹ̀ tí kò le ṣe lójú ayé wá sí inú àlá kí èrò rẹ̀ le wá sí imúṣe. Ohun tí kò ṣe é ṣe kó ṣẹ̀lẹ̀ lójú ayé ni ònkòwé gbé kalẹ̀ nípasẹ̀ lílo àlá.

Ogbón Ìsòtàn nínú Ìtàn

Ìtàn nínú ìtàn jẹ ọkan pàtàkì nínú ogbón ìsòtàn tí ònkòwé ìtàn àrosọ máa n ẹ̀sàmúlò. Gégé bí orúkọ rẹ̀ ti sọ, inú irúfẹ̀ ogbón ìsòtàn yíi ni a ti máa n bá kí ẹ̀dà-ìtàn kan máa sọ ìtàn miiran láti fi aláyé ọ̀rọ̀ rẹ̀ múlẹ̀; ìtàn yíi lè jẹ̀ ti iwásẹ̀, orírùn, ilú, èwòwò tàbí idí abájọ. Nínú irú ogbón ìsòtàn yíi, ònkòwé yóò mú kí ẹ̀dà-ìtàn kan máa sọ ìtàn miiran láarin ìtàn tí ó n sọ lówó.

Ó fẹ̀rẹ̀ má sí iwe Fágúnwà kan ti a kò ní ẹ̀ alábàápàdé ogbón ìsòtàn ìtàn yíi níbẹ̀. Iwe *Ògbójú-ode nínú igbó irúnmolẹ̀* fún àpẹ̀rẹ̀, ó dé Ìkóríta kan, Àkàrà-ògùn bèrẹ̀ si ní sọ ìtàn bí wón ẹ̀ bí àwọn ògbójú ọ̀de kòòkan nínú èyí tó jẹ̀ kó wá yé wa yékéyéké idí abálájo tí ọ̀kòòkan wón ẹ̀ n hùwà bí wón ẹ̀ n hùwà àti ẹ̀ bí wón ẹ̀ n ẹ̀. Nínú iwe *ògbójú-ode nínú Igbó Irúnmolẹ̀* bákan náà, a rí bàbà tí àwọn Ògbójú-ode lo bá ní ọ̀kè Ìràgbìji tó n sọ ìtàn Ilẹ̀ àti Ọlórùn, ìtàn Àjàntálá ọ̀mọ̀ fún wón (O.I. 72-82).

Láwuyi Ògúnníran náà lo ogbón ìsòtàn nínú ìtàn nínú iwe Eégún Alaré, ó sọ ìtàn Ọlóbùró ní ojú iwe 44 sí 47, bákan náà ló sọ ìtàn lóri bí ẹ̀kú eégún ti ẹ̀ nílẹ̀ ayé nígbà tí Ọ̀jélàdé bèrẹ̀ lówó Dúdúyemí pé kí ó sọ ẹ̀ni tí ó kó ru ẹ̀kú eégún, tàbí tani eégún àkókó ní ilẹ̀ ayé:

....
Ológbòjò l'ó kó ru ẹ̀kú eégún
Èsà Ògbín, ará Ògbòjò
Òun l'Èsà Ògbín
Mo gb'ágo mo tà'dí réke
Mo jó ranin-ranin nínú aṣọ lábala,
Àwọn l'ọ̀mọ̀ Ológbìn-mọ̀lẹ̀,
Ọ̀mọ̀ Oníkẹ̀ ẹ̀yin-gedẹ̀
Èkàn fibi gbọ̀oro bọ̀lẹ̀
Tí mbe lónà t'Èsà
Iké mi kò jọ t'Ọ̀ya
E máse gbé mi f'Ọ̀ya

....
Ọ̀mọ̀ oníkẹ̀ ẹ̀yin-gedẹ̀.
Eégún di mẹ̀fa lóde Ògbìn-Ilẹ̀
Kí ló ẹ̀ tóbìnrin ò m'awo-ó ẹ̀?
Pààkà di mẹ̀fa nígbàlẹ̀
Èkú ẹ̀ mẹ̀fa mo lò ó gbó
E waṣọ eégún
..... (O.I. 53-58)

Àwọn eléégún ló n pèsà láti bá ara wón sọ̀rọ̀, ìtàn tí ó bí eégún sáyé àti ẹ̀ni tí ó kókó ru ẹ̀kú eégún ni ó hàn nínú àyọ̀lò ọ̀kè yíi. Ìtàn yíi wà láarin ìtàn ni, kíi ẹ̀ ọ̀hun gangan ni ìtàn ti iwe ìtàn aròsọ̀ yíi dá lé ṣùgbón ó mú kí ìtàn dùn, kí ó sì jọ ojú ayé tààrà.

Ogbón Ìsòtàn Ìpadàsẹ̀yìn

Irúfẹ̀ ogbón ìsòtàn yíi ni ònkòwé ti máa n lò láti dí àláfó láarin ìtàn nígbà miiran. Ònkòwé tó lo irú ogbón ìsòtàn yíi yóò jálu ìtàn ní àarin tàbí kí ó mọ̀mọ̀ fo àwọn iṣẹ̀lẹ̀ kan láti lè fi ìtàn náà ẹ̀ awúrúju fún àwọn ònkàwé. Iwájú ni ònkòwé yóò ti padà sẹ̀yìn láti sọ ohun tó ẹ̀lẹ̀ sáájú àkókò tàbí iṣẹ̀lẹ̀ náà nínú èyí tó máa jẹ̀ kí ohun tó sòkùnkùn sí ònkàwé wá fara hàn. Nínú irú ogbón ìsòtàn yíi, ònkòwé lè dá ìtàn dúró láarin kan láti pe àkíyèsí ònkàwé sí iṣẹ̀lẹ̀ kan tó ti koja

séyìn sùgbón tí ònkòtàn ko fi àyè sílẹ̀ láti gbé e kalẹ̀ nígbà nàà. Ogbón isòtàn yìi yòò mú kí ònkàwé rí àrídájú ọ̀rọ̀ tí kò bá dojúrú nígbà tí ó nka itàn nàà lọ.

Ogbón isòtàn yìi ni Akínlàdé, lò nínú iwé itàn àròso *Owó Èjẹ̀*. Ònkòwé kò jẹ́ kí a mọ̀ idí tí ẹ̀mu tí bàba Wálé fún Súlẹ̀ ìgbìrà mu fi ẹ̀kú pa á, tí bàba Wálé tí wọn jìjọ mu ẹ̀mu nàà ko sì kú ni tirẹ̀. Èyìn ọ̀ rẹ̀yìn ni ó sẹ̀sẹ̀ wá hàn nínú itàn pé bàba Wálé wọ̀ inú ilẹ̀ lọ mu aporó kíákíá, ó sì bí gbogbo ẹ̀mu àti májèlẹ̀ sí ilẹ̀ ìgbònsẹ̀ kí oró májèlẹ̀ tó wọ̀lé sí i lára. Ònkòwé fi hàn pé Súlẹ̀ (Ìgbìrà) kú láàrin itàn sùgbón kò jẹ́ kí a mọ̀ ohun tó ẹ̀kú pa á kíákíá. Ìparí itàn nàà ni ònkòwé sẹ̀sẹ̀ ti jẹ́ ká mọ̀ pé ẹ̀mu tí bàba Wálé fi májèlẹ̀ sí tó mu ló ẹ̀kú pa á.

Ògúnníran (2006) nàà ẹ̀ àmúlò ogbón isòtàn yìi láti fi bí Ọ̀jẹ̀làdé àti Dúdúyẹ̀mítí lágbara tó hàn nínú ifigagbága láàrin wọn ní ojú iwé 41 sí 42 báyii:

B'ijó bá yá, a ó fi bàtá dárayá

Èmi Eégún Alaré, a-bi-koko létí aṣo;

Èmi Ọ̀jẹ̀làdé, ọ̀mọ̀ Ìyádùnúní;

Mo jó n'Ilẹ̀-Igbón, nwón kọ mi l'órin;

Mo jó l'Ákésán, nwón 'o kẹgàn mi;

Mo tún jó dé 'bi nwón gbé fún mi lómọ.

....

Ó dìgbà èkíní, mo gbàgò mo r'Ọ̀yó,

Alááfin ní nwón ó gb'agò lówọ mi;

Mo l'ágbà Ìmàlẹ̀ kò sí filà k'ó tó-ó kẹwú,

Mo ní kò s'ènià tí ó gb'agò lówọ mi;

(O.I 41-42)

Ònkòwé lo ogbón pípadáséyìn láti sọ ọ̀sẹ̀ ribiribi tí Ọ̀jẹ̀làdé ti ẹ̀ gégé bí akínkanjú ọ̀jẹ̀ àti eléégún tó lágbara tí ó sì ní irírí látàrí pé ó n sísẹ̀ tàbí pẹ̀sà kiri ilú.

Àpẹ̀rẹ̀ ilò Ogbón Isòtàn Pípadáséyìn nàà hàn nínú ọ̀sẹ̀-ona aláwòmọ̀ lítírẹ̀sọ̀ Ọ̀kédìjì (1987) iyen iwé itàn àròso Àjà ló lẹ̀rù. Ogbón isòtàn yìi jẹ́ yọ̀ nígbà tí Lápàdé n bẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀ lówọ̀ Tíámíyù nípa Tóláni tí wọn jí gbé;

...Kólá ní, 'Àà, ọ̀gá Tíámíyù! È fẹ́ sòfófó! È gbàgbé bí wọn ti ẹ̀ Gòkè tó dalẹ̀ níjósí! Sẹ̀ ẹ̀ ti gbàgbé ni? È má mà fohùn o. È má mà fikú sùré o, nítorí ọ̀dàlẹ̀ ni wọn ó kà yín kún o'.

Lápàdé rántí pé ọ̀un ká nípa ẹ̀ni kan tí n jẹ́ Gòkè tí wọn kọ̀ sọ̀ pé ó sọ̀nù, nínú iwé iròyìn. Ó tó ọ̀sẹ̀ méjì léyìn tí wọn kọ̀ lẹ̀ ó nínú iwé-iròyìn kí wọn tóó wá rí òkú rẹ̀ gbé nínú odò Ọ̀gùnpa ní ojọ̀ kan báyii tí àgbàrá kún inú rẹ̀... (O.I. 86)

Ọ̀sẹ̀ pàtàkì tí àwọn onímọ̀ sọ̀ pé àwọn ònkòtàn máa n lo ogbón isòtàn pípadáséyìn fún nínú itàn àròso nàà ni ònkòwé lò ó láti ẹ̀. Ọ̀sẹ̀lẹ̀ nípa ọ̀rọ̀ Gòkè tó jẹ́ yọ̀ láàyè yìi fi bí àwọn ọ̀daràn tí àwọn Tíámíyù n sísẹ̀ fún ti lágbara tó múlẹ̀. Èyí sì ẹ̀ aláyé kíkún fún wa nípa aburú ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀daràn wònyí. Àpẹ̀rẹ̀ miiran hàn nígbà tí Lápàdé n sọ̀rọ̀ nípa owó ifà tí ó rí lápò Tíámíyù, ó ní:

Lápàdé bú sẹ̀rìn-in, ó ní. 'iwòyí ànà ni kmo rí owó tuùlùtuulu kan tó tó báyii nàà he nínú ìgbé, n ọ̀ tilẹ̀ tii ká á wò ká tóó sọ̀pé n ọ̀ò ná an... (O.I. 83)

Ònkàwé kò mọ̀ ìgbà tí Lápàdé rí owó he nínú ìgbó sùgbón ònkòwé fi hàn gégé bi ohun tí ó ti sẹ̀lẹ̀ kojá nínú itàn.

Ogbon Ìsòtàn Ìpadà-síwájú

Òdikeji Ogbon Ìsòtàn Ìpadaséyìn ni èyí jé, irufé ogbon isòtàn yìi ni ònkòtàn máa n ló láti sòrò nípa ohun tí ó ɛ ɛ ɛ kí ó ɛlẹ̀ lójó iwájú. Ogbon yìi máa n mú kí ònkàwé máa retí kí ohun tí ònkòtàn kọ wá sí imúṣe. Àpẹ̀rẹ̀ èyí wà nínú iwé itàn àròsọ Àjà ló lẹ̀rù báyií;

... Nígba tí Délé àti Tiámíyù bá dé, ọ̀wọ̀ á lè ká wọ̀n. Bí wọ̀n bá sì wá dé lókòòkan, a jé pé orí wọ̀n ló ta kò wọ̀n yẹn, pé Ọlórùn ló bá wa mú wọ̀n yẹn. Bí wọ̀n bá dé pọ̀, iwọ̀ kojú sí èyí tó bá sún mọ̀ ọ̀, èmi náà ó sì mú èyí tó bá wà lódò tèmi. Wọ̀n ò ní fura rára tí wọ̀n ó fi wọ̀lé. Bí wọ̀n bá ti wọ̀lé ní ojú wọ̀n òò rí nńkan... (O.I. 80)

Ìpalẹ̀mọ̀ ohun tí Lápàdé àti Tàfá yòò ɛ fún Délé àti Tiámíyù ni ònkòwé gbé kalẹ̀. Ogbon isòtàn yìi fún ònkàwé ní ànfààní láti mọ̀ isẹ̀lẹ̀ tí yòò wáyé lójó iwájú, bí wọ̀n ti pẹ̀tẹ̀ rẹ̀ náà ni ó sì ɛ wáyé.

Fágúnwà (2005) lo ogbon isòtàn pípadàsíwájú nígbà tí ẹnikan fún àwọ̀n akọ̀ni ní igò oògùn aporó fún lílò nígbà tí wọ̀n bá dé ilú àwọ̀n ejò. Onítòhún sọ fún wọ̀n pé "...Tí ẹ̀ bá dé ilú agánigàn obinrin, ẹ̀ má wo ọ̀dọ̀ wọ̀n o...". Àpẹ̀rẹ̀ wà nínú iwé itàn àròsọ *Igbó Olódùmarè*.

Ìlànà bí a ti n kọ̀ lẹ̀tá ráńsẹ̀ sí ara wag an-an ni I.B. Thomas tẹ̀lẹ̀ láti fi isẹ̀lẹ̀ inú itàn àròsọ rẹ̀ kalẹ̀. Ònkòwé náà ni asòtàn tó kọ̀ isẹ̀lẹ̀ sínú lẹ̀tá fún àwọ̀n oníwèè Ìròyìn láti bá gbé e jáde. Ogbon isòtàn yìi ni I.B. Thomas (1992) lò nínú iwé itàn àròsọ yìi láti ibèrẹ̀ dé ọ̀pin.

A tún rí itókasi ilò irú ogbon isòtàn yìi nínú iwé itàn àròsọ *Orílawè Àdìgún* tí Ọlábimítán, A. (1987). Ònkòwé lo ogbon isòtàn yidí láti sọ èrò ọ̀kàn Fílí iyàwó lawẹ̀ fún Alága egbé Nínálowó nípa ọ̀kọ̀ rẹ̀ tí wọ̀n fi sí àtìmólé. Èyí wà ní ojú iwé 129 báyií;

‘Alága Olóyè,

Láti ilé ni mo ti kọ̀ iwé yìi wá ní èrò pé àwọ̀n òsìsẹ̀ yimn lè kọ̀ fún mi láti rí yín.

Èmi ni iyàwó Lawè Ewéjé tí ẹ̀ fi sí itimólé láisẹ̀.

Mo mọ̀ iwà ọ̀kọ̀ mi; mo mọ̀ pé kò jalẹ̀, kò pàniyàn, kò sì ba ilú jé. Bí ó bá jé ọ̀ótọ̀ ni pé ọ̀fin ni ẹ̀ n tẹ̀lẹ̀ ɛ ohun gbogbo nínú Egbé yín, ilé-ẹ̀jọ̀ ni ó yẹ̀ kí ẹ̀ mú ọ̀kọ̀ mi lọ. Àisẹ̀ bèè idwà ikà, idwà kò-sí-eni-le-mú-mi ni ẹ̀ n hù, bèè kò sí eni tí Ọlórùn kò lè mú. Mo mọ̀ péyìn náà ní iyàwó, ẹ̀ sì ní ọ̀mọ̀. Ẹ̀ fi ọ̀rọ̀ náà ro ara yín wò... Kò bá dá sí ọ̀rọ̀ ilú; isẹ̀ rẹ̀ ni ó n ɛ. Ẹ̀ jòwọ̀ o.

Ogbon Ìsòtàn Àdásọsínú

Èyí ni ogbon isòtàn tí ònkòwé yòò ti lo asòtàn arínúróde láti gbé èrò ọ̀kàn èdá itàn jáde. Ogbon isòtàn yìi fara jọ idánikàn-sòrò sínú nínú èyí tí ònkàwé yòò ti gbiyànjú láti kan èrò ọ̀kàn èdá-itàn. Asòtàn arínúróde ló lè ní ànfààní jù lọ láti lo irú ogbon isòtàn yìi nítorí ohun gbogbo ló lágbara láti mọ̀ nípa rẹ̀ nínú itàn gégé bí a ti sọ sáájú. Bí èdá-itàn ɛ n ro ọ̀rọ̀ lókan ni ònkòwé yòò gbé èrò náà jáde nínú itàn rẹ̀. Èyí ɛ ɛ nítorí ònkòwé náà fúnra rẹ̀ ló kúkú n fi ọ̀rọ̀ sí ọ̀kàn tàbí enu èdá-itàn kòòkan.

A rí ilò ogbon isòtàn yìi nínú *Aiye D'aiye Oyinbo* nígbà tí Balógun bàbá Àṣàbí sọ fún Àṣàbí àti iyá rẹ̀ pé Babalọ̀lá ni òun fẹ̀ kí Àṣàbí fẹ̀ lóko. Ọ̀rọ̀ yìi kò tẹ̀ Àṣàbí lórùn ó sì n dá ọ̀rọ̀ sọ nínú ilé, ó ní:

Èmi? Èmi Àṣàbí, awélẹ̀wà obinrin: ọ̀pẹ̀lẹ̀ngẹ̀ ṣubu lu awo, awo ko fọ̀:

...mo mọ̀ isẹ̀ ɛ, mo mọ̀ oja ta, egbé mi kan ko lẹ̀wa to mi ambọ̀tori ko lẹ̀wa ju mi, iya ma pọ̀ o. Niti emi ng ko ni Babalọ̀la fi ɛ... Kí a ma ri, agbẹ̀dọ̀, ki ng ni Babalọ̀la l'ọ̀kọ̀ laiye mi, o doródi.

Nitoto baba nla rẹ̀ jẹ̀ Baalẹ̀ Ojuṣongo gẹ̀gẹ̀bi itan ti sọ fun wa, ṣugbọ̀n baba rẹ̀ ko bikita fun oye ilu, ko bikita fun ohunkohun ju ki o ma tu awọ̀n

obinrin je nidi egungun re, Se oşibayi ni ng o fi şewo ni kutukutu mi? Oşibayi ni ng joko ti?... (O.I. 7-8)

Ó hàn nínú àyọlọ òkè yíi pé Àşàbí n şaşò, bèè ni ó n beèrè ibèèrè lóríşiríşí tí kò sì retí kí ẹníkèni dáhùn àwọn ibeere náà nítorí èrò ọkàn rẹ sí ọrò tí bàbá rẹ sọ ni.

Àpeṣe àmúlò ọgbón isòtàn yíi náà wà ní iwé itàn àròşo *Atótó Arére* tí Òkédíjì (1981) kọ. A rí èyí nígbà tí Àlàbá n ronú lórí ọrò Şítù tó wà lẹşẹ kan ayé eşẹ kan ọrun látarí şíşá tí ọkan nínú àwọn ọḁ tó n şọ bánkì şá a ládaà nígbà tí wọn lọ jì àpótí owó ní bánkì. Àlàbá n dá ọrò sọ lókan ara rẹ báyii:

... Ta ni àwọn ọlópáá mú? Ta ni wón şì mú? Àbí irò sì ni wón n pa, kí àwọn tí ó şíşẹ yíi ganan lè rò pé kò séwu mọ, kí wón wáá yojú sóde? Kí ọwó àwọn ọlópáá lè tẹ àwọn ọdaràn gidì? Ta ni kò mọ irú ọgbón bèè? Wón ḁ tákúté, wón ò fi erupẹ bò ó. Àbí wón sì mọmọ mú àwọn kan şá, kí wón tóó máa bá iwádíi lọ lábèlè?...
(O.I.146)

5.0 Ìşonísókí

Nínú idánilékò yíi a ti şàlàyé ohun tí ọgbón isòtàn jẹ. A tún şáfihàn bí àwọn ọgbón isòtàn yíi tí n jẹ yọ nínú itàn àròşo, a sì fi àpeṣe gbe ọkòkan lẹşẹ.

6.0 Işé Şíşẹ

- i. Şàlàyé ohun tí ọgbón isòtàn jẹ
- ii. Jíròrò lórí iyàtò tó wà nínú ọgbón isòtàn ojú-mi-ló-şẹ àti aríhìn-ín-rọ-hùn-ún.
- iii. Mú iwé itàn àròşo kan tí ó wù ó, kí o sì şe àdámọ àwọn ọgbón isòtàn tó jẹ jáde nínú rẹ.
- iv. Şàlàyé ànfààní tó wà nínú lílo asòtàn arínúróde
- v. Sòrò lórí onírúurú ọnà tí ònkòwé le gbà mú ọgbón isòtàn onílètà ló.

7.0 Àwọn iwé itókasi

Adébòwálé, O. (1999). *Ọgbón Ònkàwé Alátinúdá*. Lagos, The Capstone Publishers.

Adékúnlé, C.T (2013). *Ìlànà Itupalẹ Lítirẹşò Yorùbá nínú ÈGIN: Jóna Akadá ní Èdè Yorùbá*. Fol. III, o.i 252-266.

Agbájé, J.B (1985). "*Ọgbón Isòtàn Nínú Àwọn Itàn Àròşo Odújo*". M.A Thesis, Department of African Languages, OAU, Ile-Ife

Akínwùmí, I. (1990). *Ogún Omode*. Ìbàdàn, University Press.

Bámgbóşé, A (1974). *Writing A Novel*. London, Mcthuen

Delano, I.O (1955). *Lójó Ojoun*. London, Thomas Nelson & Son.

Fágúnwà, D.O (2005). *Ọgbójú Ọḁ Nínú Igbó Irúnmalẹ*. Ìbàdàn, Nelson Publishers Limited.

Fágúnwà, D.O (2005). *Ìrèké Onibùdó*. Ìbàdàn, Nelson Publishers Limited.

Ìşòlá (1998). *The Modern Yoruba Novel: An Analysis of Writers' Arts*. Ibadan, Heinemann Educational Books.

Ògúnníran, L. (2006). *Eégún Alaré*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.

Ògúnşínà, J. A (1992). *The Development of the Yorùbá Novel 1930-1975*. Ìbàdàn, Gospel Faith Mission.

Ògúnşínà, J. A (1988). "Ònkòwé Yorùbá àti Ìdàgbàsókè Orílẹ̀-Èdè Nàìjíríà nínú Ifẹ Annals of the Institute of Cultural Studies, Ilé-Ifẹ: OAU

Òkédíjì, O. (1987). *Agbàlagbà Akàn*. Ìbàdàn, Longman Nig. Ltd.

Òkédíjì, O. (1969). *Àjà Ló Lerù*. Ìbàdàn, Longman Nig. Ltd.

Ọlábímtan, A. (2005). *Kékeré Èkùn*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.

Ọlábímtan, A. (1987). *Orilawẹ Adigún*. Lagos, Macmillan Nigeria Publishes Ltd.

Ìpín kerin – Àfikóra itupalè itàn àròso: Àgbéyèwò itàn àròso
Ògbójú Ọḍẹ Nínú Ìgbó Irúnmọlẹ

Àkóónú

- 1.0. Ìfáàrà
- 2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 3.1. Àgbéyèwò itàn àròso *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Ìgbó Irúnmọlẹ* ti D.O. Fágúnwà ko
- 4.0. Ìṣonísókí
- 5.0. Isé Sísẹ
- 6.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ìfáàrà

Nínú idánilékò yí ní a ó tí ẹ àyèwò iwé itàn àròso *Ògbójú Ọḍẹ nínú Ìgbó Irúnmọlẹ*. Ohun tí a ó tẹpẹlẹ mó nínú idánilékò yí láti le sí ojú inú akẹkọ sí sísẹ itupalè iwé itàn àròso, bakan náà ní a ó tún ẹ àyèwò isowókowé Fágúnwà.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ti ka idánilékò yí tán ní àkàyé, o ó le jíròrò lóri àwọn fónrán iwé itàn àròso *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Ìgbó Irúnmọlẹ* wònyí: ọgbón isòtàn, ihun itàn, ibùdó itàn, ifiwawédà, kókó ọrò àti ilò èdè nínú inú iwé náà.

3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú

- (i) Ẹ àfiwé iwé itàn àròso Fágúnwà pèlú iwé itàn àròso onílàà Fágúnwà kan
- (ii) Jíròrò lóri àwọn kókó tí Fágúnwà fúnkamọ nínú itàn àròso *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Ìgbó Irúnmọlẹ*

4.0. Ìdánilékò

4.1. Àgbéyèwò itàn àròso àpilẹkò *Ògbójú Ọḍẹ Nínú Ìgbó Irúnmọlẹ*

Fágúnwà ko

Tání Daniel Ọlórúnfẹmi Fágúnwà?

Gégé bí Bámgbósé (2007) ẹ fi yé wa a bí olòògbé Daniel Ọlórúnfẹmi Fágúnwà ní ọdún 1903 ní ilú Òkè-Ìgbó ní ipinlẹ Ondo. Joshua Akintunde ni orúkọ bàbà ẹ nígbà tí iyá ẹ ní ẹ Rachael Ọsúnnyomi. Inú ẹsin ibílẹ ní wọn bi í sí kí àwọn ọbi ẹ tó gba ẹsin ọmọlẹyin Jésù. Oròwolé ní orúkọ ẹsin ibílẹ ẹ kí ó to yí sí Ọlórúnfẹmi.

Ó bèrè ẹkọ alákòbèrè ẹ ní St Luke’s School, Òkè-Igbó láarin ọdún 1916-1924. Ó sísẹ olúkò ní ilé-ẹkọ tó ti parí yí ní ọdún 1925. Ní ọdún 1926, ó wọ ilé-ẹkọsẹ olúkọ St. Andrew’s College, Ọyó ó sí kẹkọ gboyè ní ọdún 1929. Ó sísẹ olúkò ní St. Andrew’s Practising School, Ọyó láarin ọdún 1930 sí 1939.

Ó máa ní lo àkókò isinmi ẹ lódò Katikísi Ọládímẹjì ní ilú Modákéké. Nínú àwọn irú akókò isinmi yí ní ó ẹ alábápadé iyawó ẹ. Ní àkókò yí iyawó ẹ ọmọ ẹgbé akorin nígbà tí Fágúnwà ẹ atẹdùrù. Bàbà ẹ jade láyẹ ní ọdún 1939.

Ó sísẹ olúkò ní àwọn ilé ẹkọ bíi St Patrick’s School, Ọwò 1940 – 1942; CMS Grammar School, Lagos, 1943; Girls School ní Benin, 1945-1946, Igbóbí College, Lagos, 1946-1948. Ó rín irinàjò lẹ sí òkè òkún ní orilẹ èdè Britain láarin ọdún 1946-1948. Ó tún sísẹ olúkò ní Government Teacher Training, Ibadan láarin ọdún 1948 -1950. Ó tún ẹ irinàjò pada sí ilú Britain pèlú

èròngbà wí pé òun yóò gba oyè àkókó, sùgbón ó darí wálé ni ọdún 1955 láiti parí ẹkọ rẹ, ó sì wá di Alákóso Ètò Ẹkọ ní abẹ Ijọba Iwò Oòrùn ni ẹka itẹwẹjádẹ, tí ó sì wá ní ààyè yí títí di ọdún 1959.

Ó gba àmi ẹyẹ Margaret Wrong Prize nítorí àwọn iwé tí ó ti kọ. Ó jẹ oyè ilú ní ilú Òkè-Igbó ni ọdún 1956. Ní ọdún 1959 ni ọbáńrín ilú òyìnbó fi oyè M.B.E (Member of British Empire) da a lólá nítorí àwọn işẹ akínkanjú tí ó ti şe. Àjọ ilé işẹ itẹwẹ Heinemann Educational Books Ltd ni ó n ba şişẹ títí ti olójo fi de ní ojọ keje oşù kejílá ọdún 1963.

Ogbón isòtàn

Ogbón isòtàn ojúmilóşẹ

Àsòtàn ojú mi ló şe ni Fágúnwà mú lò nínú kíkọ itàn yí sílẹ. Àsòtàn ni o n ròyìn gbogbo işèlẹ inú itàn. Arópò orúkọ ẹnì kinní tàbí ọrọ-àrópò afarajórúkọ ẹnì kinní ni ònkòwé lò láti gbé itàn rẹ kálẹ nínú ogbón isòtàn yí. Wo àpeşere tí ó wà nísàlẹ yí kí o si tún fa ọpò àpeşere jáde fúnra rẹ

“Emi pẹlú jókò le orí àga mi, mo fehin ti gbègbèrègbè, mo n gbádùn ara mi, kò pé púpò ti mo jóko yí ni mo ri ti ọkúnrin arúgbó kan wólé tó mi wa, ó jóko, mo gbe aga fún u...” (o.i. 2)

Ogbón isòtàn Apàlópádídún

Fágúnwà şe àmúlò ogbón isòtàn àlò pípa nínú àgbékalẹ itàn inú iwé *Ògbójú Ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ*. Àwọn itàn kan wà tí ó farajo itàn inú àlò; àwọn ẹdá itàn mérííírí inú itàn yí bí iwin ẹranko, òkú, ní wón n hùwà tàbí sòrò bí ẹnìyàn. A tún şe àkiyèsi pe ọnà idánilẹkọọ eléyí tí ó wúlò fún àwọn ọmọdẹ nàà tún súyo nínú iwé *Ògbójú Ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ*. Àpeşere ní itàn ‘*Àjàntálá ọmọ*’ tí ó farapé itàn inú àlò.

Ogbón isòtàn Itàn nínú Itàn

Ogbón isòtàn itàn yí ni èyí tí Fágúnwà múlò nínú itàn àròşo rẹ láti fi sọ itàn kan pátó tí ó fẹ sọ fún àwọn ònkàwé rẹ sùgbón tí ó şe àmúlò àwọn itàn kéékééké míràn láti kín ọrò rẹ lẹşẹ. Irú ogbón yí a máa mú kí itàn àròşo gùn síwájú sí ni. Nínú iwé *Ògbójú Ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ*, Íràgbẹje sọ itàn kiniun kan fún àwọn akoni ọde méje tí wón şe àbèwò sí ọdò rẹ ní òkè Lángbòdó, bakan nàà ni itàn Ọkúnrin kan tí o n lọ sí idále. Àgbékalẹ itàn yí wà fún láti kọ àwọn ònkàwé lẹkọọ ni.

Ogbón Isòtàn onílẹtà

Ìlò lẹtà kíkọ wà lára ogbón isòtàn tí Fágúnwà fi gbé itàn *Ògbójú ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ* kalẹ. Àpeşere èyí hàn de nínú lẹtà tí ọba òkè Lángbòdó kọ sí ọba ilú àwọn akoni ọde méje (o.i. 99).

Àhunpò itàn

Àhunpò itàn *Ògbójú Ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ* jẹ àfihàn àhunpò-itàn àbáláyẹYorùbá. Àpeşere àhunpò itàn àlò àpagbè tí Fágúnwà fi hún itàn inú iwé *Ògbójú Ọde Nínú Igbó Irúnmọlẹ* níwòyíí:

- i. Alábápàdẹ olùsòtàn
- ii. Irínàjò Àkàrà-Ogún sí igbó Irúnmọlẹ
- iii. İşèlẹ inú igbó Irúnmọlẹ
- iv. İşèlẹ irírí Akàrà-Ogùn lówọ Lámorín
- v. Àwọn èrò Òke Lángbòdó

vi. Ìṣẹ̀lẹ̀ ilé Ìràgbèje ni ile Olójúméje
vii Ìrinajò padà sílẹ̀.

Gbogbo àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ yìí ló le dá dúró fúnra wọn, ìṣẹ̀lẹ̀ ìrinajò Àkàrà-Ogún ní ìgbà àkókó kò papò mọ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ àti irírí rẹ̀ nínú ìrinajò sí Òkè Láńgbòdó.

A tún ṣe àkíyèsí pé ilàna síṣò ìtàn lábalalábala tí àwọn apalọ́ máa n ló ni Fágúnwà náà tẹ̀lẹ̀ nínú àgbékalẹ̀ ìtàn inú *Ògbójú Ode Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*.

Ìrànlowó òjiji àti ìṣẹ̀lẹ̀ kòngé

Àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ yìí a máa ṣẹ̀lẹ̀ lójiji, páapáa jùlọ̀ nígbà tí kò bá fẹ́ sí ọ̀nà abáyọ̀ fún olú ẹ̀dá ìtàn mọ̀, ìṣẹ̀lẹ̀ òjiji tàbí kòngé yóò ṣẹ̀lẹ̀. Bi a ba wo bi iyá Àkàrà-Ogun ṣe yọ sí i léyìn ikú omobínrin tó n rán lowó tele, iyá rẹ̀ bá a sòrò, ó sì fún ní àkàrà dídùn kan jẹ, léyìn èyí ní iyá rẹ̀ fún ni òkúta fúnfún kan pé kí ó sọ ọ̀ sínú ihò bí ọ̀un ba ti lọ tán, èyí ní yóò jẹ́ kí ó padé ode miiran tó ti ṣinà sínú igbó típẹ̀. Irú àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ òjiji àti kòngé yìí a máa túbò jẹ́ kí ìtàn ó gùn síwájú si ni. Yíyọ̀ tí iyá Àkàrà-Ogún yọ̀ sí i ló tún jẹ́ kí ìtàn tèsíwájú kí ó sì má dópín.

Ibùdó Ìtàn

Àwọn ibùdó ìtàn inú iwé *Ògbójú Ode Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀* jẹ́ àwọn àpẹ̀rẹ̀ ibùdó ìtàn inú àlọ̀ àpagbè. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlọ̀ ní ó jẹ́ wí pe inú igbó ni wọn tí máa n wáyé. Oríṣíríṣi àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ kàyéfi àti mérííírí ní ó máa n kún inú àlọ̀ àpagbè. Bẹ̀ẹ̀ gégé ló rí nínú ìtàn inú iwé yìí. Nínú ìtàn yìí ni a tí rí Olórí-Igbó àti àwọn emèwà rẹ̀ tí wọn fẹ́ ṣe ipádé sùgbọ̀n ti igbéṣe Àkàrà-Ogún jẹ́ kó níra fún wọn láti ṣe bẹ̀ẹ̀. A rí Aládé-Igbó ẹ̀bọ̀ra ti máa gbé inú ọ̀gán, bíbápádé Àgbákò nínú igbó àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Ìfiwàwèdá

Fágúnwà ṣe àmúlò àwọn ẹ̀dá ìtàn tí ó jẹ́ èniyàn, iwín, apákan iwin àti èniyàn, apákan ẹ̀ranko àti èniyàn, ẹ̀ranko.

Èniyàn: Àkàrà-Ogun, Lámọ̀rin abbl.

Iwín: Àgbákò, Tẹ̀mbẹ̀lẹ̀kú, Ìdàrúdàpò, Olórí-Igbó, Àròni iwin ẹ̀lẹ̀sẹ̀ kan, Kúrembete, iyàwó Kákó abbl

Apákan iwín apá Kan èniyàn: - Iragbeje,

Apákan ẹ̀ranko apá Kan èniyàn: Ọ̀gòngò ọ̀ba Eye

Ẹ̀ranko: Ewúré, ẹ̀kùn, kòlòkòlò, Kìniún abbl

Ìlò orúkọ alárokò

Orúkọ alárokò ni Fágúnwà sáà máa n fún àwọn ẹ̀dá ìtàn rẹ̀ ní ibámu pẹ̀lú ihùwásí wọn. Fún àpẹ̀rẹ̀ Àkàrà-Òògùn jẹ́ orúkọ alárokò, ọ̀un ni olú ẹ̀dá ìtàn. Ní ojú ewe kọ̀kàndínládóta (o.i. 49) olú ẹ̀dá ìtàn jẹ̀rì sí orúkọ rẹ̀ *‘Àkàrà-Ògun ni mi nítoto, bí orúkọ mi ti ri náà ni emi papa ri: oṣo kò lè je mi, ajé kò lè pa mi lara, ẹ̀lẹ̀bọ̀logún kò si le ri mi gbe se’*. Bóyá nítorí pé Àkàrà-Ògùn nìkan soso niyá rẹ̀ pa omọ̀ meṣàn kú nínú ilé ló jẹ́ kí Fágúnwà fún ni orúkọ yìí. Bákan náà ni orúkọ àwọn akọ̀ni ode méje tí ó lọ̀ sí Òkè Láńgbòdó. Àràmandà - ọ̀kúnrin tí ó jẹ́ wí pé bi ịṣẹ̀dá rẹ̀ ti ri bí inà bá n jó, otútú ni yóò máa mu ọ̀un. Ọ̀nkòwé jẹ̀rì sí eléyíí ni ojú ewe karúnlélógójì (o.i. 65) *‘Mo ti pa a, ẹ wa wo o, nkò tilẹ̀ mọ̀ pe mo ja rara, afi otutu diẹ̀ ti o npa mi’*

Ìtàn sókí nípa ẹ̀dá ìtàn

Ìtàn sókí tún jẹ́ ara ọ̀nà tí Fágúnwà máa n ló láti ṣàlàyé àwọn ẹ̀dá ìtàn rẹ̀, a máa ṣe eléyíí láti jẹ́ kí a mọ̀ irú èniyàn ti ẹ̀dá ìtàn bẹ̀ẹ̀ jẹ́, àti kí a le ní ọ̀ye kíkún nípa ịṣẹ̀dá wọn. Àpẹ̀rẹ̀ irú àwọn ẹ̀dá

Ìtàn báyií ni ìtàn tí Àkàrà-Ogun sọ fún Fágúnwà ní ìbèrè ìtàn yií, ibè ní a tí mò wí pé àjé paraku ni iyá rè àti pé ọmọ mèsàn tí ó wa nílẹ ní akókò tò wà láyé ní ó pa kú ọkan. Ìtàn yií náà ló jẹ kí a mò wí pé iyàwó mērin ni bàbá òun ni àti pe ewu n bẹ nínú kíkó obinrin jọ. Iyá Àkàrà-Ogun ló pa àwọn iyàwó mēta yóòku àti ọmọ mējọ. Inú ìtàn yií náà ni a ti mò wí pé bi bàbá Àkàrà-Ògùn ti ni oògùn tò apá rè kò ká iyá Àkàrà-Òògùn.

Àpèjúwe

Ònkòwé a tún máa ẹ àpèjúwe irísí àti àyiká àwọn èdá ìtàn rẹ ni èkúnréré tàbí lérèfẹ. Ìsàpèjúwe Ègbín nínú iwé yií ló jẹ ká mò wí pé iwà ọ̀bùn Ègbín pọ gididi ni tò fi jẹ pé àwọn akoni yií bẹ ẹ pé kí ó máa lọ kúrò lódò wọn ni.

Kókó ọ̀rọ̀

Ìgbàgbọ̀ àti ìgbékèlẹ̀ nínú Ọ̀lórùn.

Ònkòwé fẹ́ kí á mò wí pé láísí ìgbàgbọ̀ àti ìgbékèlẹ̀ nínú Ọ̀lórùn, gbogbo ìgbìyànjú èdá le já sí àsán. Ìforítì, jíjẹ akíkánjú àti alágbára lásán kò tò fún kíkèsejári nínú iṣòro. Àpẹ̀rẹ̀ yií farahàn níbi ìbápàde àwọn akoni méje àti Àgbákò lẹ̀yìn ti Èfoiyẹ̀ ti húwà tako ofin Sokotí Alágbèdẹ̀ Ọ̀run nígbà tí ó ta ọ̀fà kejọ sí Àgbákò ti Sokoti sí bínú sí i, ó fún Àgbákò ní agbára láti ọ̀run wa, o si da gbogbo wọn lójú rú. Àkàrà-Oògùn sọ pé ‘*Nígbàti ó pé diẹ̀ mo ke pe Ọ̀lórùn Ó si gbọ̀*’ (o.i. 66).

Ìforítì

Ìforítì ẹ̀ pàtàkì nínú gbogbo ìgbìyànjú èdá láyé, iforítì ló jẹ́ kí Àkàrà-Òògùn jẹ́ akíkánjú Ọ̀dẹ̀. Ìforítì náà ló tún farahàn nínú ìrinàjò àwọn akoni méje pèlú ìrírí wọn, gbogbo wọn kọ̀ ni wọn padà délé nítori àiníforítì. Ìforítì ni wọn fi sẹ̀gun Àgbákò Ọ̀kúnrin nínú ìrinàjọ̀ wọn bakan-nàà ni ti Wèrè-Ọ̀run. Ònkòwé tún ẹ̀ àfihan àwọn ìtàn tí ó jẹ́ mò iforítì nínú ìtàn yií. Fún àpẹ̀rẹ̀, ìtàn tí iyá Àkàrà-Ogun sọ fún un nígbà tí ó jáde sí láti inú ilẹ̀ wá. (o.i.40)’

Ìfẹ̀

Ọ̀rọ̀ ìfẹ̀ láàrin olólúfẹ̀ tí wọn jẹ́ akọ̀ àti abo jeyọ̀ nínú iwé ìtàn yií. Àpẹ̀rẹ̀ ni ìfẹ̀ Kàkó àti iyàwó rẹ̀, pamínkú, tò jẹ́ iwin tí ó padà yorí sí ikú fún iyàwó yií. Ọ̀rọ̀ nípa ìfẹ̀ ètàn jeyọ̀ nínú iwé ìtàn àròso yií, ìfẹ̀ ètàn tò wà láàrin ọ̀ba ilú kan àti àyò iyàwó rẹ̀ tò fẹ́ gba àbòdè fún un. Orí ló yọ̀ ọ̀ba yií tóri ìrànlowó Àkàrà-Ogun.

Èsàn

Èsàn ọ̀ gbóogùn gégé bi àwọn àgbàlàgbà nílẹ̀ Yorùbá ti sọ, Àkàrà-Ogun tò jẹ́ olú-èdá ìtàn rí èsàn gbà bí àanu, ìrànlowó àti ojúrere, eléyií rí bẹ̀ torípe Àkàrà-Ogun gbékèlẹ̀ Ọ̀lórùn fún ìrànlowó. Èsàn tí akópa kòòkan rí gbà ló jẹ́ ka mò wí pé iṣẹ̀ ọ̀wó káluku wọn náà ni ó jẹ́ orísún èsàn tí wọn rí gbà.

Ilò èdè

Orísírìsì ni àwọn ọ̀nà èdè tí Fágúnwà ẹ̀ àmúlò nínú iwé *Ògbójú Ọ̀dẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn irú ọ̀nà èdè yií ni Àfiwé tààrà àti àfiwé èlẹ̀lọ̀, ifòròdàrà, àwítúnwí àti àsòrégèè

Àfiwé

Àfiwé ni onà èdè tí ó máa fi ohun kan wé èkejì. Ó ma n jẹ ki ènìyàn ni òye lóri ohun tí à n júwe rè. Ònkòwé fẹràn láti máa fi ohun kan wé èkejì kí ohun tí a tọka si le yé àwọn ònkòwé dárádára ni. Àfiwé méjì ló wa, àfiwé tààrà àti àfiwé elélòó.

Àfiwé tààrà

Àfiwé tààrà ní èyí ti a ti lo ọ̀rò atọka *bí i*. Fágúnwà ló onà èdè yí láti yàwòrán inú sí àwọn ònkòwé rẹ lókàn ní, kí àlàyé ohun tí ó n sọ yé ni yékéyéké. Ẹ jẹ kí a wo àwọn àpẹrẹ wonyí:

tí ara wọn kò balẹ̀ bi ewe oju omi (o.i.1)

mo fa ojuro *bi eni ti ebi* n pa (o.i.1)

mò n pòsé bi eni ti iyà n jẹ (o.i.1)

mo di ẹnu dudu bi omo ọ̀dò tí o fọ̀ àwo ounjẹ tí kò lè sọ fún ni.

Àfiwé-elélòó

Onà èdè yí ní a fí n yàwòrán láti fi ẹ̀ afídípò nńkan méjì tí ó ní àwòmọ kan náà. A má n sọ wí pé ohun àkókọ yẹn gán-an ni èkejì ni, a ó fi irísí àti isési ọkan wọ èkejì. A kí lo ọ̀rò atọkùn ‘bi i’ nínú rẹ. Àpẹrẹ láti inú iwé itàn àròso ni.

O lé tún ẹ̀ àwàri àwọn àpẹrẹ miiran.

itàn tí n ó sọ yí, ilù ọ̀gídigbo ni (o.i.1)

Ifọ̀rọ̀dára

Ifọ̀rọ̀dára ni onà èdè tí a ti le fi ẹyọ ọ̀rò kan tàbí ọ̀pọ̀ ọ̀rò dára. Níbi ni a ti máa n yí ohun po lóri àwọn ọ̀rò kan tí wón ní sípẹ̀lì kan náà kí wón le fún wa ní itumọ̀ ọ̀tọ̀tọ̀. A lè fa àbala tàbí fọ̀nrán kan yọ láti ara ọ̀rò láti dára. Fífi ọ̀rò dára ni ki a yí ohun orí ọ̀rò po, kí irú iyípo bèẹ̀ kó yórí sí itumọ̀ túntún tàbí itumọ̀ ọ̀tọ̀. Àpẹrẹ láti inú iwé itàn àròso yí (o.i. 63)

Yíyẹ ní i yẹ ẹyẹlé... yíyẹ ní kí ó yẹ Kàkó lóni dandan.

Sílẹ̀bù ‘yẹ’ nínú ẹyẹlé ni a fi dára

Àwítúnwí

Àwítúnwí jẹ onà èdè kan pàtáki tí ó jẹ wí pé á n sọ ohun kan náà ní ọ̀pọ̀ igbà. Àwítúnwí ní onà èdè tí a tí n tún fónimù sílẹ̀bù ọ̀rò, odídí ọ̀rò, akùdé gbólóhùn àti odídí gbólóhùn wí nínú lítírẹ̀sọ̀ Yorùbá. Ilò àwítúnwí a máa jẹ kí ohun tí ònkòwé n wí tàbí kókó ọ̀rò tó fẹ̀ kọ̀ mú àwọn ònkàwé lókàn kí ó sì yé wọn yékéyéké nípa itenumọ̀. Oríṣíríṣi ní àwítúnwí tó wà, àwítúnwí odídí gbólóhùn, akùdé gbólóhùn, àwítúnwí itumọ̀ tàbí èrò, àwítúnwí eléyọ ọ̀rò. Àpẹrẹ àwítúnwí eléyọ ọ̀rò nínú iwé *Ọ̀gbójú Ọ̀dẹ̀ Nínú Igbó Irínmọ̀lẹ̀* niyí.

Àjẹ kẹ̀ lánàà, omo kú lóni, tani kò mò pé àjẹ ànà ló pa omo jẹ! (o.i. 35)

Àjẹ àti omo ní àwítúnwí tí a ẹ̀ níbi láti lè sọ àsoyán ọ̀rò lóri irọ̀ tí ọ̀kúnrin kan pa mọ̀ Àkàrà-Òògùn lóri gbogbo ohun tí ọba ilú wọn ti ẹ̀ fún un gege bi ilara. Àkàrà-Òògùn ni a fí wé àjẹ nígbà tí a fi ajá ọba wé omo.

Bí omọ̀dẹ̀ ni asọ̀ bi àgbà, kó ní lè ní àkísà bi àgbà (o.i.50).

Àsọ̀rẹ̀gẹ̀

Àsọ̀rẹ̀gẹ̀ ní kí a pọ̀n nńkan, kí a bù kún mọ̀ ọ̀rò tàbí isẹ̀lẹ̀ kan kojá bí ó ti yẹ. A má n fẹ̀ ọ̀rò lójú kojá ibi tí ọ̀rò náà mọ̀ lónà tí yòò múnì lókàn. Onà èdè ayàwòrán ni àsodùn jẹ, a tún le pè e ní àpánpo, èyí tó túmọ̀ sí pé kí a sọ̀ nńkan ju bi o ẹ̀ ri tàbí kí a dín bí o ẹ̀ tó kù. A máa n sáábá

ròyìn ìṣẹ̀lẹ̀ tàbí ṣàpèjúwe nńkan ju bí ó ẹ̀ se rí lọ. Fágúnwà gégé bi áfèdèsọ̀nà fẹ̀ràn láti má lo àṣọ̀dun ọ̀rọ̀ lónà ti ó n gbà bu ẹ̀wà kún ìṣẹ̀ ọ̀nà rẹ̀.

Nígbà tí a rí ọ̀kúnrin yí àiyà wa já nítorí orí méréni ni ó ni: ọ̀kan dabi ori enia o kojú si ila orun; ekeji dabi ori kiniun ti o ba ni ibuba on koju si iọ orun; ẹ̀kẹta dabi ori ejo nla ti o nyọ ẹ̀nu ti o si nyo oro jade eyini n wo iha gusu' ẹ̀kerin tí o si dabi ori eja oloro ẹ̀nu ẹ̀niti ina nla tin jade nwo apa ariwa. Oniruru ejo ni o yi ọ̀run ọ̀kunrin yipo, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ akeke si fi ejika rẹ̀ ẹ̀ se ile, beńi irun bo o lara bi aṣọ̀. Awọ̀n oyin ati agbọ̀n ni ọ̀kẹ aimoye nfo yi kakiri on a si ma fi ọ̀wọ̀ pa wọ̀n bi o ba ti nrin lọ... (o.i. 59)

5.0. Ìṣọ̀nísókí

Nínú idánilékò yí, a sàlàyé lóri àwọ̀n èrọ̀jà itúpalẹ̀ itàn àròṣọ̀ Yorùbá. Ìwé *Ògbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀* ní a lò láti ẹ̀ se ìṣẹ̀ lámèéṣé lóri àwọ̀n kókó èrọ̀jà itúpalẹ̀ yí. A sàlàyé lóri Ibudó itàn, àhunpọ̀ itàn, koko ọ̀rọ̀, ifiwàwẹ̀dà, Ọ̀gbọ̀n isọ̀tàn ati Ìlò èdè gégé bí wọ̀n ẹ̀ se ẹ̀ se pàtàkì nínú itàn àròṣọ̀ Yorùbá.

6.0. Isẹ̀ Sísẹ̀

1. Jíròròrò lóri ifiwàwẹ̀dà nínú ìwé *Ògbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*
2. Sàlàyé lóri àwọ̀n kókó ọ̀rọ̀ tó súyọ̀ nínú ìwé *Ògbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*
3. Sàlàyé ọ̀nà ti Fágúnwà gbà fi èdè dára nínú ìwé itàn àròṣọ̀ *Ògbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*.

7.0. Àwọ̀n ìwé itọ̀kasi fún kíkà

Fágúnwà, D.O. (1950). *Ògbójú Ọ̀ḍẹ̀ Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*. Lagos: Thomas Nelson (Nigeria) Ltd.

Bamgbose, A. (2007). *The Novels of D.O. Fágúnwà*. Lagos: Nelson.

Ogunsina, B. (2006). *Sociology of the Yorùbá Novel: An Introduction*. Ilorin: Integrity publications.

Adebowale O. Adeleke, D.A and Adejumò A.G. (2016). *Ọ̀tun Ìmọ̀ Nínú Itàn Àròṣọ̀ D.O. Fágúnwà*. Lagos: Capstone Publication.

Ìpin karùn - ún- Àfikóra Itupalẹ̀ itàn àròso: Àgbéyèwó iwé itàn àròso *Ó Le Kú*

Akóónú

- 1.0. Ifáàrà
- 2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0. idánilékòò
- 4.1. Àgbéyèwó iwé itàn àròso *Ó Le Kú tí Akínwùmi Ìṣòlà* kọ
- 5.0. Ìṣonísókí
- 6.0. Isẹ̀ àmùrelé
- 7.0. Àwọn iwé itókasi fún kíkà

1.0. Ifáàrà

Nínú idánilékòò yíi, a ó tèsiwájú nípa sísẹ̀ àgbéyèwó iwé itàn àròso Yorùbá, iwé itàn àròso *Ó Le Kú* ni a ó túpalẹ̀ ní abala yíi.

2.0. Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilékòò yíi tán dárádára, o ó le jíròrò lóri àwọn fónrán, iwé itàn àròso *Ó Le Kú* bíi ògbòn isòtàn, àhunpò itàn, ibùdó itàn, ifiwawédà, kókó àti ilò èdè inú itàn àròso náà.

Ìpin Kinni: Ta ni Akínwúmi Ìṣòlà?

Ojọ kerinlélógún, osù kejilá, oḍún 1935 ní àkòsilẹ̀ fihàn pe a bí Israel Abódúnrin Akínwúmi Oròjídé-Ìṣòlà ni abúlẹ̀ Lábòdè ní ẹ̀ba Arúlógun ní ilú Ìbàdàn. Samuel Oròjídé Ìṣòlà ni bàbá rẹ̀ n jẹ, nígbà tí iyá rẹ̀ n jẹ Reecca Adédoyin Ìṣòlà. Àkókò oḍún kérésimesi ní a bí Oròjídé Ìṣòla èrèdì orúkọ rẹ̀ Bódúnrin níyí. Onígbàgbó ijo Elètò ni àwọn òbí rẹ̀. Ó bèrè èkó aláakòbèrè ní Methodist Primary School, Lábòdè ní oḍún 1945-1946, ó sì lo parí rẹ̀ ní Methodist Primary School, Agodi, Ìbàdàn ní oḍún 1947-51. Ó tèsiwájú nínú èkó imò nígbà tí ó lo fún èkòsẹ̀ olùkòni onípò keta ní Methodist Teacher Training College, Ifàkì-Èkìtì ni àarin oḍún 1953 -54. Ó lo fún èkòsẹ̀ olùkòni onípòkeji ní Wesley College Ìbàdàn, tí ó sì gba iwé èrí olùkòni onípò keji ní àarin oḍún 1957 sí 1958. Ó kẹkọ̀ ni ilé èkó College of Arts, Science and Technology, Ìbàdàn ní àarin oḍún 1961-62 níbi tí ó ti gba iwé èrí GCE, AL. Ní oḍún 1963 sí 1967 ni ó kẹkọ̀ gboyè nínú èdè Faransé ní Yunifásití Ìbàdàn. Ó tún kẹkọ̀ gboyè Diploma nínú imò ẹ̀da-èdè (Linguistics) ní Yunifásití Ìbàdàn. Àkókó tí ó wà ní Yunifásití Ìbàdàn ní ó kọ iwé eré oníse ajémotàn rẹ̀ àkókó, *Efúnsetan Aniwúra* fún idije kan ní oḍun 1966 tí ó sì gba ipò kinni. Ó gba oyè ijìnlẹ̀ elẹ̀kẹ̀ji (M.A) nínú èdè Yorùbá ní Yunifásití Èkó. Oḍún 1978 ní ó kẹkọ̀ gbòyè òmòwé nínú èdè Yorùbá ní Yunifásití Ìbàdàn. Ó di òjògbòn nínú èdè Yorùbá ní Yunifásití Ilé-Ifẹ̀, tí a mò sí Yunifásití Oḃáfẹ̀mi Awólówò báyí.

Isẹ̀ olùkòni ní ó yàn láayo. Ó berẹ̀ isẹ̀ olùkòni ni Methodist Primary School, Olódó ní oḍún 1952 gégé bi tísà kékeré. Ó sísẹ̀ ní ilé iwé ijo Elètò ní Ìgbógilá, ní Ègbádò láarin 1955-56. Ó lo Ilé-èkó ijo Mọ̀da (Modern School) ni àarin oḍún 1958-1959). Wesley College Elékùró, Ìbàdàn gégé bi oludánilékò kékeré ní 1960, 1962, àti 1963. Ó dí olùkò-àgbà ní Yunifásití Èkó àti Yunifásití Ilé-Ifẹ̀ ní oḍún 1983. Akéwì ni Ìṣòlà, onítàn àròso ni bèẹ̀ ló jẹ ònkòwé onítàn. Àwọn iwé rẹ̀ lóri ewi,

eré onítàn àti ìtàn àròsọ pọ̀ lórí àtẹ̀. Àgbà ònkòwé ni, ó dájú pe bí Onírèsé kò bá fíngbá mọ̀ èyí tó tí fín kalẹ̀ kò le parún lááláé ní ọ̀rọ̀ Ìṣòlá. Ilúmòóká ọ̀jògbón onímò yíí dágberé fáyé pé ó dìgbà ó ẹ̀ ní ọ̀jọ̀ àbàméta, ọ̀jọ̀ kẹ̀tádínlógún, oṣù kejì, ọ̀dún 2018.

Ọ̀gbón ìṣòtàn/Asòtàn Arínúróde

Asòtàn arínúróde ní Ìṣòlá mú lò nínú Ó Le Kú. Gbogbo ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ nínú ìtàn àròsọ náà ní asòtàn ní rì. Bí ó tí ní wo ìhín ló ní wo ọ̀hún.

Àmúlò Ewì

Ìṣòlá tún máa ní ẹ̀múlò ewì láti gbé ìtàn rẹ̀ kalẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ èyí hàn de nínú ewì tí Àjàní kọ̀ fún àwọn olólúfẹ̀ rẹ̀ métẹ̀tẹ̀tẹ̀ tí ó bá pàdẹ̀ nínú ìrìnàjò ayé rẹ̀.

Ònkòwé lo ọ̀gbón ìṣòtàn orín kíkọ̀ láti jẹ́ kí ìtàn náà dùn láti kà, kí itúmọ̀ rẹ̀ lé yé ònkàwé dárádára. Àpẹ̀rẹ̀ ní orín Fẹ̀la Aníkúlápo tí wọn kókó kọ̀ ní ìbèrẹ̀ ìtàn náà:

*Mi ò fẹ̀ o
Mi ò fẹ̀, rárá
Mi ò fẹ̀ o (o.i.2)*

*Kòkòkòrò t'ó jẹ́fọ̀ jàre èfọ̀
Ìwọn l'ewéko o daraa mọ̀
Àjàní t'ó ní Àsàké Jàre Àsàké
Ìwọn l'omidan-an súnwọn-on mọ̀*

Ọ̀gbón gbígbe Ìṣẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ bi ìran Eré

Ìṣòlá tún ẹ̀múlò ọ̀gbón ìṣòtàn gbígbe ìṣẹ̀lẹ̀ kalẹ̀ gégé bí ìran nínú Ó Le Kú. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ bèè ní yòò dá bi èni ní wo fiimù nígbà tí a bá ní ka wọn. Àpẹ̀rẹ̀ èyí wáyé níbi ìjà tó wáyé ní ayeye àpẹ̀jẹ̀ tí Àjàyí àti Ìjàdùolá ti gba Ẹ̀dẹ̀ sílẹ̀ lówó àwọn Sọ̀jà tó fẹ̀ rẹ̀ ẹ̀ jẹ̀.

Ọ̀gbón ọ̀rínkínniwí ìròyìn/Àpẹ̀júwe ìṣẹ̀lẹ̀

Ọ̀gbón ìṣòtàn yíí ló jẹ́ kí ònkòwé le ẹ̀láyé àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú iwé náà lẹ́kún rẹ̀rẹ̀. Ònkòwé ẹ̀ ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àláyé lórí imúra Lólá àti Àjàní, irú asọ̀ tí wọn wọ̀ àti bi asọ̀ náà ti yewon tó nígbà tí wọn fẹ̀ lọ̀ sílẹ̀ sinimá (o.i. 28) A tún rí àpẹ̀rẹ̀ irú ọ̀gbón yíí nínú àláyé ònkòwé nípa ìjà tó ẹ̀lẹ̀ láárín Àjàní, Ìjàdùolá, Fúnmi àti àwọn sọ̀jà lórí ọ̀rọ̀ Sàdẹ̀ níbi asẹ̀ ìgbéyàwó ti wọn lọ̀. Ònkòwé ẹ̀ ẹ̀láyé lẹ́kúnrẹ̀rẹ̀ bi àwọn Àjàní ẹ̀ fi ìyá pá àwọn sọ̀jà lórí ní oju agbo ní ọ̀jọ̀ náà. Ọ̀gbón yíí jẹ́ kí ó dábi pé èniyàn ní wo ìṣẹ̀lẹ̀ náà bí sinimá ní.

Ọ̀gbón ìṣòtàn ìgbénilókàn sókè

Bí ònkòwé tí ní sọ̀ ìtàn kò jẹ́ kí àwọn ònkàwé rẹ̀ kó mó àyọ̀rísí ìtàn náà tí ó tún fi gbénu lé ìtàn míràn. Àpẹ̀rẹ̀; nígbà tí Àjàní àti Lólá lọ̀ wo fiimu tí Àsàké náà sí lọ̀ sí ìbẹ̀ pẹ̀lú, Àjàní rò wí pé Àsàké tí rí àwọn ní sùgbón kò fi èyí hàn sí Lólá tí ó tún fí ní ba sọ̀ ọ̀rọ̀ míràn. Nírú ìṣẹ̀lẹ̀ bá yíí ònkòwé yòò má a tara láti le mọ̀ irú ìgbésẹ̀ tí Àsàké yòò gbé léyìn tí ó tí rí Àjàní pẹ̀lú obínrin míràn.

Àhúnpo ìtàn

Ní ìhin, a ó ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò ètò síṣẹ̀ntẹ̀lẹ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ àti ìgbénilókànsókè pápọ̀ nígbà tí a ó wo ìbèrẹ̀, ààrin àti ọ̀pin àhúnpo ìtàn.

Ní ibèrè iwé yíi, a rí Àjàni, Àsàké, Rópò àti àwọn miiran ni gbongàn Trenchard níbi ti Felá Aníkúlápò tí n fí oríṣíríṣi orín dá wọn lára yá. A rí i bí Àjàni àti Àsàké, iyawó afésónà rẹ ẹ ní jó ni ojú agbo àti bí Àjàni ẹ ní mu ọti àti bí o ẹ ní fa sigá láti fi ẹ faájì. A tún ri òye bí Àjàni àti Àsàké ẹ ní rín káàkiri inú oḡbà tí wọn si n pàdé àwọn ọ̀dómọ̀kúnrin àti ọ̀dómọ̀bínrin, tí wọn so mọ ara wọn típétípé nínú oḡbà ilé iwé. Àjàni àti Àsàké sòrò lóri ọ̀nà tí wọn yòò fi tètè ẹ igbéyàwó wọn. A rí òye bí Àjàni ẹ ní ta oḡbón àlùmọ̀kóróyín láti rí i pé Àsàké sún tí ọ̀nà ní ojó nàà, èyí ti Àsàké gán-an fúnra rẹ gbàwólé sùgbon tí ó n ro ti àwọn òbi rẹ nílẹ.

Ni òwúrò ojó kejì bàbá kékeré ti ji ó si ti mọ wí pé Àsàké kò sún ilé. Ó n fí eḡ Àsàké sún iyá rẹ tí iyá sí n wá ọ̀nà láti bo àsírí Àsàké èyí tó mú bàbá kékeré bu iyá. Àjàni n ronú lóri bí igbéyàwó ọ̀nà àti Àsàké yòò ẹ tètè yá. Orí irónú yíi ni Ijaolá ọ̀rẹ rẹ dé bá a. Ijaolá kó Àjàni ni oríṣíríṣi ọ̀nà àlùmọ̀kóróyí ti yòò ló láti lè jẹ kí igbéyàwó wọn yá.

Àjàni tún ẹ alábápàdé omobinrin kan tí orúkọ rẹ n jẹ Lolá Àjàsá. Oḡ ifẹ Lolá àti Àjàni wọ, ó sí n fẹ àwọn méjééji pèlú iró pípa fún wọn. Òkòtó iró Àjàni tú nígbà tí Lolá mọ wí pé ó n fẹ Àsàké àti pé Àsàké ti lóyún fún ún. Èyí ló mú kí Lolá kọ jalé láti fẹ Àjàni gégé bi ọkọ. Àjàni setán láti fẹ Àsàké sùgbon bàbá kékeré kò gbà., ó ba ipínnu wọn jẹ. Akókò yíi ni Àjàni ẹ alábápàdé Sadé ti wọn si bèrè sí ní ba ifẹ wọn lọ. Wọn gbà láti fẹ ara wọn, wọn ẹ igbéyàwó alárinrin ní àipé ojó. Ibi tí Àjàni tí n dúpẹ lówó àwọn ọ̀rẹ rẹ tó wá síbi igbéyàwó ní ó ti gbọ wí pé Àsàké wà ní ilé iwòsàn nítorí oḡgùn ti ó gbéjẹ torí pé Àjàni kò fẹ sílé gégé bi aya.

Níbi tí ó tí n sáre lọ láti lọ wo Àsàké ní ilé iwòsàn ni ó ti ẹ àgbàkò ikú ọ̀jìjì nígbà tí àwọn màálù jánà mọ mótò rẹ lenu. Àsàké ti ó torí rẹ kú kò kú mọ. Àsàké àti Sadé jọ sinkú Àjàni ní.

Ibùdó Itàn

Ilú Ibadán ní ibùdó itàn àròsọ yíi. Oḡbà Yunifásítì Ibadán àti àwọn ibùdó igbafẹ kan ní Ibadán ni àwọn isèlẹ kan nínú itàn nàà ti wáyé. Orúkọ àdúgbò tí ó wà ni ilú Ibadán nàà si jẹ yọ jántirerẹ nínú itàn yíi. Ònkòwé dárúkọ àwọn àdúgbò bí Ọ̀réméjì, Yemetu, èyí fi hàn wá pé ilú Ibadán ní ibùdó itàn iwé *Ó Le Kú*.

Ifiwawèdà

Ifiwawèdà ni gbígbé iwà tí èdá itàn kòòkan hù nínú itàn wò ó lórùn. Àwọn èdá itàn pàtàkì tí a ó jírorò lé lóri ni Àjàni, Àsàké, Ijaolá, Lolá, Bode, Àjàsá, Dotún, Bàbá kékeré (Délékè) àti Sadé. Gbogbo àwọn akópa yíi ní wọn kó ipa tó jójú nínú idagbàsókè itàn àròsọ *Ó Le Kú*.

Àjàni

Oḡo ilé èkọ gíga yunifásítì ni Àjàni jẹ, ó ní oḡoḡo pípe sùgbon ó fẹràn obínrin kíkó èyí ti ó sàbà máa n kò o sínú wàhálà. Gégé bí àwọn akín eḡbé rẹ lágbo àríyá, a máa mú ọti, a máa mu sigá, a si máa wo sinimá. Àjàni ní afésónà kan tí orúkọ rẹ n jẹ Àsàké, wọn jọ fẹràn ara wọn, wọn si pinnu àti fẹ ara wọn sùgbon imòrán yíi yẹ. Léyín tí irètí atífẹ Àsàké gégé bí iyawó ti sákì, Àjàni kọnu ifẹ sí Lolá ní ilé èkọ wọn. Ifẹ àarin wọn kò lọ títorí pé gbàrà tí Lolá ti kéfin pé Àjàni àti Àsàké n fẹra ní ó ti fi àáké kọri pé ọ̀nà kò ẹ mọ. Sàde ni omidan tí Àjàni pada wá se igbéyàwó pèlú rẹ ni igbéyín tí ó si di iyawó ni ọ̀dèdè rẹ.

Àsàké

Àsàké ni ó jẹ iyawó afésónà Àjàni. Wọn ni ifẹ ara wọn púpọ. Àsàké sèsè parí ilé-èkọ H.S.C. o si ti ẹ idánwò láti wọ ilé èkọ Yunifásítì, omobinrin to rẹwà ní Àsàké.

Bàbá kékeré tí ó jẹ àbúrò bàbá rẹ ni ó jẹ alátakò sí èrò Àsàké láti fẹ Àjàni torí pé ó fẹ kí ó parí èkọ yunifásítì nàà kí ó tó ní ọkọ. Nítorí igbógún ti bàbá kékeré, Àjàni já Àsàké sílẹ, ó si ló fẹ Lolá. Ó ẹ oyún tí ó ní fún Àjàni, Àjàni si bèrè sí fẹ elómíràn. Gbígbó ti Àsàké gbọ wí pé Àjàni

fẹ ẹẹ igbáyàwó pèlú ẹlòmííràn, ẹẹ ló gbé májèlẹ je, sùgbón orí kó o yọ ní ilé iwòsàn. Ònkòwé gbé Àsàkẹ kalẹ bí ojó, kò lè dá ipinnu ẹẹ. Ibi tí wọn bá ti tí í sí ló n tẹ sí. Ìwà àìní igboya rẹ àti àìlẹ kojú ipènjà lò mú fẹ gbẹmí ara rẹ

Ìjaọlá

Ìjaọlá ni ọrẹ tí ó súnmọ Àjàní jú lọ nínú itàn yìí, wọn jọ wà ní ilé iwé kan náà ni. Ọun ni ó máa n gba Àjàní ni imòrán pàápàá jùlọ ọrọ tí ó bá ti jẹ mọ ọrọ obínrin. Ìjaọlá jẹ ọlórọ Àjàní nínú itàn àròso yìí.

Lọlá

Lọlá ni ọdọmọbínrin ti Àjàní bá padé léyìn tí o fi Àsàkẹ sílẹ, ilé ẹkọ gíga Yunifásítì ni ó wà, ó jẹ akẹkọ tó ẹsẹ wolé ọlódún kinní. Dọtún ni olólùfẹ Lọlá tẹlẹ rí kí ó to bẹ mọ Àjàní lójijì. Ní igbèhìn, ifẹ ààrín Àjàní àti Lọlá dọpin nígbà tí Lọlá gbọ wí pé Àjàní ti fún Àsàkẹ lóyún. Ẹlẹnu méjì ni Lọlá, ifẹ àdàbà ló n bá Dọtun ẹẹ. Kò ni àròjinlẹ rárá.

Bòdé

Ẹgbón Àjàní ni Bòdé, ó máa n ẹẹ àbẹwò sí ọdọ àbúrò rẹ Àjàní lẹ̀ẹ̀kọkan. Bòdé ló ba Àjàní jíròrò lórí ọrọ olóbínrin dé tí ó sì gba orúkọ Àsàkẹ àti Lọlá láti lọ yẹ ẹ wo ní ọdọ aládúrà fún itòsónà. Bòdé náà ló tún gba Àjàní ní imòrán láti fẹ Sadé. Bòdé jẹ ẹnìkan tó nífẹẹ mọ̀lẹ́bí rẹ. Ire ni ó sì n wá fún Àjàní.

Dọtún

Dọtún ni ó jẹ olólùfẹ Lọlá tẹlẹ ni ibèrẹ ki Lọlá to ẹẹ alábápàdé Àjàní. Gbígbà ti Àjàní gba Lọlá mọ Dọtún lówó dún ún púpọ, iyá Lọlá pàápàá fẹ ki Lọlá fẹ Dọtún sùgbón Lọlá kọ jálẹ. Dọtun jẹ ẹni tí ó n nífẹẹ tókàntòkàn. Bákán náà ni ó si lẹmí idárijì, idí niyí tí ó fi le fẹ Lọlá padà léyìn àṣiṣe tí Lọlá ti ẹẹ nípa fifẹ Àjàní.

Bàbá kékeré (Délékè)

Àbúrò bàbá tó bí Àsàkẹ ni Délékè jẹ, ọdọ rẹ ni Àsàkẹ n gbé. Bàbá kékeré yìí ni kò fowó sí ètò igbáyàwó Àjàní àti Àsàkẹ tórí pé ó fẹ kí Àsàkẹ ká ilé ẹkọ Yunifásítì já náà. Ohùn tí bàbá Àsàkẹ ti fí sílẹ ní bàbá kékeré gún lé pé ó di igbà tí Àsàkẹ bá parí ẹkọ Yunifásítì kí ó tó le ní ọkọ. Baba burúkú ni Baba kékeré Asinilónà ni pèlú ẹké àti àgàbàgebè ló fi si Àsàkẹ lónà ti ó sì da ọpọ rẹ rú nípa ti ọrọ igbáyàwó.

Şadé

Şadé ni ó padà wá dí iyàwó ilé Àjàní léyìn tí ó ti ná igbára tí ó tí náà igboro lórí ọrọ iyàwó wíwá. Olúkọni ni ni Òkè Àdó, ó jẹ arẹwà obínrin, kó káwé púpọ sùgbón ó ti ilé rere wá. Ọun àti Àjàní jọ ẹẹ igbáyàwó alárínrín sùgbón ikú ọjijì nípaşẹ ijámhá mótò kò jẹ kí ayọ igbáyàwó yìí kalẹ. Omọ dáadáa tí ó gbẹkọ ni Şadé. Kò sí àgàbàgebè kankan lówó rẹ kí ikú tó pín ọun àti Àjàní niyà.

Kókó ọrọ

Ìgbáyàwó àti ohun tó rò mọ ọn

Orísiríṣi ni iṣòro tí ọdókúnrin le dójú kọ tàbí ẹẹ alábápàdé nígbà tí wọn bá n wa iyàwó. Obínrin méta ọ̀tò̀tò̀ ni Àjàní ní irírí pèlú kí ó to fẹ Sadé ní iyàwó. Ifẹ ànkóbínrin púpọ tí Àjàní ni tún fá àkóbá fún ún. Gbàrà tí Lọlá gbọ wí pé Àsàkẹ ti lóyún fún Àjàní ní o ti pinu pé ọun kò fẹ Àjàní mọ.

Ewu tó wà nínú kí òbí lé mọ ọmọ

Kókó miiran ni wí pé kò yẹ kí àwọn òbí le láleju mọ ọmọ, páapáa ọmọbinrin kí wọn máa ba si eṣe gbé. Bàbá kékeré ni ó fa gbogbo wáhálà tí ó ba Àṣàkẹ nínú itàn yí. Bàbá kékeré ní ó tako láarin kí Àṣàkẹ kó tètè lókọ, afi bí ó bá parí iwé rẹ ní ilé èkọ gíga Yunifásitì. Èyí ló sokúnfa ipínyà Àṣàkẹ àti Àjàní tí ó jẹ kí Àṣàkẹ sẹ oyún inú rẹ tó ní fún Àjàní. Àjàní ẹ àisàn tori iṣẹlẹ yí kí ó to wá ẹ alábápàdé Sádé tí ó padà fẹ sílé.

Ìfẹ

Kókó miiran tí ó hánḡe ni ọrọ ifẹ láarin ọkúnrin àti obinrin. Obinrin metá ọtọtòtò ni Àjàní bá lo ifẹ nínú itàn àròso yí. Iṣòlá jẹ kí á mọ pé ifẹ àisètàn wa, bẹẹ náà si ni ifẹ ètàn wa, Ifẹ ètàn ni ti àarin Àjàní àti Lolá. A oò tún ṣàkíyèsí pé ònkòwé fihàn pé ifẹ a máa gbòdi nígbà miiran. Àmọ ju gbogbo rẹ lo Iṣòlá ṣàfihàn oríṣiríṣi ète tí àwọn ọkúnrin fi máa n mú ọmọbinrin ti wọn bá n fẹ mólẹ. Lára irú ète yí ni ewi kíkọ làti fa obinrin mọra àti ọrọ àpónlẹ àti ọgbón inú lílò.

Àyànmọ: Kókó miiran tí a tún le fàyo nínú *Ó Le Kú* ni Àyànmọ. Ikú Àjàní fi hàn gedegbe pe Àyànmọ kò gbòdògùn. Àjàní n sáré wakò tori pé ó gbọ pé Àṣàkẹ fẹ para rẹ, Àṣàkẹ kò kú mọ, Àjàní ló dèrò ọrun.

Ìkọlura

Ìkọlura tún wáyé nínú *Ó Le Kú*. Èyí sì jẹ ọkan lára olúbori kókó ọrọ tí Iṣòlá n fi itàn yí so. Ìkọlura àṣà igbéyàwó àtijọ àti ti òde òní. Bàbá Kékeré lo dúró fún àṣà òde òní. Irin àṣà méjèjì kọlura, bí o tilẹ jẹ pe baba kékeré borí ti Àṣàkẹ, àkóbá nílá ni èyí jẹ fún Àṣàkẹ, irinàjò ayé Àṣàkẹ sì di Olàdójúdé nítorí pe Baba Kékeré ko fààyè gbà á.

Ìlò èdè

Onírúurú ọ̀nà ni Akínwùmi Iṣòlá gbà mú èdè ló nínú *Ó Le Kú*. A oò gbìyànjú àtiwo diẹ nínú wọn.

Àfiwé táára

Àfiwé táára ni fífí ohun méjì tí ó jọra wé ara wọn, nípa lílo àtókún **bi** gégé bi wúnren tí o fi ijora bẹẹ hàn.

...ojú lógún pón **bi** iná (o.i 9)

Èyí ní àlàyé ònkòwé lóri ipò ti bàbá kékeré wà nígbà tí ó n bá Àṣàkẹ wí nítorí pé Àṣàkẹ kò sun ilé mójú.

Ó rojú koko **bi** eni a só pa (o.i. 31)

Àfiwé yí n ṣàlàyé bí inú Àṣàkẹ ẹ bájé tó nígbà tí ó rí lètà tí Sádé kọ sí Àjàní.

...orí rẹ wá pé bí orí alájọ Sómólú (o.i.1)

Àjàní ni ònkòwé tọka sí nibi làti ṣàkàwé ipò tí ó wa léyín tí ó pári ìgò sitáótú kan tán.

Àfiwé ẹlẹlọ

Èyí ni fífí ohun méjì wé ara wọn ni ọ̀nà ẹ̀rọ. Èyí ní kí á gbé àbùdá ǹnkan kan wọ ǹnkan miiran. Nínú èébú ti bàbá kékeré bú Àṣàkẹ lóri wí pé kò sún ilé jẹ àpẹrẹ àfiwé ẹlẹlọ

À ngb'òròmọdiẹ lówọ ikú (i.o. 9)

Àṣàkẹ ni a fi wé òròmọdiẹ

Àsorégèè

Àsorégè ní kí a pón ohun kan jú bí ó ẹ se ẹlẹ lọ lónà tí ó fi hàn wí pé a ti bù kún ohun ti à n sọ jú bi o ti ri gán-an lọ. Àpẹrẹ làti inu iwé itàn àròso yí

Tomodé tàgbà a ri hangógó bi ajá òle. (o.i. 2)

Ìsápéjúwe bí àwọn akékò ẹ rí ní àkókò idánwò.

Àyálò Èdè

Ìlò àyálò èdè kún inú itàn àròsọ yí dénú. Ìdí ni pé ibudó tí itàn náà ti wáyé jé ọgbà Yunifásítì. Èdè gèèsi wópọ níbẹ nítórí náà a múlò èdè gèèsi tí a yálò pọ níbẹ.

Èdè Ọgbà

Àmúlò èdè ọgbà náà tún jé ọkan lára ọ̀nà imédèlò nínú itàn àròsọ *Ó Le Kú*. Bí àpẹẹẹ, nígbà tí Àsàkẹ rí àwọn ọ̀kúnrin àti obìnrin tí wọn so mọ̀ra, tí ó bí Àjàní pé kí ni wọn n ẹ̀, Àjàní dáhùn pé “wọn n mufẹẹ”. Èdè ọgbà ni èyí jé. Bákan náà ni a rí àwọn ‘pyrate’ nínú ìwé náà tí wọn n so èdè ọgbà sí ara wọn. Ní ikáàdí a ẹ̀kíyèsí pé àmúlò èdè inú *Ó Le Kú* jinlẹ̀, ó sì bú ẹ̀wà kún itàn àròsọ náà.

5.0. Ìṣọ̀nísókí

Nínú idánilẹ̀kọ̀ yí, a ti ẹ̀ itúpalẹ̀ itàn àròsọ *Ó Le Kú*. A ẹ̀làyé lóri ibudó itàn, àhúnṣọ̀ itàn, kókó ọ̀rò, ifiwàwẹ̀dà, ọ̀gbón isòtàn àti Ilo ede gégé bí wọn ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì fún itàn àròsọ Yorùbá.

6.0. Isẹ̀ Àmúrelé

1. Ẹ̀ ọ̀rínkínniwín àlàyé lóri kókó ọ̀rò tó jẹ̀ yọ̀ nínú *Ó Le Kú*.
2. Sàlàyé lóri àwọn ọ̀nà èdè tí ọ̀nkòwé ló láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ itàn àròsọ *Ó Le Kú*
3. Jíròrò lóri àhúnṣọ̀ itàn àròsọ *Ó Le Kú*.
4. Yíiri àwọn ọ̀nà tí Akínwùmí Ìṣòlá gbà fiwawẹ̀dà-itàn inú *Ó Le Kú*
5. Síró lóri àròkò tí Ìṣòlá fi *Ó Le Kú* pa sí àwùjọ

7.0. Àwọn ìwé ìtọ̀kasí fún kíkà

Ìṣòlá, A. (1975). *Ó Le Kú*. Ibadan: University Press Limited.

Ìṣòlá, A. (1998). *The Modern Yorùbá Novel: An Analysis of the writer's art*.

Ibadan: Heineman Educational Books Nigeria Plc.